

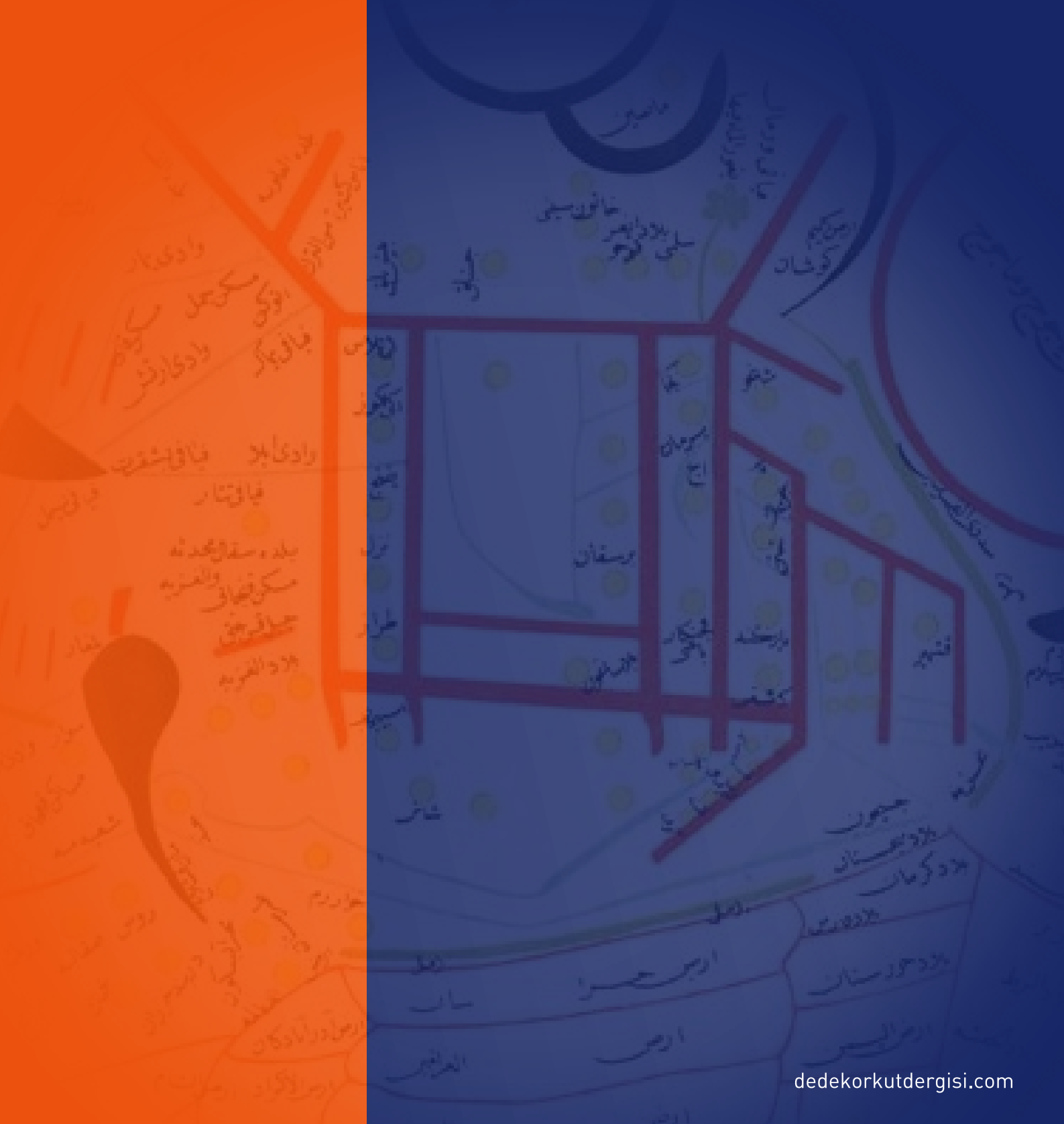

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Cilt: 7 Sayı: 15 Yıl: 2018

Volume: 7 Issue: 15 Year: 2018

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Cilt 7/ Sayı 15/ NİSAN 2018

Volume 7/ Issue 15/ April 2018

ISSN: 2147 - 5490

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
ISSN: 2147 - 5490
Cilt 7/ Sayı 15/ NİSAN 2018

Editör/ Editor:

Doç. Dr. Nuh DOĞAN

(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Editör Yardımcıları:

Dr. Turan GÜLER (Muş Alparslan Üniversitesi) - Deniz ARSLAN (Kırıkkale Üniversitesi, MEB)

YAYIN KURULU/Executive Board

Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN, Prof. Dr. Hanifi VURAL, Prof. Dr. İrfan MORİNA, Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR,
Doç. Dr. Bekir ŞİŞMAN, Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ, Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

BİLİM VE DANIŞMA KURULU/ Board of Advisory

Prof. Dr. Ahmet BURAN, Prof. Dr. Azmi BİLGİN, Prof. Dr. Bahir SELÇUK, Prof. Dr. Erhan AYDIN,
Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN, Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ, Prof. Dr. Metin ÖZARSLAN, Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN, Prof.
Dr. Nurullah ÇETİN, Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA

HAKEM KURULU/ Referees

Prof. Dr. Abdurrazık REFIYEV, Prof. Dr. Adnan İNCE, Prof. Dr. Ahmet NAHMEDOV, Prof. Dr. Alemdar
YALÇIN, Prof. Dr. Ali YAKICI, Prof. Dr. İrfan MORİNA, Prof. Dr. Ali DUYMAZ, Prof. Dr. Ayşe Emel KEFELİ,
Prof. Dr. Ahmet KARADOĞAN, Prof. Dr. Celal DEMİR, Prof. Dr. Enver MEHMEDİ, Prof. Dr. Ercan ALKAYA,
Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Prof. Dr. Hatice ŞİRİN, Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ, Prof. Dr. Fazıl GÖKÇEK,
Prof. Dr. Gayratcan OSMAN, Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ, Prof. Dr. İbrahim TAŞ, Prof. Dr. İslam ZHEMENEY,
Prof. Dr. İsmail GÜLEÇ, Prof. Dr. İsmet EMRE, Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA, Prof. Dr. Leyla KARAHAN, Prof.
Dr. Mehmet ÖLMEZ, Prof. Dr. Mehmet Fatih KIRIŞÇIOĞLU, Prof. Dr. Melek ERDEM, Prof. Dr. Mesut ŞEN, Prof.
Dr. Muharrem DAYANÇ, Prof. Dr. Muharrem KAYA, Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ, Prof. Dr. Mustafa APAYDIN,
Prof. Dr. Müzeyyen BUTTANRI, Prof. Dr. Namık AÇIKGÖZ, Prof. Dr. Oktay AHMED, Prof. Dr. Osman Fikri
SERTKAYA, Prof. Dr. S. Dilek YALÇIN, Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU, Prof. Dr. Rahim TARIM,
Prof. Dr. Şahin KÖKTÜRK, Prof. Dr. Yavuz BAYRAM, Prof. Dr. Şaban SAĞLIK, Prof. Dr. Ülkü ELİUZ, Prof. Dr.
Yunus AYATA, Doç. Dr. Abdullah HARMANCI, Doç. Dr. Ahmet Cüneyt ISSI,
Doç. Dr. Aktan Müge ERCAN YILMAZ, Doç. Dr. Adem İŞCAN, Doç. Dr. Ayfer YILMAZ,
Doç. Dr. Aysun SUNGURHAN, Doç. Dr. Dilek ERGÖNENÇ AKBABA, Doç. Dr. Elza ISMAILOVA,
Doç. Dr. Fatih USLUER, Doç. Dr. Gülsüm KİLLİ, Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR, Doç. Dr. Hüseyin ÖZCAN,
Doç. Dr. Mehmet EROL, Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ, Doç. Dr. Mustafa KURT, Doç. Dr. Mustafa Levent Yener, Doç.
Dr. Nermin YAZICI, Doç. Dr. Nezir TEMÜR, Doç. Dr. Orhan KURTOĞLU, Doç. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ,
Doç. Dr. Salim KÜÇÜK, Doç. Dr. Doç. Dr. Salih OKUMUŞ, Doç. Dr. Şahmurat ARIK, Doç. Dr. Yunus KAPLAN,
Doç. Dr. Ümit Özgür DEMİRCİ, Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ, Doç. Dr. Mehmet YASTI, Dr. Ahmet DAĞLI,
Dr. Cafer ÖZDEMİR, Dr. Erdoğan KUL, Dr. Ferda ZAMBAK, Dr. Gülten BULDUKER,
Dr. Hasan AKTAŞ, Dr. İlknur Tatar KIRILMIŞ, Dr. M. Kayahan ÖZGÜL, Dr. Salih DEMİRBİLEK, Dr. Salim
PİLAV, Dr. Sami BASKIN, Dr. Savaş YELOK, Dr. Turan GÜLER, Dr. Yılmaz ÖZKAYA, Dr. Ömer SARAÇ,
Dr. Zübeyde ŞENDERİN, Dr. Zivar HUSEYNLI.

YABANCI DİL DANIŞMANI

Yrd. Doç. Dr. Emrah EKMEKÇİ

YÖNETİM MERKEZİ ve POSTA ADRESİ/ Management Center and Post Address

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Kurupelit Kampüsü Atakum/ Samsun

YAYIN TÜRÜ/ Type of publication

Uluslararası Hakemli Süreli (yılda en az 3 sayı) Yayındır.

İLETİŞİM BİLGİLERİ/ Correspondence Address

E-Posta: dergi@dedekorkutdergisi.com / editor@dedekorkutdergisi.com Web: dedekorkutdergisi.com

DEDE KORKUT DERGİSİ, Index Copernicus, TEİ (Türk Eğitim İndeksi), ESJI (Eurasian Scientific Journal Index),
ResearchBib (Academic Resource Index), Araştırmaz, SIS (Scientific Indexing Services), ASOS (social science
index) tarafından taranmaktadır.

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
ISSN: 2147 - 5490
Cilt 7/ Sayı 15/ NİSAN 2018

---

15. SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Mustafa APAYDIN

Prof. Dr. Ahmet Cüneyt ISSI

Prof. Dr. Namık AÇIKGÖZ

Prof. Dr. Bekir Şişman

Prof. Dr. Erhan AYDIN

Prof. Dr. Yavuz BAYRAM

Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

Doç. Dr. Salim KÜÇÜK

Doç. Dr. Nuh DOĞAN

Doç. Dr. Özgür AY

Doç. Dr. Erdem UÇAR

Dr. Öğr. Üyesi Ümit Özgür DEMİRCİ

Dr. Öğr. Üyesi İlknur Tatar KIRILMIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Salih DEMİRBİLEK

Dr. Öğr. Üyesi Ömer SARAÇ

Dr. Öğr. Üyesi Turan GÜLER

Dr. Öğr. Üyesi Kürşat EFE

Dr. Öğr. Üyesi Ergün ACAR

Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz IRMAK

İÇİNDEKİLER / Contents

DEDE KORKUT, Sayı 15, NİSAN 2018

Türk Runik Harfli Uygur Yazıtlarının İçeriği ve Üzerindeki Çalışmalar 1-22
The Content and Studies on Uyghur Inscriptions with Turkish Runic Letters

Erhan AYDIN

Rıza Tefvik Bölükbaşı'nın "Akdeniz Ufkunda Güneş Batarken Vicdanımdan Gelen Hâtifî Ses" Adlı Şiirinde Tema Dairesi ve Tematik Bağlıntısallık..... 23- 31
The Theme Circus and Thematic Relationship in the Poem Named "Akdeniz Ufkunda Güneş Batarken Vicânımdan Gelen Hâtifî Ses

Bilgin GÜNGÖR

Eski Uygur Türkçesinde "Kut Kıv" İkilemesinde Geçen "Kıv" Sözcüğünün Tarihî Metinlerden Türkiye Türkçesine Serüveni 32-53
Passing Of "Kut Kıv" Hendiadyoin In Old Uyghur Turkic
The Adventure Of The Word "Kıv" From Historical Text To Turkish

Hasan İSİ

Bilinmeyen Bir Arapça-Türkçe Manzum Sözlük: Lugat-ı Visâlî.....54-75
An Unknown Arabic-Turkish Poetic Dictionary: Lugat-ı Visâlî

Yunus KAPLAN

İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türk Hikâyesinde Memurlar..... 76-93
Officials In The Second World War Period Turkish Story

Esra KARA SOY

Yahya Kemâl Beyatlı'nın Şiire Başlama Dönemiyle İlgili Edebiyat Tarihlerine Katkı Olarak Üsküp'te Kitâbeli Bir Mezar Taşı.....94-99
An Epitaph In Skopje As A Contribution To The Literature History Of Yahya Kemal Beyatli's Time Of Beginning Poetry

Ertuğrul KARAKUŞ

Ankara ve Konya'da Yaşayan Nogay Türklerinde Hıdırellez Kutlamaları 100-106
Hidirellez Celebrations in Nogay Turks Living in Ankara and Konya

Süleyman Hilmi KIZILDAĞ

Kutadgu Bilig'in 221. Beyti Üzerine Düşünceler 107-112
Some Thoughts on the Verse 221 of Qutadyu Bilig

Erdem UÇAR

Kitap Tanıtımı/ Book Review

Şairaneden Şiirsele Doğru Giden Yolun “Hikâye” sine Eleştirel Bir Bakış 113-118
BELGE, Murat (2018). Şairaneden Şiirsele: Türkiye’de Modern Şiir. İletişim Yayınları, İstanbul, 581 s. ISBN-13: 978-975-05-2318-2.

Bilgin GÜNGÖR

Ferruh Ağca: Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı 119-122
Ferruh Ağca (2016), Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı – Metin-Aktarma-NotlarDizin-Tıpkıbasım, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 317 s. ISBN 978-975-456-139-5

Abdullah YILDIRIM

DEDE KORKUT
MAKALELER / Articles

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
Cilt 7, Sayı 15 (Nisan 2018), s. 1-22.
DOI: 10.25068/dedekorkut157
ISSN: 2147-5490, Samsun- Türkiye

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi: 08. 02. 2018
Kabul Tarihi: 05. 03. 2018

Türk Runik Harfli Uygur Yazıtlarının İçeriği ve Üzerindeki Çalışmalar

The Content and Studies on Uyghur Inscriptions with Turkish Runic Letters

Erhan AYDIN*

Öz

I. ve II. Türk kağanlıklarından sonra İç Asya bozkırlarında egemenliği eline geçiren Uygurlar da Kök Türkler gibi kendinden sonra gelen nesillere hitaben yazıtlar bırakmıştır. Uygurlardan kalan yazıtların hangileri olduğu konusu karışıktır. Genel kanaat, Tes, Tariat, Şine Usu ve I. Karabalgasun ile son yıllarda bulunan Xi'an (Karı Çor) yazıtı olduğu yönündedir. İlk dört yazıt Uygur Kağanlığı döneminin kağanlarınca yazdırılıp diktirilmiştir. Xi'an yazıtı ise Tang dönemi hükümdarınca yazdırılmış iki dilli bir mezar taşıdır. Makale, Tes, Tariat, Şine Usu, I. Karabalgasun, Hoyto-Tamır, Sevrey, Xi'an (Karı Çor), Suci, II. Karabalgasun, Arhanan ve Gurvaljin-uul yazıtları ekseninde hazırlanmıştır. Bu yazıtlardan Tes, Tariat, Şine Usu, I. Karabalgasun, Hoyto-Tamır, Sevrey ve Xi'an (Karı Çor) yazıtlarını kesin; geri kalanları ise şüpheli olarak değerlendirmek istiyoruz. Şüpheli olarak değerlendirilen yazıtların Uygurlara ait olduğu konusunda, yazıtta bulunan damgalar etkili olmuştur. Makalede, Tes, Tariat, Şine Usu, I. Karabalgasun, Hoyto-Tamır, Sevrey, Xi'an (Karı Çor), Suci, II. Karabalgasun, Arhanan ve Gurvaljin-uul yazıtlarında anlatılan olaylara değinilmiş ve bu yazıtlar üzerinde yapılmış çalışmalar derlenmiştir.

Anahtar sözcükler: Uygur Yazıtları, Uygur Kağanlığı, Bibliyografya, Uygur, Eski Türkçe.

Abstract

Uyghurs who ruled the steppes of the Inner Asia after the 1st and 2nd Turkish Khanates also left inscriptions for the subsequent generations similar to Köktürks. Which inscriptions were authored by Uyghurs is ambiguous. The general opinion is that Tes, Tariat, Şine Usu, and I. Karabalgasun and recently discovered Xi'an (Karı Çor) were inscribed by Uyghurs. The first four inscriptions were ordered and erected by the khans of the Uyghur Khanate period. The Xi'an inscription is a bilingual epitaph ordered during in the reign of the Tang dynasty. The present article was authored based on the Tes, Tariat, Şine Usu, I. Karabalgasun, Hoyto-Tamır, Sevrey, Xi'an (Karı Çor), Suci, 2. Karabalgasun, Arhanan and Gurvaljin-uul inscriptions. Among these inscriptions, we would like to consider the Tes, Tariat, Şine Usu, 1.

*Prof. Dr., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Malatya-Türkiye. El-mek: ayerhan@gmail.com

Karabalgasun, Hoyto-Tamır, Sevrey and Xi'an (Karı Çor) as certain and the rest as doubtful. The signs found in the inscriptions were effective on the consideration of the inscriptions that were considered doubtful for their authorship. The present article scrutinized the events narrated in Tes, Tariat, Şine Usu, 1. Karabalgasun, Hoyto Tamır, Sevrey, Xi'an (Karı Çor), Suci, 2. Karabalgasun, Arhanan and Gurvaljin-uul inscriptions and compiled the studies on these inscriptions.

Keywords: Uyghur inscriptions, Uyghur Khanate, bibliography, Uyghur, the old Turkic..

Giriş

Türk runik harfli eski Türk yazıtlarında, Uygur adı 11 kez tanıklanmıştır. Bunlardan ŞU K 3'te *on uygur*; BK D 37; Tes B 4, K 1, 5, D 1, G 4, Ta K 2, Suci 1, İyme I (E 73), 7'de ise *uygur* biçiminde tanıklanmıştır. En eski tarihli kayıt olarak önerilebilecek BK D 37'deki satır şöyledir: [*anta süñü*]ş¹düm süsin sançdım içikigme içikdi bodun bolı ölügme ölti seleñe kudu yorıpan karagan kısılta ewin barkın² anta buzdum <...> y²ıška ağıdı uygur eltewer yüzçe erin il[gerü tezip bardı] <...> “orada savaştım. Askerlerini mızrakladım. Tâbi olanlar tâbi oldu, halk oldu. Ölenler öldü. Selenge Irmağı (boyunca) aşağı doğru ilerleyip Karagan Geçidi'nde evini barkını orada yıktım <...> (ormanlı) dağlarına tırmandı. Uygur elteveri yüz kadar adamıyla doğuya doğru kaçıp gitti. <...>” (Aydın 2017a: 94).

Yenisey yazıtlarında, yalnızca İyme I (E 73) yazıtının 7. satırındaki Uygur adının geçtiği satır şöyledir: *teñr<i> elimke er erdemim için uygur kanda berü kel[tim]* “Kutlu yurduma, erkeklik kahramanlığım için Uygur kağanından geri geldim.” (Aydın 2015: 142). Yazıt, Uygur Kağanlığı döneminde Uygurlara gönderilen bir elçiye ait olmalıdır. Uygur Kağanlığı'nın 745-840 yılları arasında, bugünkü Moğolistan coğrafyasına egemen olduğu göz önüne alındığında, yazıtın 840'tan önce dikilmiş olabileceği öne sürülebilir.

II. Türk Kağanlığı'nın yönetimi sırasında Uygurlar tarafından dikilmiş yazıtlar hakkında açık bilgimiz olmamakla birlikte, Uygur Kağanlığı döneminden kalan yazıtlar hakkında bilgimiz bulunmaktadır. Tes, Tariat, Şine Usu ve I. Karabalgasun yazıtları Uygur Kağanlığı'nın kağanlık yazıtları olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu 4 yazıt, dönemin kağanları tarafından yazdırılıp diktirilmiştir.

Uygurlardan kalan yazıtların hangileri olduğu konusu karışıktır. Örneğin, O. F. Sertkaya; Tes, Tariat, Şine Usu, Hoyto-Tamır ve Karabalgasun yazıtlarını Türk runik harfli Uygur yazıtlarından sayar (1992: 332-333). Á. Berta; Tes, Tariat ve Şine Usu dışında Suci yazıtını da Uygur yazıtları içerisinde değerlendirir (2004: 317). A. B. Ercilasun ise Taryat, Tes, Şine Usu, Somon-Sevrey, Suci, Karabalgasun bitigleri, Ar Hanin, Gürbelcin, Somon-Tes, Mutrın Temdeg yazıtlarını Uygur dönemi yazıtları olarak değerlendirir (2006: 134-135). C. Alyılmaz; Tes, Taryat, Şine Usu, Karabalgasun I, II, III, Mutrın Temdeg yazıtlarının Uygur dönemi yazıtlarından olduğunu düşünür (Mert 2009: 98). Alyılmaz ayrıca, Gürbelcin (Gurvaljin-Uul) yazıtındaki iki damganın Uygur damgalarından olmasından hareket ederek bu yazıtı da Uygur yazıtları arasında sayar (2005: 74-75). O. Mert ise, Tes, Taryat ve Şine Usu'dan başka I, II ve III. Karabalgasun, Mutrın Temdeg yazıtlarını Uygur yazıtları arasında gösterir (2009: 99-105).

Tes, Tariat, Şine Usu ve I. Karabalgasun yazıtlarının dışında sayılanların Uygur dönemi yazıtları olarak değerlendirilmesinin temel gerekçesi, Uygurlara ait olduğu yönünde genel kanaat bulunan damgalardır. II. Türk Kağanlığı döneminde Uygurların elinden çıkmış yazıtlar ile Uygur Kağanlığı döneminde veya Uygurlar tarafından yazılıp dikilmiş veya tesis edilmiş yazıtlar bizce şunlardır: Tes (Mo 11), Tariat (Mo 12-13), Şine Usu (Mo 14), I. Karabalgasun (Mo 16), II. Karabalgasun (Mo 17), Suci (Mo 15), Hoyto-Tamır (Mo 25-45), Sevrey (Mo 18), Gurvaljin-Uul (Mo 64), Arhanan (Mo 22), Xi'an (Karı

Çor). Bunlardan Tes, Tariat, Şine Usu, I. Karabalgasun, Hoyto-Tamır, Sevrey ve Xi'an (Karı Çor) yazıtlarını kesin; Suci, II. Karabalgasun, Arhanan ve Gurvaljin-Uul yazıtlarını ise şüpheli olarak değerlendiriyoruz. Tes, Tariat, Şine Usu ve I. Karabalgasun yazıtları, Uygur Kağanlığı döneminde kağanlarca yazdırılıp dikilmiştir. Xi'an (Karı Çor) yazıtı ise, Çin'deki Tang dönemi hükümdarınca yazdırılmış olup Tang dönemi Çincesi ve eski Türkçe iki dilli mezar taşıdır. Geri kalanlar ise yönetimdeki beyler veya halk tarafından yazılmış ve dikilmiş olmalıdır. Kağanlık yazıtları dışındakilerin tespitinde, yazıtta bulunan damgalar önemli rol oynamıştır.

Aşağıdaki bölümlerde, sözü edilen yazıtların içeriğinden söz edilecek olup yazıttaki satır sırasından hareket edilerek yazıtlarda satır satır neler anlatıldığı ortaya konmaya çalışılacaktır. Her yazıtın altında, o yazıtla ilgili bibliyografya bulunmaktadır. Tarih sırası ile verilen bu bibliyografyada bulunan çalışmalar, o yazıtla ilgili yayınları göstermektedir. Bu sayede, o yazıtla ilgili yapılan neşir çalışmaları bir araya toplanmış olmaktadır. Makalenin sonunda yer alan kaynakçada ise, makalede yararlanılan kaynaklar bulunmaktadır.

1. Uygurlardan Kalan Yazıtların İçeriği ve Üzerindeki Çalışmalar

1.1. Tes (Mo 11) Yazıtı

B. Ya. Vladimirtsov, 1915 yılında kuzeybatı Moğolistan'a yaptığı bir gezi esnasında Tes Irmağı vadisinde bir yazıt bulur, yazıtın metnini kopya ederek yayımlamayı planlar ancak bu plan gerçekleşmez (Klyaştorıy 1986: 151). Yazıt, daha sonra, 1976 yılında S. G. Klyaştorıy ve S. Karcavbay tarafından Moğolistan'ın Hovsgöl Aymag'ında, Tes Irmağı'nın yukarı bölümlerinde toprağa gömülü hâlde bulunmuştur. Yazıtın batı yüzünde 6, kuzey yüzünde 5, doğu yüzünde 6 ve güney yüzünde 5 olmak üzere toplam 22 satır bulunmaktadır. Satırların baştan ortaya kadar olan bölümü tahrip olduğu için yazıtın okunabilen yerleri, satırların son bölümüdür. Yazıtta, Tariat ve Şine Usu'dakine benzer bir damga vardır. Yazıt bugün, Moğolistan Arkeoloji Müzesindedir.

A. Róna-Tas, Şine Usu yazıtının doğu yüzünün 7-10. satırlarında sözü edilen iki yazıttan birincisinin Tes, ikincisinin ise Tariat yazıtı olduğunu belirtir. Ona göre Uygurların ilk yerleşme yeri Tes Irmağı'nın kaynağıdır. Dolayısıyla, Uygur Kağanlığı'nın ilk yazıtı da, bu ırmak civarına dikilen Tes yazıtı olmalıdır ve bu da kaplan yılı yani 750 olarak tarihlendirilebilir (1986: 55-56). Doerfer, yazıtın 761-762 yılında, ideal olarak 762 yılında dikildiğini öne sürer (1993: 74). Sertkaya ise yazıtı 750 olarak tarihlendirir ve yazıtta anlatılanların, özellikle 741-753 yılları arasına ışık tuttuğunu belirtir (1992: 327-328), (2003: 28). Yazıtın güney yüzünün 2. satırında *[te]zig kasar kur<ı>g kontı çıt tikdi örgin yaratdı yayladı* "Tes (Irmağı'nın) (kaynağına?), Kasar'ın batısına yerleşti. Çit dikti, tahtını kurdurdu, yazı (orada) geçirdi." cümlesinden hareket eden Sertkaya, yazıtın burada yazıldığını düşünür. Ona göre sözü edilen yazıt, Tes yazıtı olmalıdır (2003: 28-29). Ancak bu satırda herhangi bir tarih kaydı bulunmamaktadır.

Yazıtın kuzey yüzünün 2. satırında Uygurların 300 yıl yurt tuttıkları, D 1'de Tenride Bolmuş El Etmış Uygur Kagan'ın tahta oturduğu anlatılır. D 2'de sahte kağandan bahsi geçer. D 3'te yurdu düzenledikten sonra yabgunun öldüğünden söz edilmiş, D 4'te Tenride Bolmuş El Etmış Bilge Kagan yani Moyan Çor'un (Çin. Moyan chuai 磨延曦) tahta çıktığı anlatılmıştır. D 5'te kağanın bilge kimse olduğu ve doğudaki halkların tâbi olduğundan söz edilmiştir. D 6'da adı geçen Yollug Kagan ile kimin anlatılmak istendiği belli değildir. G 1'de Köl Beg Bilge Kagan adı geçmektedir. G 2'de Tes Irmağı civarında Kasar'ın batısında yurt tuttıkları, çit vurdurdukları, taht kurdukları ve yaz vaktini

geçirdikleri kayıtlıdır. G 3'teki cümleden, yazıtı yazdıran ve damgayı işleyen kişinin Elser adlı bir kimse olduğu anlaşılmaktadır.

Tes yazıtı, ilk kez M. Şinehüü (1977), ardından S. Karcavbay (1978) tarafından yayımlanır. Yazıtın bir diğer yayımı ise S. G. Klyaştorıny'a aittir (1984). Yazıtla ilgili neşir çalışması olmasa da çok önemli okuma ve anlamlandırmalarda bulunan T. Tekin'in adını da anmak gerekir. Aynı dergide hem Türkçe hem de İngilizce olarak yayımlanan Tekin'in makalesi, Ü. Çelik Türkçeye tarafından çevrilmiştir (Tekin 1989). Yazıtla ilgili diğer neşir çalışmaları, tarih sırası ile şöyledir:

Şinehüü, M. (1977). Tesyin ertniy türeg biçeesiyg dahin nyagtalsan ni. *Studia Arheologica*, 7/9, 113-120.

Karjaubay, S. (1978). Tesiin gerelt höşöö. *Studia Linguae et Litterarum Instituti Lingue et Litterarum Academiae Mongolicae*, 13, 117-124.

— — (1980). Tesiin gerelt höşöö. *Hel Zohiol Sudlal*, 13/15, 117-124.

Klyaştorıny, S. G. (1983). Tesinskaya stela. *ST*, 1983/6, 76-90.

— — (1984). The Tes Inscription of the Böğü Qaghan. *AOH*, 39/1, 137-156. Uygurcaya çev.: P. Jilan, Xinjiang Üniversitesi İlmîy Jörnili, 1/21, 1985, 63-85. Uygurcadan Türkçeye: Tes Abidesi. Türkçeye çev.: F. S. Bozkurt, *TKA*, 24/2, 1986, 151-172.

Tekin, T. (1989). Nine Notes on the Tes Inscription. *Erdem*, 5/14, 379-388. Türkçesi: Tes Yazıtı Hakkında Dokuz Not. Türkçeye çev.: Ü. Çelik, *Erdem*, 5/14, 389-398.

Yang F. (1994). Gudai Tujuewen *taisibei* yishi. *Yuyan yu Fanyi*, 1994/4, 22-28.

Ōsawa, T. (1999). Tes Inscription. *Provisional*, 158-167.

Karjaubay, S. (2001). Novaya rassifrovka Tesinskaya stela. *Altaistika Jene Turkologiyadağı Keşendi Zerttevdin Özekti Meseleleri Halkaralık Kongress Materialdarı*. Kökşetay, 2009, 35-45.

Berta, Á. (2004). *Szavaimat Jól Halljátok...* A Türk és Uygur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadása. Szeged: Jate, 228-240.

Bazılhan, N. (2005). *Kazakistan Tarihi Turalı Turki Derektmeleri II, Köne Türk Bitiktastarı Men Eskertkişeri* (Orhon, Yenisey, Talas). Almatı: Dayk. 146-148.

Şirin User, H. (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi*. Konya: Kömen. 472-473.

Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes, Tariat, Şine Us*. Ankara: Belen. 107-137.

Aydın, E. (2011). *Uygur Kağanlığı Yazıtları*. Konya: Kömen. 30-37.

Ölmez, M. (2012). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları*. Ankara: BilgeSu, 268-273.

Karjaubay, S. (2012). *Orhon Muraları*. Almatı. 153-165.

Ariz, E. - E. Aydın (2014). *Qedimki Türk Yezidiki Taş Pütükler*. Ürümçi: Xinjiang Helq Neşriyatı. 212-221.

Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat. 33-37.

1.2. Tariat (Taryat/Terh) (Mo 12) Yazıtı

Dört parça olan yazıtın ilk parçası Ts. Dorjsuren tarafından, Moğolistan'ın Arkhangay Aymag'ının Tariat bölgesinde, Hangay Dağları'nın kuzeybatı bölümünde, Terh Irmağı vadisinde bulunmuştur. 1969 yılında, Kh. Luvsanbaldan ile M. Şinehüü ve B. Bazılhan ile S. G. Klyaştorny'dan oluşan Moğol-Sovyet bilim heyeti, ilk parçanın bulunduğu yerde kazı yapmış ve yazıtta ait taş kaplumbağayı ortaya çıkarmıştır. 1970 yılında aynı yerde kazılara devam eden N. Ser-Odjav ve V. V. Volkov, yazıtın diğer iki parçasını da toprak altından çıkarmıştır (Klyaştorny 1982: 335-336); (Tekin 1983: 795). Üç parça yazıt ve kaplumbağa altlık Moğolistan'ın başkenti Ulan Batur'a taşınmış olup bugün Moğolistan Arkeoloji Müzesinde koruma altındadır.

Yazıtın dört yüzü de Türk runik harfli metinlerle kaplı olup doğu ve batı yüzünde 9, güney ve kuzey yüzlerinde 6, kaplumbağa altlıktaki satırla birlikte toplam 31 satır bulunmaktadır.

Yazıt, Tekin'e göre 753 yılında, Tenride Bolmuş El Etmiş Bilge Kagan yani Moyan Çor Kağan adına dikilmiştir. Tariat yazıtında bulunan damga ile Şine Usu ve Xi'an (Karı Çor) yazıtlarındaki damga aynıdır. Ayrıca Tariat yazıtının doğu yüzünün 6, 7, 8 ve 9 satırları ile Şine Usu yazıtının kuzey yüzünün 6, 8, 9 ve 10. satırlarında anlatılan olayların birbirine benzemesi, her iki yazıtın da aynı kağan tarafından yazdırılıp diktirilmiş olduğuna işaret eder. Yazıtın 741-753 yılları arasındaki döneme ışık tuttuğunu söylemek mümkündür (Sertkaya 2003: 29). Klyaştorny'a göre 753-756 arasında dikilmiş olan bu yazıt Uygurların ilk yazıtıdır (1996: 121-122).

Tariat yazıtının doğu yüzünün ilk satırında Yollug Kağan ve Bumın Kağan adlarından söz edilir ve üç kağanın 200 yıl hüküm sürdüğü anlatılır. Ancak Yollug Kağan ve Bumın Kağan'dan başka üçüncü kağanın adı, ne yazık ki okunamamaktadır. 200 yıllık süreden, Kök Türklerin, aşağı yukarı 200 yıl süren egemenlikleri kastedilmiş olmalıdır. D 3'te Uygurların atalarının 80 yıl hüküm sürdüklerinden, yurtlarının Ötüken ile Tegres arasında, Orhon Irmağı civarında olduğundan, D 4'te ise 70 yıllık bir egemenlikten söz edilmiştir. D 5'teki cümlelerden Moyan Çor'un doğum tarihi elde edilebilmektedir. Şöyle ki; yılan yılında (741) Türk yurdunu karıştırdığından bahseden kağanın, bu sırada 28 yaşında olduğu belirtilmiştir. Bu durumda kağanın doğum yılı 713 veya 714 yılı olmalıdır. D 6'da son Kök Türk kağanlarından Ozmuş (Çin. Wusumishi 烏蘇米施) ile mücadelelerden, D 8'de Türk kağanını ele geçirdikleri ve onu tâbi ettiklerinden söz edilmiştir. D 7 ve 8'de Ozmuş Kağan'ın ele geçirildiğinden bahsedilirken D 9'da *ozmuş tegin kan boltı* cümlesi ile yeniden karşılaşılmaktadır. Herhâlde yazıtın anlatıcısı ve yazıcısı burada kronolojik bir hata yapmış olmalıdır. G 1'de 744 yılında Kök Türklerin üzerlerine yürüdükleri, hanını orada ele geçirdikleri, G 2'de ise tavuk yılında (745) savaştıkları kayıtlıdır. G 3'te İgdir ve Bölök ile mücadelelerden söz edilir. Bu kişilerden birinin Basmılların, diğerinin ise Karlukların lideri olduğu düşünülebilir. Yine bu satırda Üç Karlukların, On Oklara sığındıkları belirtilir. G 4'te anlatılanlara göre 747 yılında dokuz komutan, beş general ve halk önünde Moyan Çor'un babasına arz edilmiş. Moyan Çor'un babasının, bir kişiyi yabgu atadığı belirtilmiştir. Bu yabgu Şine Usu'da adı geçen ve yabgu olarak atandığı bildirilen Tay Bilge Totok olmalıdır. Bu satırdan edinilen bilgiye göre halk şöyle demiştir: "Sen varken halk güçlü imiş, sensizken halkın gücü, kara su gibi imiş". Ardından kağan olarak atanmış. Bu olay şöyle cereyan etmiş olmalıdır: Moyan Çor'un babası Köl Bilge Kağan, Tay Bilge Totok'u yabgu olarak atayınca 748 yılında halk, Moyan Çor'un kağan olmasını istemiş ve onu kağan ilan etmiştir. Bu olayın ardından kağan, Tengride Bolmuş El Etmiş Bilge Kagan, hatunu ise El Bilge Katun unvanını almış, otağını, Ötüken'in ortasında yer alan As Öngüz Baş ve Kan Idok Baş dağlarının batısında kurmuştur.

B 1’de Moyan Çor’un kağan olarak atanmasından sonra otağın, Ötüken’in batı ucunda Tes Irmağı’nın kaynağında kurulduğu ve 750 yılı ile 753 yılları arasında iki yıl burada kaldıkları, ejderha yılında (752) Ötüken ortasında yer alan As Öngüz Baş ile Kan Idok Baş dağlarının batısında yayladıkları kayıtlıdır. On bin günlük yazıtın ve damgaların burada taşla işlendiği belirtilmiştir. Burada sözü edilen yazıt, Tariat olmalıdır. Bu durumda yazıtın dikiliş tarihi 752-753 yılları arasındadır. B 3 ve B 4’te boyların kağana itaat ettiği, otlak ve tarlalarının Selenge Irmağını besleyen sekiz ırmak çevresinde olduğu belirtilmiş ise de burada altı yer adı sayılmıştır. B 5’te yaylağının Ötüken’in kuzeybatısında yer alan Tes Irmağı’nın kaynağı civarında, doğusunda Hanuy ve Hünüy ırmaklarının bulunduğu, iç otağının Ötüken’in kuzey bölümlerinde olduğu, güneyde Altay, batıda Kögmen (Tannu-Ola), doğusunda ise Költi Dağları’nın bulunduğu anlatılır. B 6’da Tenride Bolmuş El Etmış Bilge Kagan’a bağlı boyların sayısının 60 olduğu belirtilmiş ve komutanlar sırayla, askerî düzene göre sayılmıştır. B 6, 7, 8 ve 9. satırlarda sayılan komutanlar, daha çok bağlı boylara mensup kişilerdir. Kuzey yüzüne kadar olan dört satırda bir övünmeden söz edilebilir. Belki de kağan, kendine bağlı boyların adlarını, kendi yazıtında anarak bir iyi niyet gösterisi yapmak istemiş ve boyların, kendine bağlılıklarını sürdürmesini hedeflemiştir.

K 1 ve 2’de kağanın ordu düzeni hakkında bilgi edinmek mümkündür. Kağanın süvari birliği Dokuz Tatarlar, Azlar ve Tongralardan oluşuyordu. Ayrıca bu yazıtın 300 muhafız asker tarafından ayağa kaldırıldığı ve dikildiği de belirtilmiştir. K 3’te idari taksimat yapıp bir vasiyetnameyi andıran cümlelerle karşılaşılmaktadır. K 3’te yabguya bağlı boylar, K 4’te ise şada bağlı boylar sayılmıştır. K 5, yazıtın en problemlidir. Bu satır çok farklı anlaşılmıştır. Yazıtın yapım ve yazma işini Bilge Kutlug Tarkan Senjün adlı bir kişi üstlenmiştir. Bu satırda geçen *lum?* veya bir sonraki sözcükle beraber *alumçısı* okunagelen sözcüğün yazımında hata yapılmış olmalıdır. Ancak yazıt üzerinde çalışanlarca, bu iki problemlidir. *alumçısı* ‘tahsildar’ biçiminde okunmuş ve anlamlandırılmıştır. *lum* veya *alum* okunan yerde, örneğin, *kanım* gibi bir sözcük yazılmış olduğu var sayıldığında, sonraki sözcüğü de *eçisi* ‘amcası’ okumak ve her iki sözcüğü ‘hanımın amca(lar)’ı biçiminde anlamlandırmak mümkün olabilir. Hanın amcaları olan Kutlug Bilge Senjün ve Kutlug Tarkan Senjün adlarındaki bu iki anlatıcı, yazıttaki bütün adları, boyları, olan biteni anlatmış olmalıdır. Yine bu satırda *yur* okunagelen ve daha çok *yurç* ‘kayınbirader’ ile ilişkilendiren sözcük, *ayur* okunduğunda ‘anlatıcı’ gibi bir anlama ulaşmak mümkün olmaktadır.

K 6’da Bayırku ve Tarduşlarla ilgili işlerden Bilge Tarkan Kutlug Yagma, Çinli ve Soğdlularla ilgili işlerden de Bilge Senjün Uzal Öñ Erkin adlı kimselerin sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Kaplumbağa altlık üzerindeki satırda ise kaplumbağayı yapan kişinin adının Böke Tutum olduğu belirtilmiştir.

Yazıt üzerinde yapılan ilk çalışma M. Şinehüü’ye aittir (1975). Yazıtın ikinci yayımı S. G. Klyaşorniy tarafından yapılmıştır. Klyaşorniy önce hazırlık yayımı olarak yayımlamış (1980), ardından yeni yayımını yapmıştır (1982). Yazıt üzerindeki önemli çalışmalardan birisi T. Tekin’e aittir. Tekin, yazıtı hem Türkçe hem de İngilizce olarak yayımlamıştır (1982, 1983). Yazıtla ilgili neşir çalışmaları, tarih sırası ile şu şekilde sıralanabilir:

Şinehüü, M. (1974). Pamyatnik runieçskoypis’mennosti iz Tariata. *Rol’ kočevno narodov i Tsvivilizatsii Tsentral’noy Azii*, 327-331.

— (1975). Tariatın Orhon biçgiyn şine dursgal. *Studia Archaeologica*, VI/1.

Klyaşorniy, S. G. (1980). Terhinskaya nadpis’. *ST*, 1980/3, 83-95.

- – (1982). The Terkhin Inscription. AOH, 36/1-3, 335-366. Uygurcası: Terhin Menggü Teşi (Deslepki Tetkikat). Uygurcaya çev.: I. Şehidi - P. Jilan, Xinjiang İjtimaiy Penler Tetkikati, 1982/3.
- Tekin, T. (1982). The Terkhin Inscription. AOH, 37/1-3, 43-86.
- – (1983). Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi. Belleten, 46/184, 795-838.
- Katayama, A. (1999). Tariat Inscription. *Provisional*, 168-176.
- Tekin, T. (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Sanat Kitabevi, 226-227.
- Berta, Á. (2004). *Szavaimat Jól Halljátok... A Türk és Uygur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadása*. Szeged: Jate, 241-266.
- Bazılhan, N. (2005). *Kazakistan Tarihi Turalı Turki Derektmeleri II, Köne Türük Bitiktastarı Men Eskertkişteri* (Orhon, Yenisey, Talas). Almatı: Dayk. 139-145.
- Şirin User, H. (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi*. Konya: Kömen, 479-481.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes, Tariat, Şine Us*. Ankara: Belen, 139-194.
- Aydın, E. (2011): *Uygur Kağanlığı Yazıtları*. Konya: Kömen, 38-58.
- Karjaubay, S. (2012): *Orhon Muraları*. Almatı, 166-188.
- Ölmez, M. (2012): *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları*. Ankara: BilgeSu, 274-289.
- Ariz, E. - E. Aydın (2014): *Qedimki Türk Yezidiki Taş Pütükler*. Ürümqi: Xinjiang Helq Neşriyati, 222-238.
- Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat. 38-48.

1.3. Şine Usu (Şine Us/Moyun Çor/Bayan Çor/Selenge yazıtı/Mogoyın Şine Us) (Mo 14) Yazıtı

Şine Usu yazıtı, Uygur Kağanlığı yazıtları içerisinde satır sayısı bakımından en hacimli olanıdır. Yazıt 1909 yılında G. J. Ramstedt tarafından kuzeybatı Moğolistan'da Şine Usu Gölü civarında bulunmuştur. Yazıtı adını veren Şine Usu Gölü 300 m. boyunda, tuzlu ve tadı acıdır. Yöre insanının anlattıklarına göre göl, bazı zamanlarda kurumaktadır. Gölün kuzeyinde bir kaynak olduğu da Ramstedt tarafından tespit edilmiştir (1913: 40).

3 m. 80 cm. yüksekliğinde olan yazıt, dört köşe granit taştır. Taşın dört yüzü de Türk runik harfleriyle kaplı olup yazıtın kuzey yüzünde 13, doğu yüzünde 12, güney yüzünde 15, batı yüzünde ise 12 satır bulunmaktadır.

Yazıt, Tes ve Tariat yazıtları gibi 747-759 yılları arasında kağanlık yapan Terride Bolmuş El Etmış Bilge Kagan yani Moyan Çor Kağan tarafından 759 veya 760 yılında diktirilmiştir. Yazıtın kuzey yüzünün 6, 8, 9 ve 10. satırları, Tariat yazıtının doğu yüzünün 6, 7, 8 ve 9. satırları ile neredeyse aynıdır. Bu benzerlikler her iki yazıtın da aynı kağan tarafından yazdırıldığı ve diktirildiğini gösterir (Tekin 1983: 798).

Yazıt bugün, ilk bulunduğu yerde, Arhangay Aymag, Hayrhan Sum ile Bulgan Aymag'ın Sayhan Sum sınırlarının kesiştiği Mogoyın Şine-Us bölgesindedir (Alyılmaz 2003: 188).

Yazıtın kuzey yüzünün ilk satırı Tenride Bolmuş El Etmiş Bilge Kagan adıyla başladığı için yazıtın kimin adına dikildiği kolayca anlaşılmaktadır. K 2’de Uygurların Ötüken ve Tegres arasında yaşadıkları, sularının ise Selenge olduğu belirtilmiştir. K 3’te On Uygurların Dokuz Oğuzlara yüz yıl boyunca hükmettikleri kayıtlıdır. K 4, yazıtın problemleri satırlarından olup bu satırda *kıpçak* adı geçtiği öne sürülmüş ve bu görüş, çok da taraftar toplamıştır. Boşluklar olmakla birlikte *çak* sözcüğünden hareket edilmiş, hatta *p* sesi ile, *kıpçak* biçiminde okuyanlar dahi olmuştur. Oysa bu satır *tür[ük kaga]n çak elig yıl olormış* “Türk kağanı çağında elli yıl tahtta oturmuş” cümlesi ile başlıyor olmalıdır. K 5 ve 6’da Dokuz Oğuz boylarının bir araya getirildiği, babası Köl Bilge Kağan’ın, kendisini doğuya süvari birliğinin başı olarak gönderdiği anlatılmıştır. K 7’de Keyre Irmağı’nın kaynağında ve Üç Birkü adlı yerde kağanın ordusuyla birleştiği kayıtlıdır. K 8’de, satırın sonu eksik olduğu için Kara Kum’u aşarak Kögür, Kömür Dağı ve Yar Irmağı’nda Üç Tuglug Kök Türk halkıyla ilgili bir bilgi verilmekte ise de sonunda ne olduğu anlaşılamamaktadır. K 9’da Ozmuş Kağan (Çin. wusumishi 烏蘇米施)’in kağan olduğu, koyun yılında (743) üzerlerine ordu sevk ettikleri, birinci ayın altıncı gününde Kök Türk ordusunu yendikleri, K 10’da Ozmuş Kağan’ı ve hatununu ele geçirdikleri ve daha sonra Türk halkını tamamen itaat altına aldıkları kayıtlıdır. K 11 ve 12’de Uygur, Basmıl ve Karluk ittifakının önemli temsilcisi Üç Karlukların On Oklara katıldığı ve domuz yılında (747) onların bozguna uğratıldıkları, bu sırada Köl Bilge Kağan’ın büyük oğlu (?) Tay Bilge Totok’un yabguluğa tayin edildiği ve ardından Köl Bilge Kağan’ın öldüğü anlaşılmaktadır.

D 1 ve 2’de Tay Bilge Totok ile mücadelelerden söz edilmiş, onların tamamen tâbi edildiği, kendi halkı olduğu için halkına dokunulmadığı ancak cezalarının verildiği anlatılmıştır. D 3’te bu mücadelelerin Selenge Irmağı civarında, Sekiz Oğuz ve Dokuz Tatarların da katkısıyla sürdüğü ayrıntılı bir biçimde verilmiştir. D 5’teki cümlelerden Moyan Çor’un, Tay Bilge Totok ile yaptığı bu savaşların halkına zarar verdiğinin farkındadır ve halkına “öldün, mahvoldun, tâbi olursan ölmezsin mahvolmazsın, işini gücünü ver” diyerek iki ay beklediğini ancak halkın gelip katılmadığını anlamak mümkündür. D 7’de düşmandan kurtulduktan sonra iki oğluna yabgu ve şad unvanları verdiği ve onları Tarduş ve Tölis boylarına yönetici olarak atadığı, kaplan yılında (750) Çiklere doğru sefere çıktığı ve onları Yenisey Irmağı boyunda yendiği, D 8’de Çiklerin tâbi oldukları, ardından Tes Irmağı’nın kaynağında, Kasar’ın batısında yayladıkları, yine o yılın güz mevsiminde doğuya doğru ilerleyerek Tatarları korkuttukları, gözdağı verdikleri anlatılmaktadır. D 9’da tavşan yılında (751) Ötüken’de bulunan As Öngüz Baş ile Idok Baş’ın batısında, Yavaş ve Tokuş ırmaklarının birleştiği yerde yayladıkları, burada damgasını ve yazılarını yassı taşa aktardıkları kayıtlıdır. Buna benzer cümle Tariat B 2’de de kayıtlıdır. Burada verilen tarih 751, Tariat’ta ise 750-753 arasındadır. Bu tarihlerden hareket ederek yaylamak üzere geldikleri yılın, 751 olduğu düşünüldüğünde ve Tariat yazıtından anlaşıldığı kadarıyla 753’e kadar o bölgede kaldıkları da hesaba katılınca Tariat yazıtının 752 veya 753 yılında dikilmiş olduğu öne sürülebilir. D 10 ve 11’de ise Kırgızlarla yapılan mücadelelere yer verilmiştir.

G 1 ve 2’de kağanın, yönünü batıya, Altay Dağları’nın öte taraflarına çevirdiği anlaşılmaktadır. Bulçu (Urungu) Irmağı civarında Karlukların bozguna uğratıldığı, yine G 2’de Karluklarla mücadele edildiği, Çungarya’dan dönüldükten sonra, bir kez daha Çiklerle savaşıldığı görülmektedir. Çiklerin de tâbi olmaları üzerine onlara askerî vali atandığı, G 3’ten itibaren kağanın, Basmıl ve Türgeşlerle mücadeleye girdiği ifade edilmiştir. G 4 ve 5’te Türgeşlerin, Karlukların evini barkını yağmaladıkları ve onlarla mücadele edildiği, G 6’da ise oradan döndükten sonra karargâhını Ersegün’deki Yula Gölü’nde kurdurduğu, G 7’de bir kez daha Karluklarla Yogra-Yarış’ta savaştığı, sonra

oradan geri döndüğü anlatılmaktadır. G 8 ve 9'da Çin'de Oğuzlarla ve Kök Türklerin bulunduğu bilgisi verilmiş ve onlarla mücadele edildiği anlatılmıştır. G 10'da bu mücadelelerden sonra Orhon ve Balıklıg ırmaklarının birleştiği yerde karargâh kurulduğu, G 11 ve 12'de Karluk ve Basmıllarla yeniden savaşıldığı anlaşılmaktadır. G 12 ve 13 ile güney yüzünün sonuna eklenen iki ek satırda, çok fazla aşınma olduğu için bu satırlarda hangi olayların gerçekleştiği açık bir biçimde anlaşılamamaktadır.

B 1 ve 2'de Türgeşlerin bir kez daha Karluklarla ittifak yaptığı ancak kağan tarafından bozguna uğratıldığı anlatılmıştır. B 3'te ise, satırda oldukça fazla boşluk olduğu hâlde Çin imparatoru ile ilişkiler çerçevesinde bazı bilgiler bulunduğu tahmin edilebilir. Burada bir kız ve sekiz erkek çocuğun ele geçirildiği kaydı bulunmakta olup belki de burada An lushan (安祿山) ile olan mücadeleler anlatılıyor olmalıdır. B 4 ve 5'te ise, iki kızla gelip hizmet eden bir kişiden bahsedilmektedir. Burada da An lushan isyanının bastırılmasında gösterilen yararlılıklar karşılığında Çin imparatorunun gönderdiği prenseslerden söz ediliyor olmalıdır. Yine bu satırda (B 5) Soğdlularla Çinlilere Selenge kıyısında Baybalık adında bir kent yaptırıldığı kayıtlıdır. Batı yüzünün geri kalan satırlarında kesik kesik anlatılanlardan bir şey çıkarmak mümkün değildir. Ancak B 4'ten itibaren Çin ile olan ilişkiler, An Lushan isyanının bastırılmasında Uygurların Çin'e yardımı ve karşılığında elde edilen imkânlardan söz edilmiş olduğu öne sürülebilir.

Şine Usu yazıtı üzerinde yapılan ilk çalışma, yazıtı bulan G. J. Ramstedt'e aittir (1913). Yazıt üzerindeki ikinci çalışma H. N. Orkun (1936), üçüncü müstakil çalışma ise S. Ye. Malov'a aittir (1959). Yazıtla ilgili yapılan neşir çalışmaları ise, tarih sırasıyla şu şekilde sıralanabilir:

Ramstedt, G. J. (1912). *Perevod nadpisi Selenginskogo kamnya. Trudi Troitsko-Kyahtinskogo Otdeleniya İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obşestva*, 15/1, 40-49.

— — (1913). *Zwei Uigurische runeninschriften in der Nord-Mongolei*. JSFOu, 30/3, 11-63.

Orkun, H. N. (1936). *Eski Türk Yazıtları I*. İstanbul: TDK, 161-189.

Ramstedt, G. J. (1938). *Tujuewen huihe yingwu weiyuan pijia kehanbei yishi*. Çinceye çev.: Jingru Wang, Furen Xuezhi, 1938/12.

Malov, S. Ye. (1959). *Pamyatniki drevnetyurkskoy pismennosti Mongolii i Kirgizii*. Moskva-Leningrad, 30-44.

Aydarov, G. (1971). *Yazık Orhonskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pismennosti VIII. veka*. Almatı, 339-352.

Şinehüü, M. (1980). *Orhon-Selengiyn runi biçgiin şine dursgal*. *Arheologiyın Sudlal*, 8/1, 36-41.

Moriyasu, T. (1999). *Site and Inscription of Şine-Usu*. *Provisional*, 177-195.

Tekin, T. (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Sanat Kitabevi, 227-229.

Berta, Á. (2004). *Szavaimat Jól Halljátok... A Türk és Ujgur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadása*. Szeged: Jate, 267-314.

Bazılhan, N. (2005). *Kazakistan Tarihi Turalı Turki Derektmeleri II, Köne Türk Bitiktastarı Men Eskertkişteri* (Orhon, Yenisey, Talas). Almatı: Dayk, 130-138.

Aydın, E. (2007). *Şine Usu Yazıtı*. Çorum: Karam.

- Moriyasu, T. - K. Suzuki - S. Saito - Y. Bai - K. Tamura (2008). Revised Edition of Şine Usu Inscription. K. Matsuda (ed.): *Research on Urbanization and Traffic in Mongolia Based on Inner Asian Sources*. Osaka, 75-115.
- Moriyasu, T. - K. Suzuki - S. Saito - K. Tamura - Y. Bai (2009). Şine-Usu Inscription from the Uighur Period in Mongolia: Revised Text, Translation and Commentaries. *Studies on the Inner Asian Languages*, 24, 1-92.
- Şirin User, H. (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi*. Konya: Kömen, 475-478.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes, Tariat, Şine Us*. Ankara: Belen, 195-265.
- Aydın, E. (2011). *Uygur Kağanlığı Yazıtları*. Konya: Kömen, 59-93.
- Karjaubay, S. (2012). *Orhon Muraları*. Almatı, 189-230.
- Ölmez, M. (2012). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları*. Ankara: BilgeSu, 290-314.
- Ariz, E. - E. Aydın (2014). *Qedimki Türk Yezidiki Taş Pütükler*. Ürümçi: Xinjiang Helq Neşriyati, 239-265.
- Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat. 49-65.

1.4. I. Karabalgasun (Har Balgas I/Üçüncü Uygur Yazıtı) (Mo 16) Yazıtı

Uygur Kağanlığı döneminden kalan yazıtlardan olan I. Karabalgasun yazıtı, üç dilli (Türkçe, Soğdca ve Çince) olup yazıtın Soğdca ve Türkçe yüzü tahrip olmuş, Çince yüzü ise diğer iki yüze göre daha sağlam kalmıştır. İlk zamanlar Soğdca bölümün de Uygurca metin olduğu zannedilmiş ancak metnin Soğdca olduğu anlaşılmıştır (Orkun 1938: 36). Yazıtın sağ tarafında Uygur harfleriyle yazılmış 31 satır (Soğdca bölüm), sol tarafında ise 19 satırlık Çince bölüm bulunmaktadır (Radloff 1895: 283-284). Radloff Çince bölüm için V. P. Vasilyev'in çevirisini kullandığını, ancak Çince bölümü ayrıca G. Schlegel ile E. Parker'e de gönderdiğini belirtir (1895: 285, not 1). Yazıtın en kötü durumda olan bölümü Türk runik harfli Türkçe metindir. En iyi durumda olan ise Çince bölümdür. Geç dönem Uygur yazıtlarından olan yazıt, 1889 yılında N. M. Yadrintsev tarafından bulunmuştur. Yazıtta bulunan geç dönem Çin sanatı örnekleri, yazıtın 821 yılından sonra dikildiğini göstermektedir (Sertkaya 1992: 333). Yazıtın Çince bölümü G. Schlegel (1896), Soğdca bölümü ise O. Hansen tarafından (1930) yayımlanmıştır. Türk runik harfli bölümü ise, yazıtın sözlüğü ile birlikte yayımlayan W. Radloff'tur (1895: 291-297). Çince metni Türkçeye çeviren Nimetullah Ma'nın notlar bölümünde ilginç gözlemleri bulunmaktadır. Metnin öteki Çince metinlere benzemediğini, yazıtın ve üslubun kötü olduğunu, metinde eksik sözcükler bulunmasından dolayı çevirinin çok zor olduğunu, özellikle G. Schlegel'in bulduğu sözcüklerden yararlandığını belirtmiştir. Ma ayrıca J. G. Dévéria'nın, bu yazıtın Çinli sanatkarlar tarafından yazılmadığı fikrine de kesinlikle katıldığını belirtir (Orkun 1938: 40-48). T. Moriyasu'nun verdiği bilgilere göre ilk bulunduğu 20 civarında kırık parçası varken Japon-Moğol ortak çalışması esnasında Çince bölümün bulunduğu birkaç parçanın kayıp olduğu anlaşılmıştır (Moriyasu vd. 1999: 209-210).

Yazıtın runik harfli eski Türkçe bölümünde okunabilen yerler çok az olduğu için nelerden söz edildiğini anlamak mümkün değildir. Yazıtla ilgili çalışmalar aşağıda bulunmaktadır:

Schlegel, G. (1891). Note sur les inscription chinoises Kara Balgasoun. TP, 2/2, 125-126.

- Heikel, A. O. - H. G. von Gabelentz - J. G. Déveria - O. Donner (1892). *Inscriptions de l'Orkhon, recueillies par l'expédition finnoise de 1890 et publiées par la Société Finno-Ougrienne*. Helsingfors. Türkçesi: *Fin Atlası / Orhun Yazıtlarının 1890 Yılındaki İlk Çözümü*. Türkçeye çev.: M. Sirman - Y. S. Dalbaşar, İstanbul, 2005: Töre Yayın Grubu.
- Radloff, W. (1892). Über eine neu aufgefundenene uigurische Inschrift. *Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences*, 3/35, 387-389.
- (1893). *Atlas drevnostey Mongolii. Trudı Orhonskoy Ekspeditsii*. St.-Petersburg.
- (1894). Les Inscription ouigours. *JA*, 9/4, 546-550.
- (1895). *Die alttürkische Inschriften der Mongolei*. St.-Petersburg, 283-298.
- Schlegel, G. (1896). Die Chinesische Inschrift auf dem Uigurischen Denkmal in Kara Balgassun. *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne*, 9, 1-141.
- Vasilyev, V. P. (1897). *Kitayskiye nadpisi na Orhonskih pamyatnikah v Koşo-Tsaydame i Karabalgasune. Trudov Orhonskoy Ekspeditsii III*, St.-Petersburg. 1-36.
- Hansen, O. (1930). Zur soghdischen Inschrift auf dem dreisprachigen Denkmal von Karabalgasun. *JSFOu*, 44, 3-39.
- Orkun, H. N. (1936). *Eski Türk Yazıtları I*. Ankara, TDK, 85, 96.
- (1938). *Eski Türk Yazıtları II*. Ankara, TDK, 223-246.
- Yoshida, Y. (1990). Some New Readings of the Sogdian Version of the Karabalgasun Inscription. *Documents et archives provenales de l'Asie Centrale*, Kyoto, 117-123.
- Moriyasu, T. - Y. Yoshida - A. Katayama (1999). Qara-Balgasun Inscription. *Provisional*, 209-224.
- Battulga Ts. (2005). *Mongolın runi biçgiyn бага дурсгалууд*. Ulaanbaatar: Corpus Scriptorum, 69-71.
- Bazılhan, N. (2005). *Kazakistan Tarihi Turalı Turki Derektmeleri II, Köne Türük Bitiktastarı Men Eskertkişteri* (Orhon, Yenisey, Talas). Almatı: Dayk. 149-151.
- Ölmez, M. (2012). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları*. Ankara: BilgeSu, 237-262.
- Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat. 66-70.

1.5. Hoyto-Tamır (Tayhar-Çuluu) (Mo 25-45) Yazıtları

Hoyto-Tamır veya Moğolcasıyla Tayhar-Çuluu yazıtları, Moğolistan'ın Arkhangay aymak, İkhtamır Sum'da bulunmakta olup Moğolların Tayhar-Çuluu adlandırması, yazıtları barındıran büyük bir kaya kütesinin adından ileri gelmektedir. Neredeyse, bölgede yaşamış veya oradan geçmiş bütün halklar tarafından çok çeşitli alfabelerle yazılar yazılmıştır. Tabii bundaki en büyük neden, kaya kütesinin kutsallığı olmalıdır. Kaya üzerindeki alfabelerden bazıları şunlardır: Runik, Uygur, Soğd, Moğol, Phags-pa, Tibet, Arap vs. Runik harfli metinler ilk kez, 1893 yılında D. A. Klementz'in aldığı 10 yazıtın kopyalarından hareket eden W. Radloff tarafından 1895 yılında yayımlanmıştır (1895: 260-268). Radloff'un yayımladığı bu 10 yazıt H. N. Orkun tarafından da yayımlanmıştır (1938: 105-117). Klementz kopyası bu 10 yazıt üzerinde S. Ye. Malov da çalışmıştır (1959: 46-54). Bu 10 yazıtın birkaçında bulunan tarih kayıtları L. Bazin'in eski Türk takvim sistemini inceleyen eserine almasına neden olmuştur (1991:

210-221). J. G. Granö tarafından alınan kopyalar ise 1958 yılında P. Aalto tarafından yayımlanmıştır (1958: 62-76). Daha sonra H. Perlee tarafından alınan kopyalar yayımlanmış olup (Perlee 1960: 1-26), Rintchen'in de aldığı bazı kopyalar bulunmaktadır (Rintchen 1968: 34-36). S. Harcavbay'ın aldığı kopyalar ise O. F. Sertkaya ve S. Harcavbay tarafından yayımlanmıştır (2001: 313-346). Son olarak A. Badam'ın Moğolca ve Türkçe yayını (2007: 68-75), (2012: 61-68) ve bu satırların yazarının yayını anmak gerekir (Aydın 2017).

Bugün elimizde 21 metin bulunan bu yazıtlarda anlatılanlar özetle şu şekildedir:

1. yazıtta okunabilen bir iki sözcük bulunmaktadır. 2. satırdaki *yërde yol bërîñ* cümlesi açıkça seçilebilmektedir.

2. yazıtın 1. ve 2. satırlarında, maymun yılının yedinci ayının on beşinde Beş Balık'a gittiklerini, 3. satırda Kasuy (?) halkını yaylattığını, güzün Tonyın Taş'a (Hoyto-Tamır?) döndükleri belirtilmiştir. Son satır olan 4. satırdan ise anlamlı bir şey çıkarmak mümkün görünmemektedir. Yazıttan anlaşıldığı kadarıyla yazıtın kahramanı, beraberindekilerle birlikte yazı geçirmek üzere Beşbalık'a gittiklerini, güzün ise Tonyın Taş'a döndüklerini belirtmektedir.

3. yazıtta ise iki sözcüklük iki satır bulunmakta olup 1. satırda "güzel prenses" biçiminde çevrilebilecek *yüzlüg kunçuy* sıfat tamlaması bulunmaktadır. 2. satırda ise *tarduş kunçuy* sıfat tamlamasını görmekteyiz.

4. yazıtta tek satır bulunmakta ancak anlamlı bir şey okunamamaktadır.

5. yazıtta 2 satır bulunmakta olup ilk satırda yazan kişinin adının Bars Apa Çor olduğu ve yazıtı 22 yaşında yazdığı, 2. satırda ise *tölis bilge beg toñ begi katıg y'ërke* metni elde edilebilmektedir. "Tölis Bilge Beg, Tony beyi, katı, sert yere" biçiminde çevrilebilecek cümleden ne anlatılmak istendiği açık olarak anlaşılamamaktadır.

6. yazıtta 6 satır bulunmakta olup 1. ve 2. satırlarda *teñriken alp kutlug bilge kan öge tirig* adı geçmektedir. Ardından, "beyler bilge olduğu için" cümlesi bulunmaktadır. 3. satırda kahramanlık adının, küçük bir boşluktan sonra *kül tarkan beg* olduğunu anlıyoruz. Büyük bir olasılıkla bu küçük boşlukta, kahramanın bir unvanı daha yazılı idi. 4. satırda "11. ayın ilk günlerinde" dedikten sonraki bölümde bulunan iki sözcük okunamamaktadır. 5. satırda "otuz yaşında Alp Kutlug Bilge Kağan'ın zamanında" cümlesinden sonra, son satır olan 6. satırda *tëgin* ve *bars* sözcükleri bulunmakta ancak açık bir anlam çıkmamaktadır.

7. yazıtta 4 satır bulunmakta olup ilk satırda "it yılının altıncı ayının ikinci" cümlesi, herhalde son sözcük olan *yañıka* yani "günü, gününde" olarak tamamlanmış olmalıdır. 2. satırda *teñride kut bulmuş ÷ ötüken elinde* cümlesinin orta yerinde damgaya benzer bir işaret bulunmaktadır. Cümle "ebedî gökte kut bulmuş ÷ Ötüken ülkesinde" biçiminde çevrilebilir. 3. satırda ise küçük bir boşluktan sonra "<...> yëgen erkin, ülkemi, yasalarımı babam? doğuda" biçiminde çevirmek mümkündür. Son satırın ilk bölümü silik olduğu için okunamamakta, ardından ise *kut teñri kutlug bolzun* sözcükleri seçilmektedir.

8. yazıtta 4 satır bulunmakta olup ilk satırın ilk bölümü seçilememekte, ardından "yedinci ayda" dedikten sonraki bölüm de seçilememektedir. 2. satırda *erkin* ve *tegres elimde* ifadeleri bulunmaktadır. 3. satırın da ilk bölümü seçilememekte, ancak son bölümde yine *tegres elimde* ifadesi bulunmaktadır. Son satırda ise kahramanın, *kësre toguzunç ayka ertim* cümlesinden Tegres bölgesine dokuzuncu ayda ulaştığı anlaşılmaktadır.

9. yazıtta üç satır olduğu seçilmekte ancak harfler seçilememektedir.
10. yazıtta bir satır bulunmakta olup ne söylenmek istediği açıkça anlaşılamayan *yèrimin kut atı? erti er?* biçiminde bir ifade ile karşılaşılmaktadır.
11. yazıtta kısa kısa 4 satır bulunmaktadır. 1. satırda yalnızca “hanına” sözcüğü seçilebilmekte, 2. satırda yazıt kahramanının unvanının *uruşu yargan* olduğu anlaşılmaktadır. 3. satırda yalnızca “üçüncü” sözcüğü, 4. satırda ise, kesin olmasa da *utru* sözcüğü bulunmaktadır.
12. yazıtta 4 satır bulunmakta olup neredeyse her satırda birer sözcük vardır. Bu nedenle çevirebilmek için 4 satırı birlikte düşünmek gerekir. Yazıtta, fare yılının altıncı ayının yedinci günü, yazılıdır. Son sözcük *tün* okunmaya elverişli biçimde yazılmış olsa da ya harf yanlış teşhis edilmiş ya da yazıcı tarafından yanlış yazılmıştır.
13. yazıtta kısa kısa yazılmış 7 satır bulunmakta olup 1. satırda yüz kahraman, 2. satırda Türgeş ülkesi, 3. satır okunamamakta, 4. satırda *teşri* sözcüğü, 5. satırda seçilemeyen bir sözcük ve *az* sözcüğü, 6. satırda seçilemeyen bir sözcükle *baz?* sözcüğü ve son satırda ise *bolzun* sözcüğü bulunmaktadır.
14. yazıtta 6 satır bulunmakta olup ilk satırda büyük bir olasılıkla yazıt kahramanının adı geçer: *in<i> öz inençü*. 2. ve 3. satırlarda yılan yılında Öz İnençü ile Tarduş Küli Çor’un Beşbalık’a gittiği bilgisi kayıtlıdır. Burada adı geçen Küli Çor’un, ünlü Küli Çor olması gerekir. Anlaşılan o ki; Öz İnençü adlı bir komutan, Küli Çor’un Beşbalık seferine katılmış ve hatıra olarak bu metni yazmış olmalıdır. Son iki satırda ise esenlik dileme ifadesi ile karşılaşılmaktadır. *kutlug bolzun*.
15. yazıtta 7 satır bulunmakta olup ilk üç satırda, yazıt kahramanı ile maiyetindekilerin, maymun yılının dokuzuncu ayının ikinci gününde Beşbalık’a gittikleri kayıtlıdır. 4. satırda *kutlug alp yüzi* ifadesi bulunmaktadır. 5. satırda silik sözcüklerden dolayı anlam vermek güç olsa da 5. satırın sonunda *körki* sözcüğü bulunmaktadır. Bu sözcük 6. satırdaki *bolzun* ile birleştirildiğinde *körki bolzun* gibi bir tür esenlik dileme ifadesi ile karşılaşılmaktadır. Son satırda ise *kutlug er* yazılıdır.
16. yazıtta 4 satır bulunmakta olup yazıtın ilk satırında yılan yılının onuncu ayından söz edilmekte, 2. satırda ise yine İni Öz İnençü adı geçmektedir. Bu ad 14. yazıttaki ad ile aynıdır. Satırın sonu ile 3. satırda “Beş balık’a gittiklerinden söz edilmekte, okunamayan bir sözcüğün ardından *teşip* zarfı ile karşılaşılmaktadır. Son satırda ise yine bir esenlik dileme ifadesi bulunmaktadır: *kut bulzun alı barzun*.
17. yazıtta 4 satır olduğu bellidir ancak ilk satırın dışındaki satırlar silik olduğu için seçilememektedir. İlk satırda da ilk sözcük kuşku olarak *sekiz? kut apa* sözcükleri ile karşılaşılmaktadır.
18. yazıtta tek satır bulunmakta olup *kara tegin* “kara prens” adı ve unvanı bulunmaktadır.
19. yazıtta 3 satır bulunmakta, ancak ilk satırda *yutuz ‘eş, zevce’*, 2. satırda *elgin ‘eliyle (?)’* sözcükleri seçilebilmekte, 3. satır ise seçilememektedir.
20. yazıtta 3 satır bulunduğu görülmekte ise de her üç satıra bakıldığında anlamlı sözcük veya cümle bulunmamaktadır.
21. yazıtta 1 satır bulunmakta, ancak yalnızca satırın sonundaki *teşrim* sözcüğü seçilebilmektedir.

Üzerinde çok fazla çalışma bulunmayan bu yazıtların, bildiğimiz kadarıyla kayadaki farklı harflerle yazılmış metinlerin tümünün bulunduğu bir yayın da yoktur. Bu nedenle kaya üzerindeki bütün metinlerin görüntüleri alınıp ilgili alfabelerin uzmanlarınca incelenmeli ve diğer harflerle yazılmış metinlerle karşılaştırılmalıdır. Çünkü çok kısa metinlerde bile çok önemli tarihî bilgilere ulaşmak mümkündür. Örneğin 14. ve 16. yazıtta göre Beşbalık seferinde Küli Çor'un yanında İni Öz İnençü adlı bir kimse bulunmaktadır. Bu ad, Küli Çor yazıtında geçmemektedir. Bu yazıtlarla ilgili neşir çalışmaları ise şöyledir:

- Radloff, W. (1895). *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. St-Petersburg, 260-268.
- Orkun, H. N. (1938). *Eski Türk Yazıtları II*. Ankara, 297-309.
- Aalto, P. - G. J. Ramstedt - J. G. Granö (1958). *Materialien zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei*. JSFOu, LX/7, 62-76.
- Malov, S. Ye. (1959). *Pamyatniki drevnetyurkskoy pismennosti Mongolii i Kirgizii*. Moskva-Leningrad, 46-53.
- Perlee, H. (1960). Tayhir çuluu. *Studia Archaeologica*, 1/4, 1-26.
- Rintchen, E. B. (1968). *Les designs pictographiques et les inscriptions sur les rochers et sur les stelles en Mongolie recueillis (Corpus Scriptorum Mongolorum)*. Ulaanbaatar.
- Bazin, L. (1991). *Les systemes chronologiques dans le monde Turc ancien*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 210-221.
- Sertkaya, O. F. - S. Harcavbay (2001). Hoyto-Tamir (Moğolistan)'dan Yeni Yazıtlar (Ön Neşir). *TDAYB*, 2000, 313-346.
- Battulga Ts. (2005). *Mongolın runi biçgiyn бага дурсгалууд*. Ulaanbaatar: Corpus Scriptorum, 68-69, 100-101.
- Badam A. (2007). Tayhar çuluunu runi biçees. *Acta Historica Mongolici*, 8/9, 68-75.
- — (2012). Taikhar Çuluu Yazıtı. *Türkbilig*, 23, 61-68.
- Aydın, E. (2017). Hoyto-Tamir (Tayhar-Çuluu) Yazıtları. *Türkbilig*, 33, 1-14.
- Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat. 71-81.

1.6. Sevrey (Somon Sevrey) (Mo 18) Yazıtı

Klyaştorıy-Livşits'in verdikleri bilgiye göre Sovyet paleantropoloji ekibinin başkanlığını yapan İ. A. Yefremov 1948 yılında, yerel bir öğretmenden Güney Moğolistan'da Gobi yakınlığında Ömnogov' Aymag, Sevrey Sum'da iki taş bulunduğu bilgisini alır. Bir yıl sonra A. P. Okladnikov, taş hakkındaki bu bilgiyi doğrular. 1968 yılında V. Rintchen bu taşın bir çizimini yayımlar. İlk bulunduğu, taşın çok kötü durumda olduğu bilinmektedir. Taşın aynı yüzünde hem Soğdca metin hem de Türk runik harfli metin bulunmaktadır (Klyaştorıy -Livşits 1971: 106). Yazıtın Uygur Kağanlığı dönemi yazıtlarından olduğu genel kanaattir. Klyaştorıy-Livşits'e göre Çin'den bir savaşın ardından dönen ordu hatırasına yazılmış olmalıdır (1971: 110). Yazıt ilk olarak Klyaştorıy-Livşits tarafından yayımlanmış olup bu yayında hem Soğdca bölüm hem de Türk runik harfli Uygurca bölümün transkripsiyonu ve Rusça çevirisi verilmiştir.

Yazıtın Türk runik harfli bölümünde ne yazık ki ancak birkaç sözcük seçilebilmektedir. Bu nedenle de yazıtta nelerden söz edildiğini bilmek mümkün değildir. Yazıt üzerindeki çalışmalar şu şekilde sıralanabilir:

- Klyaştorıny, S. G. - V. A. Livşits (1972). Une inscription inédite Turque et Sogdienne: La stèle de Sevrey (Gobi méridional). JA 259, 11-20.
- Battulga Ts. (2005). *Mongolin runi biçgiyn бага dursgaluud*. Ulaanbaatar: Corpus Scriptorum, 166-172.
- Bazılhan, N. (2005). *Kazakstan Tarihi Turalı Turki Derektmeleri II, Köne Türk Bitiktastarı Men Eskertkişteri* (Orhon, Yenisey, Talas). Almatı: Dayk, 164-165.
- Karjaubay, S. (2012). *Orhon Muraları*. Almatı, 308-313.
- Ölmez, M. (2012). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları*. Ankara: BilgeSu, 265-267.
- Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat. 82.

1.7. Xi'an (Karı Çor) Yazıtı

2012 yılının sonlarında Tang (唐) devrinin başkenti, eski adıyla Chang'an (長安) şimdiki adıyla Xi'an (西安)'de, 222 Çince karakterden (汉字) oluşan Çince bir metin ile 17 satırdan oluşan runik harfli eski Türkçe kısa bir metin içeren bir mezar taşı bulunmuş ve aynı şehirde bulunan Büyük Tang Batı Pazarı (Datang xishi 大唐西市) Müzesinde koruma altına alınmıştır. Bu mezar taşının 795 yılında hazırlandığını Çince bölümden anlayabilmekteyiz, ayrıca runik harfli eski Türkçe bölümünde geçen domuz yılı da 795 yılını göstermektedir. Adına mezar taşı dikilen Karı Çor'un adındaki *karı* sözcüğü problemlili olmakla birlikte runik harfli yazımına bakıldığında kuşkuyla yer vermeyecek biçimde sonundaki ünlünün *I* olduğunu söylemek mümkündür. Adına mezar taşı hazırlanan Karı Çor'un, Moyan Çor kağanın torunu olduğu Çince bölümden anlaşılmaktadır. Yazıt üzerinde çalışan bazı naşirler, yazıtın Uygurca bölümünde geçen *atı* sözcüğünde <ı> hecesinin yazımının unutulduğunu öne sürüp *atı* sözcüğüne 'torun' anlamını vermiştir. Ancak *atı* sözcüğü tarihî ve çağdaş Türkçe metinlerde 'yeğen' anlamındadır. Ancak Çince bölümde kağanın torunu olduğu söylenmektedir. Bu durumda Karı Çor Tegin, Moyan Çor Kağan'ın, Tang hanedanlığında baş gösteren An lüshan (安祿山) isyanını bastırmak üzere Çin'e gönderilen ordunun başında bulunan oğullarından birinin oğlu olmalıdır. Bu karışıklığa çözüm bulmak mümkündür: Mezar taşında *altı* (?) *çavış tegin*'in oğlu olduğu kayıtlıdır. Biz bu ismi Tariat yazıtında bulmaktayız. Yazıtın kuzey yüzünde Moyan Çor Kağan, devletinde yer alan boyları bir idari taksimat ile oğullarına pay etmiştir. Yazıtın kuzey yüzünün 4. satırında Çavış Tegin'e hangi boyların verildiği, silik olsa da Çavış Tegin'in, Moyan Çor Kağan'ın oğlu olduğu kayıtlıdır ve burada adı *çavış seşün* biçiminde geçmektedir. Ancak burada bir problem vardır. Çin kaynaklarına göre isyanı bastırmaya gelenin, kağanın oğlu yabgu olduğu bilinmektedir. Ancak Tariat yazıtında yabguya verilen boylar kuzey 3. satırda geçmektedir ve bu yabgunun oğlunun adının *bilge tarkan kutlug bilge yavgu* olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda Karı Çor'un babası olan ve Tariat yazıtında adı *çavış seşün* olarak kaydedilen kişinin Moyan Çor'un ikinci oğlu olduğunu söylemek mümkündür. Unvanının yalnızca *seşün* olarak verilmesi normal değildir. Üstelik Tariat yazıtına göre kendisinden sonra şada verilen boylar sayılmaktadır. Bu durumda *çavış seşün*'ün yabgu ve şad arasında bir makamda olduğunu söyleyebiliriz.

Bize göre yazıtın ilk iki satırında mezar taşının "mingtisi" metni olduğu belirtilmiştir ve bu askerin "mingtisi" yazıtıdır, denmiş, ardından 3. satırdan 12. satıra kadar bu çorun şeceresi verilmiştir. Buna göre: Karı Çor Tegin, Yağlakar Han'ın sülalesinden, Altı Çavış Tegin'in oğlu, Kan Totok'un yeğeni, Böğü Bilge Tenri Kan'ın kardeşidir. Mezar taşının 13 ve 14. satırlarında yoğ törenini Tang hükümdarının

yaptırıldığını, 15, 16 ve 17. satırlarda ise yoğ töreninin domuz yılının altıncı ayının yedinci gününde yapıldığı kaydedilmiştir. Yazıtla ilgili ayrıntı için bk. (Ariz-Aydın 2014a); (Ariz-Aydın 2014b) ve (Aydın - Ariz 2014).

Yazıt, yeni bulunmuş olmasına rağmen kısa zamanda birkaç kez yayımlanmıştır. Bunlar, tarih sırası ile şöyle sıralanabilir:

Zhang T. (2013). Guhuihu gechuai wangzizhi tujue runiwen kaoshi. Xiyu Yanjiu, 2013/4, 74-80.

Alyılmaz, C. (2013). Karı Çor Tigin Yazıtı. TEKE, 2/2, 1-61.

Luo X. (2013). Karı Çor Tigin Yazıtının Çincesi ve Karı Çor Tigin'in Şeceresi. TEKE, 2/2, 62-78.

Ölmez, M. (2013). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları* (Yenilenmiş İkinci Baskı). Ankara: BilgeSu, 322-325.

Rybatzki, V.-Wu Kuosheng (2013). Xi'an xinfaxian tang dai gechuai wangzi gu tujue luniwen muzhi zhi jiedu yanjiu. Tang Yanjiu, 19, 419-435.

Rybatzki, V.-Wu Kuosheng (2014). An Old Turkic Epitaph in Runic Script from Xi'an (China), The Epitaph of Qari çor tegin. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 164/1, 115-128.

Ariz, E. - E. Aydın (2014a). *Qedimki Türk Yezidiki Taş Pütükler*. Ürümçi: Xinjiang Helq Neşriyati, 265-272.

— — (2014b). Henzuçe-Qedimki Türkçe "Karı Çor Tigin Qebre Tişi" Üstide Yengi Tetqiqat. Xinjiang Üniversitesi İlmîy Jurnili, 35/2, 65-79.

Aydın, E. - E. Ariz (2014). Xi'an Yazıtı Üzerinde Yeni Okuma ve Anlamlandırmalar. Bilig, 71, 65-80.

Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat. 83-84.

1.8. Suci (Süci/Bel) (Mo 15) Yazıtı

Yazıt, 1900 yılında G. J. Ramstedt tarafından Ulan Batur'dan Handu-Wang manastırına giderken kuzey Moğolistan'da Ar-Ashatu dağı, Dolon Huduk civarında Sudcin-Dava'da bulunmuş olup yazıtta bu nedenle Sudji, Södji veya Türkçe söyleyişle Suci ve Süci adı verilmiştir. Ramstedt, 1909 yılında Sakari Pâlsi ile birlikte yazıtı yeniden görmüş ve incelemiştir (Ramstedt 1913: 3). Yazıt 11 satırdan oluşmakta olup ilk dokuz satır aşağıdan yukarıya doğru, 10 ve 11. satırlar ise sağdan sola doğru yazılmıştır. Yazıtın bugün nerede olduğu bilinmemektedir.

Yazıtın tarihlendirilmesi konusu oldukça karışıktır. Yazıt üzerinde ilk çalışanlar tarafından, yazıtın Yenisey bölgesi yazıtı olduğunu düşünülerek yazıtta 47 numara verilmişti. L. Bazin yazıtın ilk satırından hareket ederek yazıtı, 840'tan sonraki yani Ötüken ve civarındaki Kırgız egemenliği dönemine yerleştirmek ister (1991: 96-97). Sertkaya, Suci yazıtının 840 yılından sonra yazılmış olduğunu belirtmekte (1992: 333) ise de Suci yazıtının tarihlendirilmesi konusunu ele aldığı bir başka makalesinde yazıtın ilk iki satırından hareket ederek yazıt sahibinin Kırgızlara gönderilen bir elçi olabileceğini öne sürerek yazıtı, 780'i geçmemek üzere tarihlendirir ve Uygur Kağanlığı yazıtlarından sayar (2001: 309). Yazıttaki Mani dinini çağrıştıran bir iki sözcükle birlikte, yazıtın bulunduğu yer de dikkate alındığında yazıtın Yenisey bölgesi yazıtlarından olmadığı öne sürülebilir. Yazıtın ilk satırını oluşturan *uygur yérinte yaqlakar kanta kel[tim]* "Uygur ülkesinde Yaqlakar Han'dan geldim" ile 2. satır ile 3. satırın ilk sözcüğü *kırkız ogli men*

boyla kutlug yargan men “Kırkız oğluyum (Kırgızlardanım). Boyla Kutlug Yargan’ım” cümlesinde yazıt sahibinin Kırgız olduğu, *Boyla Kutlug Yargan* unvanına sahip olduğu ve en önemlisi Uygur ülkesinde Yağlakar Han’ın yanına herhangi bir nedenle (elçilik?) gittiği ve oradan geri döndüğü anlaşılmaktadır. Yazıtın hangi dönemde dikildiğinin anlaşılabilmesi için, yanıt arayan sorular bulunmaktadır:

1. Yazıt sahibi nereye gitmiştir veya Yağlakar Han nerede oturmaktadır?
2. Yazıt sahibi nerede oturmaktadır?

Kuzey Moğolistan’da bulunmuş olduğuna göre yazıtın bu bölgeye dikilmiş olduğu düşünülebilir. Yazıtın ilk iki satırı ve özellikle tarihlendirilmesi konusunda ayrıntı için bk. (Aydın 2012).

Yazıtta şunlardan söz edilmektedir: Yazıt kahramanının, 1. satırda Uygur ülkesindeki Yağlakar handan geldiğini, 2. ve 3. satırlarda Kırgızlardan olduğunu, unvanının Boyla Kutlug Yargan ve ayrıca Kutlug Baga Tarkan Öge’nin komutanı olduğunu öğrenmekteyiz. 4. satırda şan ve şöhretinin gün doğusundan gün batısına ulaştığı, 5. satırda çok varlıklı olduğu, on ağıla ve sayısız at sürülerine sahip olduğu övgüyle anlatılır. 6. satırda yedi erkek kardeşi, üç oğlu ve üç kızının olduğu ve onların hepsini evlendirdiği, oğlunu ve kızını başlıksız verdiği, üstadına 100 köle ve doru atlar takdim ettiği anlaşılmaktadır. Yazıt kahramanı, 8. satırda yeğenlerini gördüğünü ancak şimdi öldüğünü söyler. 9. satırda ise vasiyetini açıklar: “Evlatlarım! Her zaman üstadlarınız gibi olun, hanınıza hizmet edin, çalışıp çabalayın!”. 10. satırda ise büyük oğlunun savaşa gittiği, bu nedenle de onu görmediği anlatılır.

Ramstedt’in verdiği fotoğraflarla okunmaya çalışılan bu çok önemli yazıtın bugün elimizde olmaması büyük bir talihsizliktir. Yazıt üzerinde çalışanlar da Ramstedt’in verdiği fotoğraflardan hareket etmişlerdir. Yazıt üzerindeki neşir çalışmaları şu şekilde sıralanabilir:

- Ramstedt, G. J. (1913). *Zwei Uigurische runeninschriften in der Nord-Mongolei*. JSFOu, 30/3, 11-63.
- Malov, S. Ye. (1926). *Obraztsı drevnetyuretskoy pismennosti s predisloviem i slovarem*. Taşkent.
- Orkun, H. N. (1936). *Eski Türk Yazıtları I*. Ankara, TDK, 153-159.
- Malov, S. Ye. (1951). *Pamyatniki drevnetyurkskoy pismennosti, teksti i issledovaniya*. Moskva-Leningrad, 76-77.
- — (1952). *Yeniseyskaya pismennost Tyurkov, teksti i perevodı*. Moskva-Leningrad, 84-90.
- Zuev, Y. A. (1958). *Kirgizskaya nadpis iz Sudji. Sovyetskoye Vostokovedeniye*, 1958/2, 133-135.
- Aydarov, G. (1971). *Yazık Orhonskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pismennosti VIII veka*. Almatı, 353-354.
- Li J. (1981). *Tujue runiwen Sujibei yishi*. Şincang Üniversitesi İlmîy Jurnili, 1982/2, 113-114.
- Mori, M. (1992). *Sūci hibunno içi kaişaku –saişono sangyōni tsuite—*. *Kodai toruko minzokuşi kenkyū II*, Tokyo, 158-176.
- Klyastorniy, S. G. (1993). *Novaya interpretatsiya sujinskoy nadpisi. Bartol’dovskiye Çteniya* 1993, 55-56.

- Tekin, T. (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Sanat Kitabevi, 229.
- Berta, Á. (2004). *Szavaimat Jól Halljátok... A Türk és Uygur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadása*. Szeged: Jate, 315-323.
- Battulga Ts. (2005). *Mongolın runi biçgiyn бага дурсгалууд*. Ulaanbaatar: Corpus Scriptorum, 76-77.
- Bazılhan, N. (2005). *Kazakistan Tarihi Turalı Turki Derektmeleri II, Köne Türk Bitiktastarı Men Eskertkişteri* (Orhon, Yenisey, Talas). Almatı: Dayk, 162-163.
- Şirin User, H. (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi*. Konya: Kömen, 474.
- Ölmez, M. (2012). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları*. Ankara: BilgeSu, 315-321.
- Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat. 85-87.

1.9. II. Karabalgasun (Har Balgas II) (Mo 17) Yazıtı

Yazıt, 1973 yılında Myagmarjav adında bir öğretmen tarafından Jarantai Irmağı'nın doğu bölümünde, Karabalgasun kentinin 8 km. kuzeyinde bulunmuş olup Hotont Sum'daki bir okulun bahçesine taşınmıştır. Yazıt bugün Ulan Batur'daki Arkeoloji Müzesinin önünde dikili olarak durmaktadır. Yazıtta 12 satırlık runik metnin dışında iki de damga bulunmaktadır. Yazıtta Uygurlara ait olduğundan kesin emin olduğumuz herhangi bir damga bulunmasa da genel kanaat olarak bu yazıtın da Uygur dönemi yazıtlarından olduğu yönündedir.

Yazıtta satırlar kısa kısadır. Buna göre yazıtta anlatılanlar şu şekilde özetlenebilir: 1. ve 2. satırda yazıt kahramanının kuç veya ukuç adlı bir üst düzey bir askerî görevli olduğunu, 3. satırda doğudan gelebilecek saldırıları bertaraf etmekle görevli olduğunu, 4. ve 5. satırda batı tarafı düzene soktuğunu, 6. ve 7. satırda mavi gökte şansının ve nasibinin az olduğunu, 8., 9. ve 10. satırlarda yeryüzünde talihinin az olduğunu, yani talihsiz olduğunu, 11. satır çok açık anlaşılmasa da, kahramanın bir savaşta öldüğünü ve son satır olan 12. satırda ise kahramanın oğlunun adının Buka olduğunu öğrenmekteyiz.

Yazıt, yakın zamanda bulunduğu için üzerinde çalışma sayısı da diğer yazıtlara oranla azdır. Bu çalışmalar şu şekilde sıralanabilir:

- Şinehüü, M. (1979). *Noviy pamyatnik runičeskoy Uygurskogo Karabalgasuna. Olon ulsın Mongolç Erdemtniy III ih hural, III bot'*. Ulaanbaatar. 301-305.
- Ōsawa, T. (1999). *Kara-Balgasun Inscription II. Provisional*, 143-145.
- Barutçu Özönder, F. S. (2001). *Eski Türk Çağı Yazıtları: II. Kara Balgasun Yazıtı. Kök Araştırmalar*, 3/1, 179-183.
- Battulga Ts. (2005). *Mongolın runi biçgiyn бага дурсгалууд*. Ulaanbaatar: Corpus Scriptorum, 72.
- Bazılhan, N. (2005). *Kazakistan Tarihi Turalı Turki Derektmeleri II, Köne Türk Bitiktastarı Men Eskertkişteri* (Orhon, Yenisey, Talas). Almatı: Dayk, 152-153.
- Karjaubay, S. (2012). *Orhon Muraları*. Almatı, 284-285.
- Ölmez, M. (2012). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları*. Ankara: BilgeSu, 263-264.

Alimov, R. (2015). II. Karabalgasun Yazıtı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12/4, 27-38.

Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat. 88-90.

1.10. Arhanan (Kül Tarhan) (Mo 22.) Yazıtı

Yazıt, Moğolistan'ın Bulgan Aymag, Hişig-öndör Sum'un 40 km. güneyindeki Arhanan Dağı'nın civarında bulunmuştur. Barutçu Özönder'in verdiği bilgilere göre, yazıt hakkında ilk bilgileri Gombojav ve Snukov vermiştir. Ardından O. Namnandorj tarafından da incelenmiş ve yazıtın kopyaları alınmıştır. Yazıtı Rinçen de incelemiş ve metni yayımlamıştır.

Eldeki bilgilere göre yazıtın ilk yayımcısı E. Tryjarski'dir. Tryjarski'nin bu çalışması, daha sonra S. G. Klyaştorniy ile birlikte yayımladığı makaleye göre yetersiz olup birçok yerde okuma yapmadığı görülmektedir. 1977 yılında, Moğol tarafını S. Karjaubay ve A. Ochir, Sovyet tarafını ise S. G. Klyaştorniy'in oluşturduğu Moğol ve Sovyet araştırma grubunun çalışmaları sırasında Arhanan yazıtı da incelenmiş ve bu inceleme sonuçları hem Sovyet hem de Moğol tarafınca ayrı ayrı yayımlanmıştır (Tryjarski 1965: 423-424); (Barutçu Özönder 2000: 126); (Battulga 2005: 115). Yazıtta 3 satır bulunmaktadır. Yazıtın bulunduğu kaya kütlelerinde bulunan damgaların büyük bir bölümünün Uygurlara ait olması ve harf karakterleri göz önüne alındığında, yazıtın Uygur dönemi yazıtlarından olduğu öne sürülebilir.

Yazıtın ilk satırında Kutlu prenses, Yegen Botur (?) Erkin Avlak (?) eri olduğu (?) ve Yangı Köl Tarkan'ın bir güvey getirdiği belirtildikten sonra satır, "iki kaya gibi sağlam olsun" esenlik dileme cümlesiyle bitmektedir. 2. satır, yazıtın kayaya kazındığı bilgisinin ardından *kaya teñr<i>ken kutlug boluñ* "Kutlu kaya (gibi) kutlu olun!" esenlik dileme cümlesiyle son bulmaktadır. Son satırda ise, yazıtı yazan kişinin adının Kul Açuk olduğu ve kayaya yazıtı kendisinin kazıtığı anlaşılmaktadır.

Yazıtın kaynakçası ise şöyledir:

Namnandorj, O. (1956). Arvan ödrnyn şinjilgeeniy ayalal. *Şinjle Uhaan Am'dral*, 5, 38-41.

Tryjarski, E. (1965). L'inscription turque runiforme d'Arkhanen en Mongolie. *UJb* 36/3-4, 423-428.

Karjaubay, S. (1979b). Nadpis' Arhanana. *Hel Zohiol Sudlal*, 4, 102-106.

Klyaştorniy, S. G.-E. Tryjarski (1990). An Improved Edition of the Arkhanen Inscription. *Rocznik Orientalistyczny*, XLVII/1, 65-68.

Barutçu Özönder, F. S. (2000). Eski Türk Çağı Kaya Yazıtları: I. Örük Yazıtı, II. Hangiday Yazıtı, III. Arhanan Yazıtı. *Kök Araştırmalar*, 2/1, 121-134.

Battulga, Ts. (2005). *Mongolın runi biçgiyn бага дурсгалууд*. Ulaanbaatar: Corpus Scriptorum, 128.

Bazılhan, N. (2005). *Kazakistan Tarihi Turalı Turki Derektmeleri II, Köne Türk Bitiktastarı Men Eskertkişteri* (Orhon, Yenisey, Talas). Almatı: Dayk, 128.

Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat. 90-91.

1.11. Gurvaljin-Uul (Gürbelcin) (Mo 64) Yazıtı

Yazıt, Bulgan Aymag, Gurvanbulag Sum'un 17 km. güneydoğusundaki Gurvaljin-Uul'da bir kaya üzerinde tespit edilmiştir. Yazıtta, çok net okunabilen ve üç

sözcükten oluşan bir satır bulunmaktadır. Ayrıca, yazıtın bulunduğu kayada Uygur dönemine ait iki de damga vardır. Yazıtta çok açık biçimde *teñri kulı bitidim* yazmaktadır. Anlamlandırırken *teñri* sözcüğünün anlamlarına dikkat edilmelidir. Çünkü Bilge Kağan'ın oğlunun adı ile Dokuz Oğuzların liderinin adı da *Teñri*'dir. Yazıtın Uygur yazıtlarından olarak değerlendirilmesinde yazıtta bulunan damga etkindir. Yazıt üzerindeki çalışmalar da şu şekildedir:

Orkun, H. N. (1938). *Eski Türk Yazıtları II*. Ankara, 163.

Klyastorniy, S. G. (1978/2007). Naskal'niye runičeskiye nadpisi Mongolii. I. Tes, Gurvaljin-ula, Hangıta-hat, Hentey. Tyurkologičeskiy Sbornik, 1975, 151-158. Türkçesi: Moğolistan'ın Runik Kaya Yazıtları. Türkçeye çev.: Kutluay Erk, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 13, 147-154.

Battulga Ts. (2005). *Mongolın runi biçgiyn бага дурсгалууд*. Ulaanbaatar: Corpus Scriptorum, 73-74, 129-131.

Alyılmaz, C. (2005). Gürbelcin (Gurvaljin uul) Yazıtıyla İlgili Bazı Düzeltmeler. Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13, 73-79.

Karjaubay, S. (2012). *Orhon Muraları*. Almatı, 282.

Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat. 91.

Kısaltmalar

AOH	: Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae.
BK	: Bilge Kağan Yazıtı.
JA	: Journal Asiatique.
JSFOu	: Journal de la Société Finno-Ougrienne.
MSFOu	: Mémoires de la Société Finno-Ougrienne.
Provisional	: T. Moriyasu - A. Ochir (eds.): <i>Provisional Report of Researches on Historical Sites and Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998</i> . Osaka, 1999: The Society of Central Eurasian Studies.
ST	: Sovyetskaya Tyurkologiya.
ŞU	: Şine Usu Yazıtı.
Ta	: Tariat Yazıtı.
TDAYB	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten
TDK	: Türk Dil Kurumu
TEKE	: Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi.
TKA	: Türk Kültürü Araştırmaları.
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
TP	: T'oung pao.
UAJb	: Ural-Altische Jahrbücher.

Kaynaklar

Aalto, P. - G. J. Ramstedt - J. G. Granö (1958). Materialien zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei. JSFOu, LX/7, 3-91.

Alyılmaz, C. (2003). Moğolistan'da Eski Türk Kültür ve Medeniyetine Ait Bazı Eserler ve Buldukları Yerler. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 21, 181-199.

— — (2015). *İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri*. Ankara: Atatürk Üniversitesi.

- Ariz, E. - E. Aydın (2014a). *Qedimki Türk Yezidiki Taş Pütükler*. Ürümçi: Xinjiang Helq Neşriyatı, 265-272.
- — (2014b). Henzuçe-Qedimki Türkçe “Karı Çor Tigin Qebre Tişi” Üstide Yengi Tetqiqat. *Xinjiang Üniversitesi İlmîy Jurnili*, 35/2, 65-79.
- Aydın, E. (2012). Suci Yazıtı’nın İlk Satırıyla İlgili Yeni Bir Öneri. *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/4, 309-314.
- — - E. Ariz (2014). Xi’an Yazıtı Üzerinde Yeni Okuma ve Anlamlandırmalar. *Bilig*, 71, 65-80.
- — (2015). *Yenisey Yazıtları*. Konya: Kömen.
- — (2017a): *Orhon Yazıtları, Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- — (2017b). Hoyto-Tamır (Tayhar-Çuluu) Yazıtları. *Türkbilig*, 33, 1-14.
- — (2017c). Uygur Kağanlığı’nın İlk Dönemlerinde Soğd Varlığı (Uygur Kağanlığı Yazıtlarına Göre). *Dede Korkut, Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6/13, 1-8.
- — (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Badam, A. (2007): Tayhar çuluunu runi biçees. *Acta Historica Mongolica*, 8/9, 68-75.
- — (2012): Taikhar Çuluu Yazıtı. *Türkbilig*, 23, 61-68.
- Barutçu Özönder, F. S. (2000). Eski Türk Çağı Kaya Yazıtları: I. Örük Yazıtı, II. Hangiday Yazıtı, III. Arhanan Yazıtı. *Kök Araştırmalar*, 2/1, 121-134.
- Battulga, Ts. (2005). *Mongolin runi biçgiyn бага дурсгалууд*. Ulaanbaatar: Corpus Scriptorum.
- Bazin, L. (1991). *Les systemes chronologiques dans le monde Turc ancien*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Berta, Á. (2004). *Szavaimat Jól Halljátok... A Türk és Uygur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadása*. Szeged: Jate.
- Doerfer, G. (1993). *Versuch einer linguistischen Datierung älterer osttürkischer Texte*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Ercilasun, A. B. (2006). *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ.
- Erdal, M. (1993). The runic graffiti at Yar Khoto. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 3, 87-108.
- Hansen, O. (1930). Zur Soghdischen Inschrift auf dem dreisprachigen Denkmal von Karabalgasun. *JSFOu*, 44/3, 1-39.
- Klementz, D. A. (1899). Turfan und seine Altertümer. D. Klementz - V. V. Radloff: *Nachrichten über die von der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu St. Petersburg im Jahre 1898 ausgerüstete Expedition nach Turfan*. Heft 1. St. Petersburg, 1-53.
- Klyashorniy, S. G. - V. A. Livšits (1971). Sevreskiy kamen. *ST*, 1971/3, 106-112.
- Klyashorniy, S. G. (1982). The Terkhin Inscription. *AOH*, 36/1-3, 335-366.
- — (1986). Tes Abidesi (ilk neşri). Türkçeye çev.: F. S. Bozkurt, TKA, 24/2, 151-172.
- — (1996). Doğu Türkistan ve Ordubalık Kağanları (Terhin Abidesinin 14. Satırının Açıklaması). Türkçeye çev.: B. Atsız, TDA, 103, 121-124.
- Malov, S. Ye. (1959). *Pamyatniki drevnetyurkskoy pismennosti Mongolii i Kirgizii*. Moskva: Akademiya Nauk SSSR.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes, Tariat, Şine Us*. Ankara: Belen.
- Moriyasu, T. - Y. Yoshida - A. Katayama (1999). Qara-Balgasun Inscription. *Provisional*, 209-224.
- Orkun, H. N. (1938). *Eski Türk Yazıtları II*. İstanbul: TDK.
- Orkun, H. N. (1940). *Eski Türk Yazıtları III*. İstanbul: TDK.

- Ölmez, M. (2012). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları*. Ankara: BilgeSu. Yeni bs. Ankara, 2013: BilgeSu.
- Perlee, H. (1960). Tayhir çuluu. *Studia Arheologica*, 1/4, 1-26.
- Radloff, W. (1895). *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. St-Petersburg.
- – (1899). Altuigurische Sprachproben aus Turfan. D. Klementz - V. V. Radloff: *Nachrichten über die von der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu St. Petersburg im Jahre 1898 ausgerüstete Expedition nach Turfan*. Heft 1. St. Petersburg, 55-83.
- Ramstedt, G. J. (1913). Zwei Uigurische runeninschriften in der Nord-Mongolei. *JSFOu*, 30/3, 1-63.
- Rintchen, E. B. (1968). *Les designs pictographiques et les inscriptions sur les rochers et sur les stelles en Mongolie recueillies (Corpus Scriptorum Mongolorum)*. Ulaanbaatar.
- Róna-Tas, A. (1986). Hazar Kavim Adının Tarihi Üzerine Yeni Veriler. Türkçeye çev.: M. Karakurt, TKA, 24/2, 53-63.
- Schlegel, G. (1896). Die Chinesische Inschrift auf dem Uigurischen Denkmal in Kara Balgassun. *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne*, 9, 1-141.
- Sertkaya, O. F. (1992). Göktürk Harfli Uygur Kitabelerinin Türk Kültür Tarihi İçerisindeki Yeri. TKA, 28/1-2, 325-334.
- – (2001). Suuci<Sugeci/ (Bel) Yazıtı Ne Zaman Yazıldı. TDAYB, 2000, 307-312.
- – - S. Harcavbay (2001). Hoyto-Tamir (Moğolistan)'dan Yeni Yazıtlar (Ön Neşir). TDAYB, 2000, 313-346.
- – (2003). İnşaat Yüksek Mühendisi Kâzım Mirşan'a Cevap: *Öngre bınğa başı* Adlı Bir Tarihçimiz Var mı?. *Orkun*, 64, 26-29.
- Tekin, T. (1983). Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi. *Bellekten*, 46/184, 795-838.
- Tryjarski, E. (1965). L'inscription turque runiforme d'Arkhanen en Mongolie. *UAJb*, 36/3-4, 423-428.
- Yoshida, Y. - T. Moriyasu - A. Katayama (1999). Sevrey Inscription. *Provisional*, 225-227

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
Cilt 7, Sayı 15 (Nisan 2018), s. 23-31.
DOI: 10.25068/dedekorkut158
ISSN: 2147-5490, Samsun- Türkiye

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi: 15. 02. 2018
Kabul Tarihi: 26. 04. 2018

Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın "Akdeniz Ufkunda Güneş Batarken Vicdanımdan Gelen Hâtîfî Ses" Adlı Şiirinde Tema Dairesi ve Tematik Bağlıntısallık

The Theme Circus and Thematic Relationship in the Poem Named "Akdeniz Ufkunda Güneş Batarken Vicdanımdan Gelen Hâtîfî Ses"

Bilgin GÜNGÖR*

Öz

Edebi eleştiri kuramlarının pek çoğunda, edebi eserin yapısına dönük bir ontolojik model sunulur. Bu ontolojik modellerde temalar, genellikle belli bir hiyerarşi çerçevesinde edebi eserlerin diğer unsurlarıyla bir arada konumlandırılır ve çözümlenmeler de buna göre yapılır. Fakat söz konusu modellerde temaların kendi aralarındaki bağlantılar sıklıkla es geçilir; dolayısıyla edebi eserlerin tematiği sorunsallaştırılırken tematik yön içsel yaklaşımdan uzak bir şekilde betimlenir. İşte bu incelemede, edebi eserlerdeki tematik yapının içsel bağlantılarına yönelik birtakım betimlemelere girilerek mevcut edebi eleştiri kuramlarındaki ontolojik modellere katkı sunmaya dönük bir çaba sarf edilecek ve bu çaba, II. Meşrutiyet döneminin büyük şairlerinden Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın "Akdeniz Ufkunda Güneş Batarken Vicdanımdan Gelen Hâtîfî Ses" şiiri üzerinden örneklendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Edebi eleştiri, ontolojik model, tema dairesi, tematik bağlantısallık.

Abstract

This study, is composed of questions such as the historical situation, the frequency of use, the Most of literary criticism theories present an ontological model for the structure of literary work. In these ontological models the themes are usually placed together with the other elements of literary works within a certain hierarchy and the analyzes are made accordingly. But in the models, the relations between the themes are often passed on; therefore, the thematic direction is depicted away from the inner approach, while the conclusion of literary works is problematized. In this review, an attempt will be made to make contributions to the ontological models in existing literary criticism theories by taking a number of descriptions of the internal relations of thematic structure in literary works. Rıza Tevfik Bölükbaşı, one of the great poets of the II. Meşrutiyet era, will be exemplified through the poem "Akdeniz Ufkunda güneş Batarken Vicdanımdan Gelen Hâtîfî Ses".

Key Words: Literary criticism, ontological model, theme circus, thematic relationship.

Giriş

Hemen hemen her bir edebiyat eleştirisi kuramı, esere yönelik belli bir ontolojik model öngörür; dolayısıyla söz konusu kuramların eser çözümleme potansiyeli de öngörülen ontolojik modellerden hareketle somutlaşır. Genel itibarıyla bakıldığında, içeriğin anlamsal yönü olarak betimlenen ve -Boris Tomaşevski'nin tema çözümlemelerinde de gördüğümüz gibi- edebi eserdeki unsurları birleştirme işlevine sahip bulunduğu ifade edilen (Tomaşevski 2010: 246-7) tema da ontolojik modellerde önemli bir unsur olarak konumlanır. Birazdan da göreceğimiz gibi ontolojik modeller arasında tema açısından benzerlikler olsa da bu noktada söz konusu modelleri dört tür çerçevesinde ele almak mümkündür: İlk tür, son kertede Aristotelesyen estetikten bulan klasik eleştiri, Marksist eleştiri, sosyolojik eleştiri gibi kuramların içerdiği, hâlâ yaygınlığını yitirmeyen ontolojik modelleri kapsar; bu modellerde tema, içeriğin etkin bir bileşeni olarak belirir; ayrıca aşkın çözümleme sırasında göz önünde bulundurulmuş hususların başında gelir. İkinci tür, 20 yüzyılın ilk yarısında gelişen modern ontolojinin sanatsal ve estetik alanlardaki izdüşümleriyle ortaya çıkan, özellikle de Nicolai Hartmann ve ardıllarının sanat ontolojisine yönelik çalışmalarında belirgen tabakalı modelleri kapsar; bu modellerde tema, "kader tabakası" olarak katmanlı bir ontik yapının en soyut kısmını oluşturur (Tunalı 2002: 110). Üçüncü tür, her bir edebi eseri organik bir "bütün" (Wellek-Warren 1949: 14) olarak gören yeni eleştiri ekolünün çalışmalarında açığa çıkar. Burada tema, edebi eserin organizmasını oluşturan unsurlardan birisi olarak herhangi bir hiyerarşik yapıya eklenmez; sadece diğer unsurlarla bağlantılı hâlde kalır. Dördüncü tür ise, yine 20. yüzyılın ilk yarısındaki göstergebilim kuramlarından hareketle ilkeleri belirlenmiş yapısalcı eleştirinin içerdiği ontolojik modelleri kapsar; söz konusu modellerde tema, tıpkı ikinci tür modellerdeki gibi eserin en soyut yönü ve başlı başına bir varlık olmakla birlikte dizgesel bir nitelik sergiler. Algirdas Julien Greimas'ın yapısalcılığında "derin düzey" (Yücel 2008: 146), Tzvetan Todorov'un yapısalcılığında ise "anlambilimsel görünüş" (Todorov 2008: 47-8) olarak adlandırılan bu dizgesel kısım, tematik bir çözümleme noktasıdır.

Dört tür çerçevesinde ele aldığımız ontolojik modellerde tema her ne kadar birbirinden ayrı bir şekilde konumlandırılmış olsa da, yukarıda belirttiğimiz gibi, bir benzerlik ağı çerçevesinde önümüze çıkar. Şöyle ki, söz konusu ontolojik modellerde tema, daima eserin diğer ontolojik unsurlarıyla olan ilişkileriyle belirir. Gerçi Hartmann'ın ve Ingarden'ın modelinde bu ilişkiler belirsiz de olsa, yine de belli bir unsurlar ağı çerçevesinde temanın konumlandığını görebiliriz. Ontolojik modellerde ayrıca, bir edebi eserde mevcut olan temaların kendi içerisinde nasıl bir ilişki ağına sahip olduğu, hangi bağıntılarla belirginleştiği net olarak belirtilmediği için; bir başka ifadeyle temaların içkin bağıntılarından çok aşkın bağıntılarına değinilmesi öncelendiği için araştırmacıların tematik incelemelerde bir eserdeki mevcut temaları gelişigüzel bir şekilde sınıflandırması kaçınılmaz hâlde gelir. İşte söz konusu tematik incelemelerdeki gelişigüzelliği ortadan kaldırmaya yönelik olarak temalarla ilgili sistemsel bir bütünlük ortaya koymak adına burada bazı açıklamalara girişeceğiz. Fakat hemen belirtmeliyiz ki söz konusu açıklamalar, yeni bir eleştiri kuramının kısa bir betimlemesi olarak görülmemekle birlikte, yukarıda ontolojik modellerini gruplandırdığımız eleştiri kuramlarında içkin bir şekilde bulunan tema kavramına kısa bir katkı olarak görülmelidir. Böylelikle yukarıdaki ontolojik modellerden birinden veya birkaçından hareketle tematik incelemelere yönelen araştırmacılar için görece daha derli toplu bir tematik çözümleme metodu sunulmuş olacaktır.

Öncelikle bir eserin içeriğinde, katmanında veya yapısında beliren ve birbirleriyle çeşitli ilişkiler ağında bulunan temaları *tema dairesi* olarak adlandırmakla işe başlamalıyız. *Tema dairesinin* her bir unsuru, yani temaların her biri, birbirleriyle başlıca iki tür ilişkiye girer: İlk olarak her bir tema, diğer tema veya temalara yardımcı olarak eserin içeriğinde belirir ki bu ilişki tarzına *tamamlayıcılık ilişkisi* diyebiliriz. Sözgelimi, Hâlid Ziya'nın *Mâî ve Siyâh*¹ romanında kötümserlik, hayal kırıklığı ve ölüm, Ahmet Cemil'in başına gelen ve birbiriyle bağlantılı olarak –Robert P. Finn'in belirttiği gibi Sully Prudhomme'dan alınan (Finn 2013: 152) “siyah”lık imgesi çatısı altında beliren temalardır ve her biri de *tamamlayıcılık ilişkisi* çerçevesinde içerikte sıralanır. İkinci tür ilişki ise temaların birbirlerini anlambilimsel açıdan dışlaması, anlatının sözdiziminde birbirine karşıt olarak konumlanmasıyla somutlaşır ki bu tür ilişki tarzına da *karşıtlık ilişkisi* diyebiliriz. Yine *Mâî ve Siyâh* romanından örnek verirse, romanın sözdiziminde iyimserlik kötümserlik ile; hayal ise hakikat ile böyle bir ilişki içerisindedir. Romanda söz konusu temalar birbirlerine karşıt olarak konumlanır ve anlatının sözdiziminin ilerlemesi bu karşıtlık vesilesiyle ortaya çıkar.

Bu açıklamaların izinden giderek, her tema dairesinin iki zıt kutbu, yani birbiriyle karşıtlık içerisinde beliren iki *tema grubunu* barındırdığını dile getirebiliriz. Her tema dairesinde tamamlayıcılık ilişkisi çerçevesinde bir araya gelen temalar, tema gruplarının her birini oluşturur. Sözgelimi, bir edebi eserde a, b, c temalarının kendi aralarında; bu temaların karşısında yer alan x, y, z temalarının ise kendi aralarında tamamlayıcılık ilişkisi oluşturduğunu düşünelim. Bu durumda ilk tema grubu a, b, c'den; diğer tema grubu ise x, y, z'den meydana gelir. Bunu –daha kolay alımlanmasına olanak sağlamak adına- şeklen açıklamak istersek şöyle bir tablo ortaya koyabiliriz.

TAMAMLAYICILIK ilişkisi	TEMA GRUBU	KARŞITLIK İLİŞKİSİ	TEMA GRUBU	TAMAMLAYICILIK ilişkisi
	a		x	
	b		y	
	c		z	

Tema grubu içerisinde, eserin sözdiziminin anlamlandırılmasına en çok katkı yapan, daha doğru bir deyişle eserin anlambilimsel yönü hususunda baskın olan temayı *merkez tema* olarak adlandırabiliriz. Merkez tema dışında kalan ve eserin anlambilimsel yönü hususunda görece ikincil bir konumda bulunan temaları ise *çevre tema* olarak adlandırabiliriz. Dolayısıyla her bir eserin tema dairesinde bir merkez tema ve onunla –tamamlayıcılık ve karşıtlık ilişkisi çerçevesinde- bağlantılı çevre temalar bulunduğunu, bunların birbirleriyle olan ilişkileri nezdinde eserin anlamlandırılma sürecinin somutlaştığını belirtebiliriz. Bu açıklamaları kısa bir örnek üzerinden betimlemek gerekirse, Süreyya Berfe'nin “Sierra Maestra'da”² şiirinin anlambilimsel yönünü göz önünde bulundurabiliriz. Bu şiirde merkez tema devrimdir. Şiirde en belirgin tema olduğu gibi aynı zamanda diğer temalarla kurulan ilişki ağında sürekli olarak yeniden somutlaşır. Bu diğer temalar da, direniş, emperyalizm, anti-emperyalizm, mücadele, savaş gibi çevre temalar olarak şiirde konumlanır.

¹ Halid Ziya Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, Haz. Enfel Doğan, Özgür Yayınları, İstanbul 2002.

² Süreyya Berfe, *Kalfa: 1965-1998*, YKY, İstanbul 2014, s. 36-44.

Buraya kadar yapmış olduğumuz açıklamaların ışığında, Meşrutiyet döneminde modern mistik akım çerçevesinde şiirler kaleme alan Rıza Tevfik'in "Akdeniz Ufkunda Güneş Batarken Vicdanımdan Gelen Hâtîfî Ses" şiirini ele alacağız. Böylelikle bir yandan söz konusu açıklamaların daha net bir şekilde alımlanabilmesine olanak sağlamış olacağız, diğer yandan ise Rıza Tevfik'in şiirine farklı bir tematik yaklaşımda bulunma imkânına kavuşacağız.

"Akdeniz Ufkunda Güneş Batarken" Duyumsananlar

İlk şiirlerinde Abdülhak Hâmid başta olmak üzere pek çok romantik şairin etkisi altında aruz vezinli şiirler kaleme alan; Meşrutiyet'ten sonra kaleme aldığı şiirlerinde halk ve özellikle tekke edebiyatından gelen unsurları, empresyonist bir duyuşla kaynaştıran ve şiir tarihimizde de özellikle bu şiirleriyle birlikte anılan (Uçman 2012: XXVIII); Mehmet Emin Yurdakul'un başlattığı hececi şiirin en estetik numunelerini veren (Belge 2018: 164); Milli Mücadele karşısında menfi bir tavır almasından ötürü 1922'de 150'lilikler listesine konularak Lübnan'a sürgün edildikten sonraki şiirlerinde ise gayet kötümser bir ruh hâliyle karşımıza çıkan (Uçman 2012: XXXIII-XXXV) Rıza Tevfik'in "Akdeniz Ufkunda Güneş Batarken Vicdanımdan Gelen Hâtîfî Bir Ses"³ adlı şiiri, söz konusu üçüncü döneme ait şiiridir. İkinci Dünya Savaşı sırasında kaleme alınan bu şiirde, Rıza Tevfik (veya "şair-ben"), her şeyden evvel, oldukça kötümser bir kişi profili çizer. Son derece bitkin, usanmış ve ölümü arzulayan bir şair-ben'i şiirde hemen hemen her satırda alımlayabilmek mümkündür. Dolayısıyla merkez tema konumunda bulunan kötümserlik, şiirin anlambilimsel yönündeki diğer temaları (çevre temaları) koşullar. Nitekim şiirdeki şair-ben'in kötümserliğinin ne şekilde belirdiğini ve onu ortaya çıkaran sebepleri sorguladığımızda, şiirin hemen hemen bütün diğer temlerine de ulaşmış oluruz. Bu temaların pek çoğu da Northrop Frye tarafından "şeytani imgelem" (Frye 2015: 177-8) olarak adlandırılan ve ürpertici, kötücül karaktere sahip bir imgelemin ürünleri gibi şiirin anlambilimsel yönünü kuşatır. Henüz şiirin başında şair, hiç kimseye küskün olmamasına ve herhangi bir hastalığa maruz kalmamasına rağmen melâl içerisinde bulunduğunu, "ümidi besleyen hırs u heves"inin kalmadığını dile getirir ve bunda İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı buhranın etkisinden söz eder. Böylelikle, kötümserlik temasıyla tamamlayıcılık ilişkisi etrafında bütünleşen ve şeytani imgeleme uygun şekilde imgeleştirilmiş temaların hemen hemen hepsine rastlamak mümkündür:

"Dün gece acayip bir hâlim vardı,
Esbâbı gizli bir melâlim vardı.
Hiç kimseye gönlüm küskün değilken,
Vücudum kuvvetten düşkün değilken,
Rûhumun o gün hiç yoktu neş'esi.
Ümîdi besleyen hırs u hevesi,
Bu harb-i umûmî telef etmişti.
İrâdet ve ümîd elden gitmişti." (s. 83)

Bu satırlarda da görüldüğü gibi kötümserlik; ümitsizlik, keder ("melâl"), neşesizlikle bir arada ve savaşın yıkımıyla ortaya çıkar. Dolayısıyla kötümserlik teması ile birlikte ümitsizlik, keder, neşesizlik ve savaş teması, tamamlayıcılık ilişkisi içerisinde belirir.

³ Çalışmada söz konusu şiirden yapılacak alıntılar için şu eser ve baskı baz alınacaktır: Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Serâb-ı Ömrüm ve Diğer Şiirleri*, Haz. Abdullah Uçman, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012.

Hem kötümserlikle hem de birbirleriyle tamamlayıcılık ilişkisi içerisinde bulunan diğer çevre temalar, şiirin ilerleyen satırlarında artmaya başlar. “Bin dokuz yüz kırk bir haziranının dördüncü günü” Lübnan’ın merkezinin bombalanmasıyla daha net bir şekilde savaşın yıkıcılığına şahit olan şair-ben, “büyük devletlerin hüsn-i niyeti”ne rağmen medeniyeti tehdit eden söz konusu savaşın büyük bir ölüm korkusu yaydığını dile getirir. Böylelikle, ölüm korkusunu da şair-benin kötümserliğini ortaya çıkaran bir sebep olarak algılamamız, dolayısıyla söz konusu korkunun kötümserlik olarak konumlanan merkez tema karşısında tamamlayıcılık ilişkisi etrafında somutlaşan bir çevre tema olarak bulunduğunu görmemiz mümkündür. Fakat tam da bu noktada belirtmek gerekir ki, aynı satırlarda, savaşın medeniyet karşısında konumlandığını ve böylelikle iki çevre temanın –medeniyet ve savaş- birbiriyle belirgin bir karşıtlık ilişkisi kurduğunu da söyleyebiliriz. Nitekim Tanzimat yıllarından itibaren Türk aydınının görkemli bir gelecek ufkuyla birleştirdiği Batı medeniyeti, şair-ben’in gözünde savaşla birlikte harap olma tehlikesiyle karşı karşıya kalır:

“Allah cezâsını vermişti garbın,
Bu, ikinciydi umûmî harbin.
Âfâka yayınlan ölüm korkusu
Tehdîd ediyorken medeniyeti,
Büyük devletlerin hüsn-i niyeti

Vicdânımı tatmin edemiyordu.
Medenî âlemin rub’u yanmıştı
Bin dokuz yüz kırk bir haziranının
Dördüncü günüydü, güzel Lübnan’ın,
Merkezi o gece bombalanmıştı.” (s.83)

Şiirin söz konusu dizelerinde örtük bir şekilde beliren hayal kırıklığının, şair-ben’in kötümserliğinde etkin bir rol oynadığını ve dolayısıyla kötümserlik ve ona yardımcı temalarla tamamlayıcılık ilişkisi içerisinde bir çevre tema olarak konumlandığını söyleyebiliriz.

Şair-Ben İçin Bir Teselli Olarak Tabiat ve Ölüm

Savaşın yıkımlarıyla, ölüm korkusuyla ve hayal kırıklığıyla son derece kötümser bir ruh hâline sahip olan şair-ben, karşısında oldukça canlı ve hayat dolu bir tabiat görür. Güneş batarken evinin balkonundan, “menekşe renginde gölgeler”in, “yemyeşil portakal ağaçları”nın bulunduğu Lübnan dağlarının bir tabloyu andıran yamaçlarına bakınca şair-ben adeta mest olur. Özellikle, tıpkı Lübnan dağları gibi “nûr içinde yıkan[-an]” Cünye Koyu sahilinin karşısında şair-ben, ruhuyla birlikte tabiata kaynaşır ve heyecan duymaktan kendisini alamaz. Bu manzara karşısında şair-ben, kendisini avutmaya başlar ve teselli bulur:

“Kumlarla öpüşen temiz suların
Rûhumla âşinâ bir sesi vardı.
Bütün emellerin ve kaygıların
Çırpınan sularda bestesi vardı.

Sâhilin pâkize kumsallarında
Serseri dolaşıp gönül avuttum,
Çocukluk devrinin masallarında
Ölen âmâlîmin yasını tuttum.” (S. 86)

Şair-ben'in tabiat karşısında teselli buluşu, romantik dönem sanatkarların eserlerindeki tabiat temasının işlevini anımsatır. Bilindiği gibi romantik sanatkarlar için tabiat, gelişmekte olan modern hayatın ve onun doğal bir sonucu olan yabancılaşmanın yarattığı kötümser ruh durumundan kaçışı imleyen bir teselli mekânıdır. Nitekim romantik resim sanatının öncü isimlerinden Eugene Delacroix'nun, "biz romantik olduktan sonra dağlar güzelleşti" (Tunalı 2012: 200-1) sözü de, romantik estetikteki bu niteliği imlemektedir. İşte söz konusu şiirde bu bağlamda imgeleştirilen tabiat, şair-ben'in kötümserliğini teselli etmesine imkân verdiği için, kötümserlikle karşıtlık ilişkisi içerisinde bulunan bir çevre tema olarak konumlanmaktadır. Ancak şair-ben için bu teselli de kâfi olamaz; çünkü şair, böylesine canlı ve görkemli tabiat tablosu karşısında şair, tıpkı Abdülhak Hâmid'in "Külbe-i İştîyâk" ve "Kürsî-i İstiğrak" adlı şiirlerinde olduğu gibi, hayata yönelik derin düşüncelere dalmaya başlar.⁴ Bu esnada şair-ben, etrafındaki varlıkların "ıssızlığı"nın ve "kudsî sükûtu"nun bir mezarlığı andırırçasına kendi benliğini kuşatmaya aldığı, gittikçe ölüme yaklaşmakta olduğunu düşünür. Fakat bu ölüm, sadece hayatın mutlak bir sonucu veya ulaşılmaması gereken korkunç bir menzile de değildir; aynı zamanda şair-ben için bir "ebediyet" ve "şek"le tümleşmiş bir "istek" hâlidir:

"Evet, ebediyet ölüm demektir.
Hakikat değildir!.. O bir 'istek'tir!..
Rûhuma eziyet veren bir 'şek'tir!" (s.87)

Şair-ben'in bu şekilde ölümü adeta bir fikr-i sabit olarak betimlemeye çalışması ve ona yönelik istekli tavrı, şiirin tema dairesinde tabiat ile tamamlayıcılık ilişkisi çerçevesinde beliren ölüm temasının ne kadar güçlü bir şekilde belirdiğini ortaya koyar. Ölüm, şair-ben'in bunca kötümserlikten ve hayatını baştanbaşa saran kederden uzaklaşabileceği bir kurtuluş kapısıdır. Fakat tabiat, şair-ben için geçici, ânlık bir teselli imkânına kavuşmasına vesile iken ölüm ebedî bir kurtuluş imkânının imlendiği yerdir. Dolayısıyla tabiat ile ölümün şair-ben'e yönelik teselli imkânı arasında bir derece farkının olduğu ortadadır.

İki Farklı "Yarın"

Şair-ben ölümü betimlerken, aynı zamanda korkunç bir "yarın" düşüncesi etrafında dolanır. "Biz çocukken yarın bayram demektir" diyen şair-ben, "yarın"ın artık "doğru mânâsı"nı anladığını ve onun ölüme doğru giden bir yol olduğunu belirtir:

"Ben küçükken 'yarın' bayram demektir...
"Doğru mânâsını şimdi anladım:
Her 'yarın' geldikçe daha bir adım
O müdhiş çukura yaklaşıyorum;
Dünden biraz daha çok yaşıyorum.
Fakat 'yarın' gidip hiç gelmemektir!
Öyleyse yaşamak boş bir emektir." (s. 88)

Böylelikle de şiirde ölüm ile hayat, aralarında karşıtlık ilişkisi bulunan iki tema hâlinde net bir şekilde belirmiş olur: Kötümserliğe, kedere, savaşa, ümitsizliğe hayat; tabiata ise ölüm eklenir. Hayat, şair-ben için "boş bir emek"; ölüm ise bir kurtuluş kapısıdır.

⁴ Söz konusu şiirler için bkz. Abdülhak Hâmid Tarhan, *Bütün Şiirleri*, Haz. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s. 571, 601.

Bu noktada dile getirmek gerekir ki şair-ben'in şiirin bu kısımda betimlediği "yarın" kavramını görece yapıbozucu bir tavırla ele almak, Paul de Man'ın terminolojisinden hareketle ifade edersek, söz konusu kavramın "kör nokta"sını "içgörü"lü (de Man 2008:30-1) bir şekilde yorumlayabilmek mümkündür. Şöyle ki "yarın" düşüncesi, Rıza Tevfik'in de bulunduğu kuşak için bireysel bir kurtuluş gününü imlemekten çok bütün insanlık için kurtuluş dönemini imlemektedir. Yakın dostu Tevfik Fikret'in kaleme aldığı "Ferdâ", "Mâzî... Âtî.." ⁵ gibi şiirlerde en açık ifadesini bulan bu kurtuluş dönemine dair düş, gelinen noktada boşa çıkmış gibidir. Akıl ve bilimin temel göstergelerinden biri olarak konumlanan Batı medeniyeti, dünya savaşlarıyla kendi özünü ve hatta bütün insanlığı yıkmaya yönelik bir tehdit oluşturur hâle gelmiştir. Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer'in terminolojisine başvurarak ifade edersek, "öz-varlığını koruma" ve "öz-yıkım"dan mürekkep "aydınlanmanın diyalektiği"nde (Adorno-Horkheimer 2010: 126-7) ikinci taraf artık ağır basmaya başlamış ve Batı'nın yaklaşık beş asırlık birikimi kendi kendisini redde veya imhaya başlamıştır. Böylelikle Batı medeniyeti, geleceğe yönelik bütün ümitleri kötümserliğe düşürmüş, bu medeniyetin bütün insanlığa sunduğu kurtuluş düşü boşa çıkmıştır. İşte bu bağlamda düşünüldüğünde şair-ben, kuşağının bir dönem "yarın" olarak düşlediği kurtuluşun gözleri önünde boşa çıkmasıyla da ümitsizliğe, kötümserliğe düşerek üzüntüsünü betimler. Artık onun için "yaşamak boş bir emek" hâline gelir. Bu durumda "yarın" temasının, "içgörü"lü ve "içgörüsüz" okunduğunda, diğer temalarla farklı ilişkiler ağında bulunduğunu ve dolayısıyla da tamamlayıcılık ve karşıtlık ilişkilerinin iki farklı okumayla değişebileceğini dile getirebiliriz. Ölüme giden bir yol veya başlıbaşına bir ölüm menzili olarak "yarın" kurtuluşu müjdeler; insanlığın müreffeh geleceğine yönelik bir düş veya "ütopyacı program" (Jameson 2009: 10) olarak ise bir düş kırıklığına, kötümserliğe sebep olan unsur olarak konumlanır.

"Hâtifi Ses" ve Bir Kez Daha Yaşam ile Ölüm Arasında Kalan Şair-Ben

Şair-ben'in "yarın" etrafında şekillenen düşüncelerinin ardından şiirde bir "hâtifi ses" in yükseldiğini ve bu sesin kaynağının da şair-ben'in vicdanı olduğunu gözlemleriz. Bu "hâtifi ses" in şiirde, şair-ben'in kötümserlikten, keder dolu hayattan ölüme doğru kaçışını daha açık bir şekilde teyit eder. Fakat hayatın kendi meselelerinden kaynaklı olarak ölümün bir sığınak olarak belirmesi bağlamında değil; onun zaten boşuna uğraşılan çabalar yığını olması ve ölümün bir şekilde bu çabaların üzerinde yükselip de kendi hükümranlığını kurması bağlamında bir teyit söz konusudur. Dolayısıyla şiirde ölüm-hayat arasındaki ikili-karşıtlık, akli ve sezgisel olarak iki şekilde meşrulaştırılmış olur. Şair-ben'in, keder dolu hayattan bir kaçış olarak ölümü yeğlemesi akli bir meşrulaştırıma; vicdanından gelen "hâtifi ses" in yaşamın boş bir uğraşlar bütünü olarak ölüm karşısında hayatı ikincil konuma oturtması ise sezgisel bir meşrulaştırıma işaretir. Şair-ben'i esas sarsan, onu hayat ile ölüm konusunda esas uyandıran da ikinci şekildedeki meşrulaştırıma işaret eden "hâtifi ses" tir. Söz konusu "ses" e göre hayat boş bir uğraştır; aslolan ve nihaî olarak beliren ebediyet ise ölümün ta kendisidir; hayat boyunca gösterilen çabalar, istekler, arzular ölüm karşısında hiçbir hüküm arz etmez. Tam bir mutasavvıf diliyle beliren ve Rıza Tevfik'in bir dönemki mistik yönelimlerinden izler barındıran söz konusu "ses" in meramının netlik kazandığı dizeler şöyledir:

"Bir hulyâ peşinde koşup gezmekten

Ömrün heder oldu derbederlikte;

Yaşamaktan maksat, nedir, sezmeden

⁵ Söz konusu şiirler için bkz. Tevfik Fikret, *Rübâb-ı Şikeste ve Diğer Eserleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2010, s. 54, 74.

Teselli aradın hünerverlikte:
Felsefe okudun, şiirler yazdın.
Kendi mezarını elinle kazdın!
Boş tesellilerle gönül avutma
Ölümü dâimâ düşün, unutma!" (s. 89)

Şüphesiz "şair-ben" e yönelik olarak "hâtîfî ses" in dile getirdiği "felsefe okudun, şiirler yazdın" dizesi, şiirdeki biyografik unsurlar bağlamında rahatlıkla düşünülebileceği gibi hem şair-ben'in hem de Rıza Tevfik'in kendi iç muhasebesinin estetik düzleme bir başka yansıması şeklinde de değerlendirilebilir. Dolayısıyla felsefe ve şiir sanatı boş bir heves olarak hem şair-ben'in hem de Rıza Tevfik'in ölümün kıyısında düşündüklerine eklenir. Ölüm yaklaştıkça, bu tür hevesler hem şair-ben hem de Rıza Tevfik için boşa geçen ömrün birer eşiği olarak belirir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi şair-ben, "hâtîfî ses" in ölüm ile yaşam üzerine dile getirdikleri karşısında sarsılır. Artık anlar ki dünyada tek başına, yapayalnız yaşamaktadır; kederle yoğrulmuş bir ruha sahip olan "ecnebi" gibidir:

"Bu sözler beynimde çınlar dururken,
Ayrılık ye'siyle kalbim vururken,
Gözlerimin ferî aralıyordu,
Bu hitâb-ı gaybî beni pek yordu.
Devr-i ihtizâra girmiş gibiydim,
Bu dünyada artık bir ecnebiydim." (s. 94)

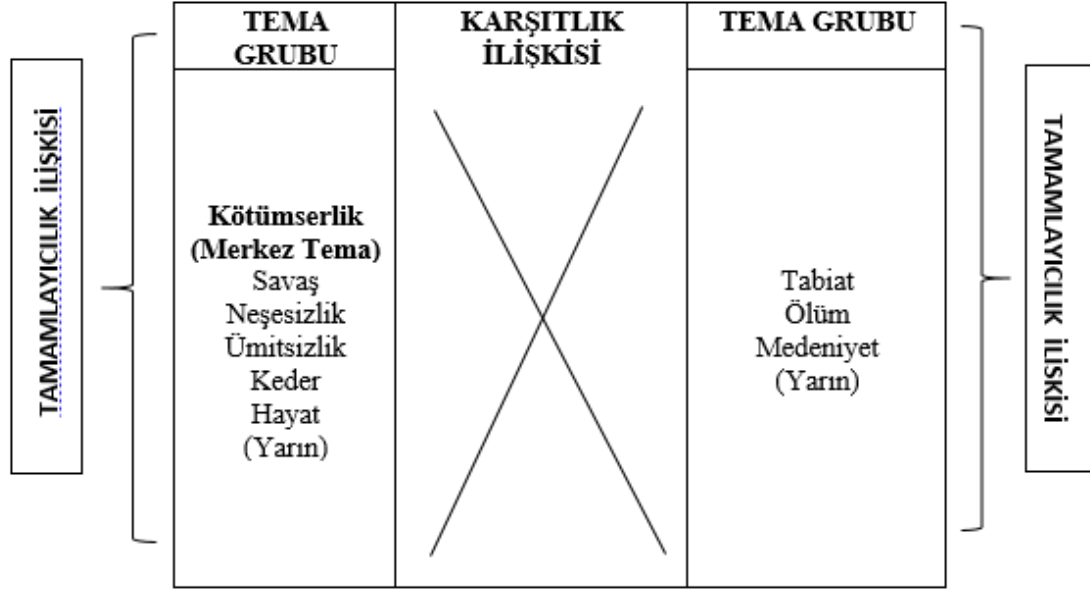
Şair-ben işte bu duygu ve düşünceler içindeyken artık hayatın değersiz olduğuna kani olmuştur; kederle ve beyhude uğraşlarla geçen hayata dönük ümit beslemekten sıyrılmış ve ölümü bekler duruma gelmiştir. Onun için hayatın sonrası artık "elemsiz ölüm" dür ve arzulanan tek menzildir.

Sonuç

Meşrutiyet devrinin önemli şair ve felsefecilerinden olan Rıza Tevfik'in "Akdeniz Ufkunda Güneş Batarken Vicdanımdan Gelen Hâtîfî Ses" adlı şiirine, giriş kısmında ele aldığımız ve geleneksel tema teorilerinden farklı olarak ortaya koymaya çalıştığımız tema kuramına dönük açıklamaların öngördüğü model ışığında baktığımızda, belli başlı temaların şu şekilde sınıflandırılabilceğini söyleyebiliriz: Şiirde merkez tema, şüphesiz kötümserliktir. Çevre temalardan keder, ümitsizlik, savaş, neşesizlik, hayat ve yarın hem kötümserlik ile hem de birbirleriyle bir tamamlayıcılık ilişkisi içerisinde; dolayısıyla da şiirin tema dairesindeki tema gruplarından birini teşkil etmektedirler. Bu tema grubun karşısında ise medeniyet, ölüm ve tabiat olarak konumlanmış çevre temlerden oluşan başka bir tema grubu teşekkül eder. Eğer "yarın" temine, inceleme sırasında da gördüğümüz gibi, "içgörülü" bir şekilde, yani yapıbozumcu tarzda yaklaşırsak, onun ölüm, medeniyet ve tabiat ile birlikte tamamlayıcılık ilişkisi oluşturabileceğini, böylelikle bu temalarla aynı tema grubuna dâhil olabileceğini dile getirebiliriz.

Bu durumda her iki tema grubunu, daha kolay alımlanabilmesine olanak sağlamak amacıyla şu şekilde gösterebiliriz:

Kaynaklar

- Adorno, T-Horkheimer, M. (2010), *Aydınlanmanın Diyalektiği*, (Çev. Ülner-Elif Öztarhan Karadoğan), İstanbul, Kabcacı Yayınları.
- Belge, M. (2018); *Şaireneden Şiirsele: Türkiye’de Modern Şiir*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Süreyya Berfe (2014); *Kalfa: 1965-1998*, İstanbul, YKY.
- Bölükbaşı, R. T. (2012); *Serâb-ı Ömrüm ve Diğer Şiirleri*, (Haz. Abdullah Uçman), İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- de Man, P. (2008); *Körlük ve İçgörü: Çağdaş Eleştirinin Retoriği Üzerine Denemeler*, (Çev. Ferit Burak Aydar-Cem Soydemir), İstanbul, Metis Yayınları.
- Finn, R. P. (2013); *Türk Romanı: İlk Dönem, 1872-1900*, (Çev. Tomris Uyar), İstanbul, Agora Kitaplığı.
- Frye, N. (2015); *Eleştirinin Anatomisi*, (Çev. Hande Koçak), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Jameson, F. (2009); *Ütopya Denen Arzu*, (Çev. Ferit Burak Aydar), İstanbul, Metis Yayınları.
- Tarhan, A.H. (2013); *Bütün Şiirleri*, (Haz. İnci Enginün), İstanbul, Dergâh Yayınları.
- Tevfik Fikret (2010); *Rübâb-ı Şikeste ve Diğer Eserleri*, (Haz. Fahri Uzun), İstanbul, İnkılâp Kitabevi.
- Todorov, T. (2008); *Poetikaya Giriş*, (Çev. Kaya Şahin), İstanbul, Metis Yayınları.
- Tomaşevski, B. (2010); *“Tema Örgüsü”*, (İçinde: Tzvetan Todorov, *Yazın Kuramı: Rus Biçimcilerinin Metinleri*), (Çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat), İstanbul, YKY.
- Tunalı, İ. (2012); *Estetik*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Tunalı, İ. (2011); *Sanat Ontolojisi*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Uçman, A (2012); *“Güldüm... O gülüş benden eziyet gibi geçti’-Bir Şair Olarak Rıza Tevfik’in Portresi”* (İçinde: *Serâb-I Ömrüm ve Diğer Şiirleri*), (Haz. Abdullah Uçman), İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z. (2002); *Mai ve Siyah*, (Haz. Enfel Doğan), İstanbul, Özgür Yayınları.
- Wellek, R.-Warren A. (1949); *Theory of Literature*, New York, HBC.
- Yücel, T. (2008); *Yapısalcılık*, İstanbul, Can Yayınları.

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
Cilt 7, Sayı 15 (Nisan 2018), s. 32-53.
DOI: 10.25068/dedekorkut160
ISSN: 2147-5490, Samsun- Türkiye

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi: 21. 02. 2018
Kabul Tarihi: 28. 02. 2018

Eski Uygur Türkçesinde "Kut Kıv" İkilemesinde Geçen "Kıv" Sözcüğünün Tarihi Metinlerden Türkiye Türkçesine Serüveni

Passing Of "Kut Kıv" Hendiadyoin In Old Uyghur Turkic The Adventure Of The Word "Kıv" From Historical Text To Turkish

HASAN İŞİ*

Öz

Bu çalışma, Türk dilinin tarihi dönemlerinde çeşitli türevlere sahip olarak kullanılan *kıv* sözcüğünün tarihi dönemlerdeki durumu, kullanım sıklığı, sahip olduğu anlamlar, Türkiye Türkçesi ve ağızlarındaki durumu, *Dil Devrimi*'yle kök biçimden türetilen *kıvanç* sözcüğünün dilde tutunup tutunmadığı gibi sorulardan oluşmaktadır. Tarihi metinlerden Türkiye Türkçesine uzanan bu süreçte, *kıv* sözcüğü, genellikle *kut* sözcüğü ile ikileme oluştururken; Karahanlı Türkçesinden itibaren sözcüğün ikilemelerden ziyade isim ve fiil şeklinde farklı biçimlerle söz varlığı içerisinde kullanıldığı görülmektedir. Türkçede "sevinç, övünç" anlamına gelen eş anlamlı sözcüklerin yanı sıra; yaşanan kültürel ilişkilerin dil temasına dönüşüp Türkçeye Arapçadan *gurur*, *iftihar* ve *memnun* sözcüklerinin geçmesi ile arka planda kalıp *Dil Devrimi* ile yeniden canlandırılan *kıv* ve onun türevlerinden *kıvanç* sözcüğü, ölçünlü dilde kullanılarak "sevinmek, övünmek, güvenmek ve beğenmek" anlamlarında söz varlığı içerisinde yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygur Türkçesi, Türkiye Türkçesi, İkileme, Dil Devrimi.

Abstract

This study, is composed of questions such as the historical situation, the frequency of use, the meaning of the word *kıv* that is used as having various derivations in the historical periods of the Turkic, situation in Turkish and Dialect; the *Turkish Language Reform* can not hold on to the word of prosperity derived from root form. In this process, of extending from historical text to Turkish, *kıv* word, usually a *kut* with the word creating a hendiadyoin; From Kharanid Turkic, it is seen that the word is used in different forms in the form of nouns and verbs. In Turkish "sevinç, övünç" meaning of the word as well as synonyms; transformed into language contact with the of experienced cultural relations from Arabic to Turkish *gurur*, *iftihar* and *memnun* in the background with the passage of word patterns *Turkish Language Revolution* and revived *kıv* and its derivatives *kıvanç* word, again using the formal language "sevinmek, övünmek, güvenmek ve beğenmek" means in it took place in vocabulary.

Key Words: The Old Uyghur Turkic, Turkish, Hendiadyoin, Turkish Language Reform.

* Hacettepe Üniversitesi Türk Dili Doktora Programı Öğrencisi hasanisi21@yahoo.com.tr

Giriş

Bu çalışma, Eski Uygur Türkçesinde sıklıkla kullanılan *kut kıw* “uğur, baht” (Şen 2002: 179) ikilemesini oluşturan *kıw* “kut, saadet” (Ayazlı 2016: 153) sözcüğünün tarihî dönemlerden Türkiye Türkçesine uzanan serüvenini ele almaktadır.

Türk dilinin tarihî dönemlerinde çeşitli türevlere sahip olarak söz varlığı içerisinde varlığını sürdüren *kıw* sözcüğünün ele alındığı bu çalışmada, Eski Uygur Türkçesinin genel eğilimlerinden olan ikileme olayından hareketle, sözcüğün tarihî dönemlerdeki durumu, kullanım sıklığı, sahip olduğu anlamlar, Türkiye Türkçesi ve ağızlarındaki durumu; *Dil Devrimi*'yle yeniden gündeme gelen *kıvanç* sözcüğünün dilde tutunup tutunamadığı gibi sorular, bu çalışmanın amaç ve yöntemini oluşturmaktadır.

Orhon Türkçesinde tanıklanamayan ancak Eski Uygur Türkçesi döneminden itibaren genellikle ikileme olarak *kut kıw* şeklinde kullanıma sahip olan *kıw* sözcüğü, *kut* “şans, talih” (Ayazlı 2016:170) sözcüğü ile eş/yakın anlam içerisindedir.

Eski Uygur Türkçesinde yaygın bir kullanıma sahip olan *kıw* sözcüğü, İslamî dönemin ilk eserlerinden *Kutadgu Bilig*'de *kıw* “kut, devlet, mutluluk” (Arat 1979: 252) anlamlarında *kut* “kut, mutluluk, devlet” (Arat 1979:293) sözcüğü ile ikileme olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, dönemin söz varlığını esas alan DLT'de, sözcük hakkındaki detaylı açıklamalar, *kıw* (DLT I 2013: 332) maddesi içerisinde verilmektedir.

Karahanlı yazı dili ile bağlantılı ve Oğuz, Kıpçak, Kanglı ve diğer boyların lehçelerinin karışımı ile oluşmuş Harezmi Türkçesinde (Argunşah &Yüksekkaya 2016: 163), *kıw* sözcüğünün kök halde sadece *Hüsrev u Şirin*'de (Ünlü 2012:322) görüldüğü, bunun dışında *kıval-* “sevinmek, öğünmek”, *kıvan-* “sevinmek, öğünmek”, *kıvandur-* “sevindirmek”, *kıvanış-* “öğünüştirmek” (Ünlü 2012:322) ya da *kıvan-* “öğünmek, böbürlenmek, kıvanmak”, *kuwan-* “öğünmek, böbürlenmek, kıvanmak”, *kuvanış-* “karşılıklı öğünmek, böbürlenmek” (Ünlü 2012:358) örneklerine sahip olduğu görülmektedir.

12.yüzyılın ortalarından başlayıp 15.yüzyılın ortalarına kadar süren Anadolu'da Oğuzcaya dayalı olarak gelişen Eski Anadolu Türkçesinde (Köktekin 2011:1) *kıw* sözcüğünün edebî eserlerde görülmediği yalnızca ağızlarda *kıw* “devlet, ikbal” (TS 2009:150), *kıw* “baht, devlet” (Kanar 2011: 453), *kıw* (hlk.) yazgı, baht” (Gülensoy 2007:519) bununla beraber *kıvandırmak*, *kıvandurmak*, *kıvanışmak* ve *kıvanmak* (YTS 2009:150-151) şeklinde fiil türevlerinin de olduğu tanıklanabilmektedir.

Tanzimattan sonra yavaş yavaş ortaya çıkan, yirminci yüzyılın başlarından itibaren İstanbul'un konuşmasını esas alarak gelişen Türkiye Türkçesinde (Demir & Yılmaz 2006: 147) *kıw* sözcüğünün TS'de kök halde yer almayıp Anadolu ağızlarında yaşadığı Gülensoy (2007:519) ve Dilçin'in çalışmalarında (2009:150-151) görülmektedir. Ayrıca, sözcüğün Türkiye Türkçesinde Doğan Aksan'ın bahsetmiş olduğu *ileri öğeler* (Aksan 2014:92) olarak *kıvanç* ve *kıvanmak* (TS 2005:1170) biçimleri de görülmektedir.

1. Eski Uygur Türkçesindeki İkilemeler Üzerine Yapılan Çalışmalar

Mehmet Ölmez, çeşitli araştırmacılarca yapılan çalışmalarda ikilemelere verilen terimsel karşılıkların dışına çıkarak *Uigurisches Wörterbuch* isimli çalışmada Röhrborn'un ikileme (hendiadyoin) yerine kullandığı *Worthäufung* terimine yer vererek önerilen terimin harfi harfine “söz yığını” anlamına geldiğini ifade ederek bu terimi, Talat Tekin tarafından önerilen *söz koşması* (ya da *sözcük*) ile karşılaştırarak (Ölmez 1998:35) çalışmasına konu olan ikileme hakkında tanıklamalara ve değerlendirmelere baş vurur.

Türk dilinde ikilemelerin oluşumundan bahseden Ağca, tarihî ve modern dönemlerde tanıklanan ikileme örneklerinden hareketle, zenginlik gösteren ikilemelerin gerçekleşme sebepleri üzerinde durarak bunların hem dil içi ve hem de dil dışı sebeplerden kaynaklandığını (Ağca 2015a: 17) belirtmektedir. Türk dilinde ikilemelerin hem tarihsel hem de modern dönemlerde tanıklanan biçimlerle zenginlik gösterdiğini belirten Ağca (2015b: 202), Eski Uygurca özelinde dönemin ikileme kullanımına dair bilgiler vermektedir:

Eski Uygur Türkçesinde ikilemeler üzerine yapılan çalışmalar arasında, terimi yapı ve anlam yönüyle ele alan ve döneme ait zengin malzemelerin de verildiği (lisansüstü) çalışmalar, ikilemelerin anlaşılması açısından önemlidir:

1. Serkan Şen, *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler* başlıklı yüksek lisans tezinde Eski Uygur Türkçesi döneminde kullanılan ikileme örneklerinin Göktürkçeye göre yoğunluk kazandığını (Şen 2002:1) belirtir.

Şen, çalışmasında Eski Uygur Türkçesindeki ikilemeler üzerine geçerli olan ve kullanabileceği ölçütleri üç maddede toplayarak ikilemeleri *anlam, köken ve kuruluşları* (Şen 2002:1) yönünden ele almaktadır.

2. Serkan Şen (2002)'le aynı başlığı taşıyıp Meltem Can tarafından 2010 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanan çalışma, ikilemeleri *yapı, tür, dizim, anlam ve köken* açısından ele alması bakımından kapsamlı bir eserdir.

Şen'in çalışmasına nazaran daha kapsamlı olan bu inceleme, sadece tanıklanmış malzemelerin işlendiği bir eser olmayıp Eski Uygur Türkçesindeki ikilemeleri dilbilimsel zemine oturtması bakımından önemlidir.

Bir kelime grubunun ikileme olabilmesi için en az iki kelimedenden meydana gelmesi gerektiğini belirten Can, bunun yanında üç, dört veya daha fazla kelimedenden oluşan ikilemelerin de olduğunu belirterek (Can 2010:70) Eski Uygur Türkçesinin bu yönüyle zenginlik gösterdiğini düşünmektedir.

Karaağaç'ın bahsettiği (2013:486), Türkçede ikilemelerin genellikle iki sözden oluştuğu görüşü, bugün ölçünlü dilde sıklıkla kullandığımız *büyük küçük, yavaş yavaş, az çok, gece gündüz* örneklerinde görülmektedir. Yineleme öbeği olarak gördüğü ikilemelerin üç veya dört sözcükten oluştuğuna dair örnekler, Eski Uygur Türkçesi döneminde tanıklanmaktadır. Maniheizm ve Budist inanışın öğretilerini halk arasında yaygınlaştırmak için başka dillerden alınan sözcüklerin ikileme içerisinde verilip sözcüğün yaygınlaşmasının istenmesi, bu dönemin sözvarlığı ve söz yapımında görülen genel eğilimlerdenidir. İkilemeler açısından zengin örneklerin bulunduğu/verildiği Eski Uygur Türkçesinde, üçlü ve dörtlü ikilemeler konusuna değinen Can, çalışmasında bu konuyla ilgili *bedük ağır ulug* "büyük, ağır, ulu", *ig kem agrıg* "hastalık, ağrı" (Can 2010:67) örneklerini vermektedir.

3. Eski Uygur Türkçesindeki ikilemeler üzerine yapılan diğer bir çalışma, Şen (2002) ve Can (2010)'dan farklı olarak ikilemelerin anlam ve oluşumunu ele alan genel bir çalışmadan ziyade, ikilemelerin özel bir yönünü teşkil eden *İştikaklı İkileme* isimli yüksek lisans tezidir. (Bozok 2012).

Bozok, kendinden önceki çalışmaların dışına çıkarak Eski Uygur Türkçesindeki ikileme araştırmalarına yeni bir terim <<İştikaklı İkileme>> önerir.

Bu çalışmada Bozok, *İştikaklı İkilemeler* hakkında “aynı kökten gelmiş olmaları veya birbirleri ile olan anlam ilgilerinin yanında yapı olarak tanınabilecek kendine has özellikleri olan ikilemeler” (Bozok 2012:73) açıklamasıyla önerdiği terim hakkında değerlendirmelere yer vererek bu ikileme şeklinin iki unsurdan oluştuğunu, bunlardan birincisinin aslî unsur olarak adlandırılan asıl kök kısmını oluşturduğunu, ikinci unsurun ise, bu aslî unsuru oluşturan kök kısmından türemiş biçim olduğunu (Bozok 2012:73) ifade etmektedir.

4. İkilemeler üzerine yapılan araştırmaların ele alındığı bu başlık içerisinde bahsedeceğimiz diğer çalışmalar, Eski Uygur Türkçesi içerisinde eser merkezli ikilemelerin ele alındığı çalışmalar ile; çalışmamızın da hareket noktasını oluşturan *kut kiv* ikilemesindeki gibi özel ikileme yapılarının ele alındığı çalışmaların varlığıdır¹.

1.1. Eski Uygur Türkçesinde “Kut” ve “Kıv” Sözcükleri

Çalışmamıza konu olan *kut kiv* ikilemesi Serkan Şen’in çalışmasında şu şekildedir:

KUT KIV: (Uğur, baht) *bo barça teñri ilig kutınuy ıduk kutı kıvı üze bütmiş iş ködük titir./* “Bu bütünüyle yüce hükümdar hazretlerinin kutsal uğuru sayesinde tamamlanmış iş güçtür. (Ölmez 1994:66)” (Şen 2002:179).

KUTLUG KIVLIG: (Saadetli, kutlu) *ança yime kutlug kıvlig ermez mü sen /* “Azıcık dahi kutlu olamam mı? (Müller 1922:77)” (Şen 2002:180).

KUTSUZ KIVSIZ: (Talihsiz, bahtsız) *kutsuz kıvsız özümün kurug orunta yatgurdı./* “Talihsiz benliğimi kuru yerde yatırdı. (Zieme 1985:80)” (Şen 2002:180).

Çalışmada yer alan *kut kiv* ikilemelerinin tanıklandığı cümleler, Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra ikilemelerin oluşumu yönünde değerlendirmelere yer verilmez.

Özlem Ayazlı, Eski Uygur Türkçesinde eş/yakın anlam içerisinde kullanılan *kut kiv* ikilemesini oluşturan sözcükleri ve bu kelimelerin türevleri hakkında değerlendirmelerde bulunup sözcüklerin modern lehçelerdeki karşılıklarına da yer vererek karşılaştırmalı bir yol izlemiştir.

Kut [Glück]: şans, talih.

Tr. kut; YUyg.ø; Öz. kut; SUyg.ø, Tuv. kut; Hak. kut; Alt. kut “güç, kuvvet”; **Yak.** kut “ruhi can” kut “şans, talih”: Temel anlamı “Tanrının lütfü” olan sözcük daha sonra daha özel anlamı ile “iyi talih” ve genel anlamı ile “şans, talih, mutluluk” anlamları ile görülür.

¹Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler Üzerine Yapılan Bazı Çalışmalar

- 1.Saadet Çağatay (1978). “Uygurcada Hendiadyoinler”, Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler, Ankara, s.29-66.
- 2.Mehmet Ölmez (1998). “Eski Uygurca odug sak İkilemesi Üzerine”, Türk Dilleri Araştırmaları 8, s.35-47.
- 3.Tuncay Böler (2010). “Çaştani Bey Hikâyesindeki İkilemeler ve Türkçede İkilemelerin Eskiliği Meselesi”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 42(2010-1), s.33-60.
- 4.Hüseyin Yıldız (2012). “Eski Uygur Türkçesinde İkilemelerde Yer Değiştirme Meselesi-İkileme Grupları, Köprü İkileme ve Kelimeler Arası Geçiş Kavramları”, İstanbul Kültür Üniversitesi, IV. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi (TUDOK 2012) 27 – 28 Ağustos 2012 BİLDİRİLER, İstanbul, s. 141-155.
- 5.Hüseyin Yıldız (2013). “Dışastvustık’ ta İkilemeler Üzerine Notlar”, Bengü Belâk. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Ed. Bülent Gül, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, s.465-482.
- 6.Ferruh Ağca (2015a). “Eski Türkçe kö:k teñri ve kö:k kalık İkilemeleri Üzerine”, Türkbilig, 2015/30, s.201-221.
- 7.Ferruh Ağca (2015b). “Eski Uygurca İştikaklı İkilemeler Üzerine”, Alkış Bitigi Kemal Eraslan Armağanı, Ed. Bülent Gül, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, s.17-30.

Kutluğ [gesegnet]: kutlu, bahtlı, şanslı, mutlu.

Tr. kutlu~gutlu; **YUyg.** kutluk; **Öz.** kutluğ; **SUyg.** ø; **Tuv.** ø; **Hak.**ø; **Alt.** ø; **Yak.**ø

Ꞑutluğ "kutlu, şanslı, bahtlı, mutlu", kut "şans, talih" adından türemiş olan sözcüğün temel anlamı "Tanrının lütfundan hoşnut, mutlu" iken daha sonra genel olarak "bahtlı, şanslı" anlamlarını kazanmıştır. (Ayazlı 2016:170).

Kıv [Glück]: kut, saadet.

Tr. kıvan-; **YUyg.** kuvan-; **Öz.** ø; **SUyg.** ko "neşe"; **Tuv.** ø; **Hak.**ø **Alt.** kubat "sevinç" < kıv+a-t; **Yak.** ø. (Ayazlı 2016: 153. kıv "kut, saadet", kut sözcüğü ile eş anlamlı olan kelime genellikle kut sözcüğü ile birlikte kullanılır. Temel anlamı "ilahi takdir, yardım" ve daha belirsiz bir anlamda "iyi baht, talih" şeklindedir.

Kıvlık [gesegnet]: mutlu, mesut, bahtiyar.

Tr. ø; **YUyg.** ø; **Öz.** ø; **SUyg.** ø; **Tuv.** ø; **Hak.**ø **Alt.** ø; **Yak.** ø. (Ayazlı 2016:153).

kıvlık "mutlu mesut", kıv "kut, saadet" adından türemiş soyut bir isim olan kelime, kut sözcüğü ile eş anlamlı olarak ikileme içerisinde kullanılır.

Kut ve kıv sözcüklerinin sahip olduğu temel anlam yanında kazanmış olduğu ikincil anlamlara da değinen Ayazlı, kelimelerin Eski Uygur Türkçesi içerisinde var olan türevlerine de yer vermiştir.

Gabain, çalışmasının (2007) *Sözlük* bölümünde ikilemeyi oluşturan *kıv* sözcüğü için, *kıv* "saadet, azamet; istek" ve *kıvad-* "mesut etmek" (Çev. Akalın 2007:280) örneklerini verir. *Kut* sözcüğü ise, *kut* < Ort. İran *köt* "saadet, rahmet, azamet, ruh"; *kut kolun-* "ant içmek", *kutad-* "mesut olmak, mesut etmek" ve *kutluğ* "mesut, kutlu, mutlu" (Çev. Akalın 2007:285) şeklinde türevlere sahiptir.

1.2.Eski Uygur Türkçesinde "Kut Kıv" İkilemesi

Orhun Türkçesi içerisinde kullanılmayıp Eski Uygur Türkçesinde *kut kıv* şeklinde tanımlanan ikilemeyle ilgili örnekler şunlardır:

BT V: *tört yruq 'ilig tngirilärdin yärkii alqış qut qıv* "von der vier glanzvollen Fürsten-Göttern ...Segen, Glück" (Zieme 1975:28) örneğinde *kut kıv* ikilemesinin Alm. *Glück* "şans, talih" sözcüğüyle karşılandığı görülmektedir.

BT XX: *körmiş tög inçip amtıki kutı buyanı ... kutsuz buyansız kıvı tınl(ı)glarıg* "Nun, um die jetzigen Glück und heillosen ellenden Lebewesen, denen Glück und Heil verringert ist.." (Zieme 2000:78-79) örneğinde *kutsuz buyansız kıvı* ifadesinin üçlü ikileme oluşturduğu görülmektedir.

BT XXVI: *kutlug kıvlıg v(a)çırasan v(a)çır-lıg örgün-nüñ* "verdiensten sitzt, und der Zum Glück für alle (Lebewesen) gewerden ist," (Kasai 2008:104;108) örneğinde *kutlug kıvlıg* ikilemesinin diğer örneklerde olduğu gibi, Alm. *Glück* "şans, talih" sözcüğü ile karşılandığı görülmektedir.

EUDÇ: *ugr[ad]ı anta ok ol [y]e:kler ç(a)ştani elignıñ k[üç]in küsünin çoğın yalını[n] kutın kıvın körüp artokrak korktular* (Demirci 2014:172). "Ondan dolayı o şeytanlar, Hükümdar Çaştan'ın gücünü, kuvvetini, kut ve saadetle ışık saçan bedeninin görüp oldukça fazla korktular." (Demirci 2014:114) örneğinde ikilemenin "kut ve saadet" anlamında kullanıldığı görülür.

HU : *k(a)m(a)g yer üzäkin(i)η kutı kıvı öñi mäñizi özi* (Özbay 2014:81) “Bütün yer yüzünün saadeti, sevinci, rengi, görünüşü, ruhu” (Özbay 2014:93) örneğinde ikilemenin “sevinç ve saadet” anlamında kullanıldığı görülür.

Murat Elmalı, çalışmasında *kut kıv* ikilemesini oluşturan *kut* ve *kıv* sözcükleri ve onların türevleri hakkında bilgi verir. Elmalı, eserin *Sözlük* kısmında *kut* sözcüğünün “mutluluk, saadet; asalet, soyluluk, kutsallık” (Elmalı 2016:399) anlamlarına sahip olduğunu belirterek sözcüğün *kut buyan* “saadet, bahtiyarlık”; *kut kıv* “talih baht, mutluluk”, *kut kolun-* “dua etmek”; *kut teñrisi* “saadet Tanrısı” (Elmalı 2016:399) şeklinde türevlerinin olduğunu belirtir.

2.Tarihî Metinlerde “Kıv” Sözcüğü

Çalışmanın bu bölümünde, Eski Uygur Türkçesindeki *kut kıv* ikilemesini oluşturan *kıv* sözcüğünün tarihî metinlerde tanıklanan biçimleri ele alınacaktır.

2.1.Eski Türkçe

2.1.1.Orhun Türkçesi: Orhun Türkçesi içerisinde *kut kıv* ikilemesini oluşturan sözcüklerden yalnızca *kut* sözcüğünü “kut, talih, baht, şans; kutsal” (Ölmez 2013: 354) anlamlarında görebiliriz.

2.2.2. Eski Uygur Türkçesi: Bu dönemde *qut qıw* (Zieme 1975:28), *kutı kıvı* (Özbay 2014:81), *kutlug kıvılg* (Kasai 2008:104), *kutın kıvın* (Demirci 2014:172), *kutsuz buyansız kıvı* (Zieme 2000:78-79) örneklerinde görülmektedir.

2.2.Orta Türkçe

2.2.1.Karahanlı Türkçesi

İslamî anlayışın edebî ürünlere yansiyarak ilk örneklerini verdiği Karahanlı Türkçesinde, Eski Uygur Türkçesinde *kut kıv* ikilemesini oluşturan **EUyg. kıv> Otü. kıw** sözcüğünü Kâşgarlı Mahmud, “devlet, kut, baht” (DLT IV 2013:324) şeklinde gösterir. Bunun dışında ikilemeyi oluşturan *kut* sözcüğünü ise “kut, kutluluk, devlet” (DLT IV 2013:324) şeklinde tanımlayarak “bu sözden alınarak kutluğ denir. Şu parçada dahi gelmiştir.” (DLT IV 2013:324) açıklamasıyla sözcüğe dair tanıklamalarda bulunur.

DLT: *kut kutıg bérse idhim kılınğa / künde işi yükseben yokar ağar* (DLT IV 2013:320). “Tanrım bir kuluna kutluluk ve ululuk verirse her gün onun işi yükselir” (DLT IV 2013:320).

Kâşgarlı’dan edindiğimiz bilgi ve tanıklama, Eski Uygur Türkçesinde genellikle bir arada kullanılarak ikileme oluşturan *kut* ve *kıw* sözcüklerinin Karahanlı Türkçesi döneminde de aynı fonksiyonunu devam ettirdiğini göstermektedir.

Karahanlı Türkçesi eserlerinden *Kutadgu Bilig*’de, *kıw* sözcüğü *kut* kelimesi ile ikileme oluşturup *kut kıw* biçimiyle 5 yerde tespit edilmiştir:

KB/2105 :*arığ ol bu kut kıw arıqlık tiler / süzük ol bu devlet süzükni yüler* (Arat 1947:227). “Saadet ve ikbal temizdir, her yerde temizlik arar; bu saadet durudur ve ancak saf olanı destekler.” (Arat 1959:158).

KB/4337:*olarda biri sawçı urğı turur / bularnı ağır tutsa kut kıw bulur* (Arat 1947:436). “Bunlardan biri Peygamberin neslidir; bunlara hürmet edersen, devlet ve saadete kavuşursun.” (Arat 1959:313).

KB/5551:*olarda biri bilge ‘alim turur / bu ‘alim bile erke kut kıw bolur* (Arat 1947:550). “Onlardan biri âlimlerdir; bunlar insanı devlet ve saadete kavuştururlar.” (Arat 1959:397).

KB/6044: *neçe ağsa ança ağırlık bulur / ajun malı kut kıw bulur öz oñı* (Arat 1947:599). "Ne kadar yükselirse, o kadar hürmet görür; saadet, talih ve dünya malından nasibini alır." (Arat 1959:433).

KB/6372: *uluğluk bu devlet bu kut kıw kişig / küwezlikke tartar kodup öz işig* (Arat 1947:630). "Büyüklik, bu devlet ve bu saadet insanı, yapmakla mükellef olduğu işleri bırakıp kibirli olmaya sürükler." (Arat 1959:457).

Dönemin diğer bir eseri olan *Atebetü'l-Hakayık*'ta ikilemeyi oluşturan sözcüklerden *kıw* sözcüğü yer almazken; *kut* sözcüğü "kut, saadet" (Arat 2006: XLI) anlamında kullanılmaktadır.

Suat Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*'nde ikilemeyi oluşturan *kıw* sözcüğüünün "baht, devlet, mutluluk. krş.kuw" (Ünlü 2012a:423) anlamlarına geldiğini belirterek sözcüğüün *kıwan-* "kendini beğenmek" (Ünlü 2012a:423) ve *kıwlığ* "devletli, kutlu, bahtlı" (Ünlü 2012a:424) şeklinde türevlerinin olduğunu belirtir.

2.2.2.Harezmi Türkçesi

13.-14.yüzyıllarda Harezmi bölgesinde Karahanlı Türkçesi ile Çağatay Türkçesi arasında bir geçiş dili olarak kabul edilen Harezmi Türkçesinde *kıw* sözcüğü "baht, devlet, talih, kut" (Ünlü 2012b: 322) anlamlarında *kıval-* "sevinmek, öğünmek", *kıwan-* "sevinmek, öğünmek", *kıvandur-* "sevindirmek", *kıwanış-* "öğünüştirmek" (Ünlü 2012b :322) biçimlerine sahiptir. Ayrıca, dudak ünsüzleri /v,w/'nin etkisiyle yuvarlak biçimli *kuwan-* "öğünmek, böbürlenmek", *kuwan-* "öğünmek, böbürlenmek, kıvanmak", *kuwanış-* "karşılıklı övünmek, böbürlenmek" (Ünlü 2012b:358) gibi türevler de söz konusudur.

Harezmi Türkçesi eserlerinde sözcüğüün tanıklandığı metinler şunlardır:

NF: *kut ø / kıw~kıw ø*

KE/ 191 v 6-: *men kuwanur men ol Muhammed ayğan sözler kamuğ rāst turur* (Ata 1997:272).

KE'de *kıw* sözcüğü yer almazken kök biçimden türeyen *kuwan-* "kıvanmak, öğünmek" (Ata 1997:404) fiili metinde yer almaktadır.

HŞ/1814: *zamāne şāhlık birle kuwandı anüşirovān yana tirildi sandı. HŞ/1854: kuwardı bir ajun künüm tün boldı sökel özümge bezgek keldi bu kün* (Demirci & Karslı 2014:369).

ME147/6: *sewüندی anıñ birle, kıvandı* (Yüce 2014:61), **ME 711:** *kıvandurdu anı, sewüdüdüdü anı* (Yüce 2014:32), **ME 112/8:** *koydu anı, kıwanıştı anıñ birle* (Yüce 2014:53).

2.2.3.Kıpçak Türkçesi

Kıpçak Türkçesi (Güner 2013:25) , Orta Türkçe döneminin batı kolu içerisinde yer alır. Tarihî Kıpçak Türkçesiyle yazılmış metinler günümüzde Kuzey Kıpçak Türkçesi, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ve Memlûk Kıpçak Türkçesi olarak sınıflandırılır.

Çalışmamızda yalnızca bu döneme ait *Gülistan Tercümesi*'nden tanıklamalar yapılmıştır.

GT 297/6: *kuvoetine kuwanıp bu beyt-ni okur idi* (Karamanlıoğlu 1989:148).

Karamanlıoğlu, metinde geçen biçimi *kıwan-~kıwan-* "güvenmek, öğünmek" (Karamanlıoğlu 1989:299) şeklinde vermektedir.

2.2.4.Çağatay Türkçesi

Suat Ünlü, Çağatay Türkçesi hakkında “İslami Orta-Asya Türkçesi edebiyat dilinin gelişiminin üçüncü evresi, Timurular imparatorluğunda (1405-1502) Harezmi Türkçesinin devamı olarak teşekkül etmiştir. Çeşitli yerli ağızları da içine alan bu dil Türkistan’da ve Avrupa Rusya’sında 19.asrın sonuna kadar, Oğuzların dışındaki İslam-Türklerin edebiyat dili olarak yaygın bir şekilde kullanılmıştır.” (Ünlü 2013: 2) şeklinde değerlendirmelerde bulunur.

Çağatay Türkçesi Sözlüğü’nde *kut kıv* ikilemesini oluşturan *kıw* sözcüğü kök biçim olarak yer almazken sözcüğün *kıvan-* “1. mutlu olmak. 2.güvenmek, inanmak, övünmek”; *kıvancılık* “sevinç, hoş haber” (Ünlü 2013:628) şeklinde türevlerinin olduğu görülmektedir.

Suat Ünlü, sözcüğün düz ünlülü türevlerini Çağatay Türkçesi içerisinde tanımlasa da (Ünlü 2013:628) dönemin önemli sözlüklerinden *Kelür-nâme*’de sözcüğün dudak ünsüzleri /v,w/nin etkisiyle yuvarlak biçimlere döndüğü örnekler de söz konusudur.

Tablo 1: KEL (Kara 2011:239)

Kuvanmak	Kuvandı	Kuvanıbıdı
Kuvanıptur	Kuvanmas	Kuvanmaydur
Kuvanabudur	Kuvanma	Kuvanmas
Kuvanmabıdı	Kuvanar biz	Kuvan

Funda Kara, eserinde *kuvan-* madde başıyla sözcüğün “kıvanmak, iftihar etmek, kibirlenmek, çalım satmak, fahretmek” (Kara 2011:365) anlamlarında kullanıldığını belirtmektedir.

2.3.Eski Anadolu Türkçesi

Eski Oğuz Türkçesi, Eski Türkiye Türkçesi ya da Eski Osmanlıca olarak bilinen bu dönem, “X.yüzyıldan itibaren Orta Asya’dan batıya göç eden Oğuzların, XII.yüzyılın sonlarında kendi lehçelerine dayalı olarak Anadolu’da kurup geliştirdikleri edebi yazı dili” (Gülsevin & Boz 2010:1) olarak açıklanmaktadır.

Başta Eski Anadolu Türkçesi olmak üzere, XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla değin Türkiye Türkçesiyle yazılmış yapıtlardan taranan ve bugün kullanımdan düşmüş ya da anlamı, yapısı değişik olarak kullanılan Türkçe sözleri tanımlarıyla birlikte veren YTS’de (Dilçin 2009:7), Eski Uygur Türkçesi döneminden itibaren tarihî dönemlerde hem kök biçim hem de kök biçimden türeme yapılarla varlığını sürdüren **Etü**. *kıw* > **Otü**. *kıw* > **EAtü**.*kıw* ² sözcüğü şu şekilde tanımlanmaktadır:

Tablo 2: YTS (Dilçin 2009:150-151).

Kıv	Devlet, ikbal
Kıvandırmak	Kıvandurmak

²/**b/** > **/w/** > **/v/** Değişimi: Doğu Türkçesi ile Batı Türkçesi arasındaki temel ses değişimlerinden biridir. /b/ sesi Eski Türkçeden günümüz Türkiye Türkçesine gelirken bulunduğu pozisyona bağlı olarak farklı gelişmeler göstermiştir. Söz içi ve sonunda düzenli olarak /v/’ye değişmiştir: *seb->sev-*, *ab>av*, *ebir->evir-* vb. Söz başında ise, sadece üç kelimedede v’ye değişmiştir: *bar->var-*, *bar>var*, *ber->ver-*. Bir kelimedede ise düşmüştür: *bol->ol-* (Demir & Yılmaz 2006: 96).

Kıvandurmak [Kıvandırmak]	Sevindirmek, heveslendirmek, istekli hale getirmek
Kıvanışmak	Hep birlikte sevinmek, şevke gelmek
Kıvanmak	1.Sevinmek, güvenmek, övünmek 2.Haz duymak, heveslenmek

Emek Üşenmez, *Eski Anadolu Türkçesinde Arkaik (Eski) Öğeler* adlı eserinde, **Etü**. *kıv* > **Otü**. *kıw* > **EAtü**.*kıw* şeklinde gelişim gösteren *kıw* sözcüğünden türemiş *kıvan-* "sevinmek, güvenmek, heveslenmek" (Üşenmez 2014:421) sözcüğü hakkında değerlendirmelerde bulunur:

Taramış olduğumuz EAT eserlerinde *kıw* "devlet, ikbal", *kıvlu* "devletli, ikballi", *kıvan-* "sevinmek, güvenmek, mağrur olmak" gibi şekil ve anlamlarda nadiren kullanılmıştır. Kelimenin olumlu anlamda "sevinmek, güvenmek" anlamı olduğu gibi olumsuz manayı ifade eden "kendini beğenmek, böbürlenmek" vb. anlamları Orta Türkçe dil devresinden beri mevcuttur. (Üşenmez 2014:421).

kıw sözcüğünün temel anlamının "devlet, ikbal, mutluluk" anlamında olduğu Eski Uygur Türkçesinden itibaren bilinmektedir. Sözcüğün fiil türevinin *kıvan-* "kendini beğenmek, böbürlenmek" şeklinde kazanmış olduğu olumsuz anlam Üşenmez'e göre, Orta Türkçe döneminden itibaren görülmektedir. Üşenmez'in bahsetmiş olduğu bu anlam kötüleşmesinin Orta Türkçe döneminde görülen *küwe-* "gurur duymak, böbürlenmek" (EDPT 1972:690) fiilinin etkisiyle olduğu; her iki biçimin de aynı sözcük olarak algılanabilecek düzeyde benzerliği ya da dönüşlü biçimlerin anlam açısından aşırılığa geçişi sonucu elde ettiği bu kazanımlar, anlam kötüleşmesine sebep olarak düşünülebilir. Art damak ünlülerden oluşan bir sözcüğün /y,ş,ç/ ünsüzleriyle beraber /ı/ fonemini de bünyesinde barındırması sonucu gerçekleşen öndamaksillaşma³ olayının *kıvan-* içerisinde sözcüğün sadece /ı/ fonemine sahip olup /y, ş, ç/ ünsüzlerini bünyesinde barındırmaması, bu görüşü kısmen de olsa dışlamaktadır. Türk dilinin tarihî dönemlerinden tanıkladığımız örneklerle varlığından haber olduğumuz art ünlülerin ön sıraya geçtiği örnekler, genellikle *bış->piş-*, *yaşıl> yeşil*, *bıç->biç-* şeklinde bahsedilen ünsüzlerin etkisiyle gerçekleşmiştir. "Gururlanmak, böbürlenmek, kibirlenmek" gibi anlamlara sahip *kıvan-* ya da *küwen-* fiillerinin aynı kökten türediğine dair etimolojik görüş, Clauson tarafından verilmemiştir. Clauson *kıw* maddesini Eski Uygurca ve Karahanlı Türkçesi (EDPT 1972:579) bağlamında ele alarak sözcüğün *küwe-* fiiliyle olan benzerliğine dair herhangi bir değerlendirmede bulunmaz. Ancak, *küwen-* "böbürlenmek, gururlanmak" (Clauson 1972:690) fiili hakkında belirttiği görüşler arasında sözcüğün Kıpçak Türkçesinde *kuvan-~kuwan-* "mutlu olmak" anlamında oluşu, bu sözcüklerin aynı kökten türediklerine dair ihtimali düşündürse de buna yönelik kesin bir görüş ya da ihtimal şimdiye kadar dile getirilmemiştir.

³Öndamaksillaşma sözcükteki art ünlü/ünlülerin çeşitli seslik nedenlerle ön ünlüye/ünlülere dönüşmesidir; genellikle, benzeşme sonucunda ya da /c, j, ş, y/ ünsüzlerinin etkisiyle ortaya çıkar. /ı/ Türkçenin en zayıf ünlüsüdür ve /i/ye gelişme eğilimindedir.

ET yana> yine

ET yaşıl>yeşil

ET bıç->biç

Et kanı>hani

Artdamaksillaşma (velerisation); sözcükteki ön ünlü/ünlülerin çeşitli seslik nedenlerle art ünlüye/ünlülere dönüşmesidir. (Eker 2009:268).

SN 5282: *bu şādılığile güle oynayı/kıvandı inen görli oldı eyü* “Bu mutlulukla güle oynaya gönlü iyi ve hoş oldu” (Dilçin 1991:553).

SN 4938: *kişi kendü cānına ol dem kıya/ki neye kıvanukdı elden koya* “Kişi o zaman kendi canına kıyar; neyden memnunsa onu terk eder.” (Dilçin 1991:529).

SN’de tanıkladığımız *kıvanukdı* “memnundu” biçimi, *kıvan-* fiilinin sahip olduğu “mutlu olmak, sevinmek” anlamıyla ilişkili olup Üşenmez’in bahsetmiş olduğu olumsuz anlamdan uzak olmakla beraber *kıvanç* sözcüğü ile eş/yakın anlam içerisindedir.

DK 22/2: *oğlumuy at segirdişin kılınç ok atışın göreyim, sevineyim, kıvanayım, güveneyim* “oğlumun at koşuşturmasını, kılıç ve ok atışını göreyim, sevineyim ve övüneyim.” (Ergin 2009:85).

DK 68/7: *men dalı baksam sevinsem kıvansam güvensem didi* “ben de baksam, sevinsem ve gururlansam, dedi.” (Ergin 2009:116).

DK 172/7: *Kanlı Koca sevini kıvanı örü turdı* “Kanlı Koca sevinerek yerinden kalktı.” (Ergin 2009:185).

3.Türkiye Türkçesi ve Ağızlarda “Kıv” Sözcüğü

Eski Uygur Türkçesinde *kut kıv* ikilemesinde tanıkladığımız *kıv* sözcüğünün Eski Oğuz Türkçesinin modern temsilcisi sayılan Türkiye Türkçesindeki durumu şu şekildedir:

Tablo 3: TS (2005:1170) & MBTS (2005:674).

TS	MBTS
Kıv: ø	Kıvanç i.(<kıvan-ç) 1.Sevinç. 2.Övünme, iftihar.
Kıvanç is. 1.Övünç, iftihar. 2.sevinç, kıvanç duymak.	Kıvançlı sf. Kıvanç duyan, sevinçli.
Kıvançlanma is. Kıvançlanmak işi.	Kıvanmak geçişsiz f.(Eski Türk. kıv “talih, baht”tan kıv+a-n-mak. Eski Türkçe ve halk ağzlarında 1.sevinmek, haz duymak, memnun olmak. 2.Övünmek, iftihar etmek, güvenmek.)
Kıvançlı sf. 1.Övünç duyan, iftihar eden, övünç veren, iftihar edilecek. 2.Sevinç, duyan.	
Kıvanış is. Kıvanma işi veya biçimi.	
Kıvanma is. Kıvanmak işi, iftihar.	
Kıvanmak. Övünülecek bir olaydan dolayı sevinmek, iftihar etmek, memnun olmak.	

Türkiye Türkçesinin sözvarlığını ele alan her iki sözlükte, *kıv* sözcüğünün kök biçimi yer almazken bu kökten türeyen kelimeler açıklamaları ile birlikte verilmektedir. Türkiye Türkçesinin sözvarlığı içerisinde “övünmek, gurur duymak, sevinmek”

anlamalarını taşıyan *sevinmek*, *mutlu olmak*, *övünmek*, *gurur duymak* ve *iftihar etmek* fiilleri ile eş anlamlılık gösteren *kıvan-* fiili, TS'den alıntılarımız "Genç kızın sıcak ilgisini hissetmekten ayrı bir kıvanç duyması zaten doğal bir şey olamayacağı da ortadadır." (TS 2005:1171) örneğinde adı geçen fiillerin yoğun kullanımına rağmen söz varlığı içerisinde örneklere sahiptir.

Tuncer Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*'nde *kıv* ve türevlerine yer vermektedir. Gülensoy, *kıv* sözcüğünün Anadolu ağızlarında "yazgı, baht" (Gülensoy 2007:519) anlamında olduğunu belirterek sözcüğün Eski ve Orta Türkçede *kıv* "devlet, kut, baht" (Gülensoy 2007:519) anlamlarında kullanıldığını belirtmektedir. *Kıv* sözcüğünden türetilen *kıvan-* "övünülecek bir olaydan dolayı sevinmek, iftihar etmek, memnun olmak" fiilinin <*kıv*-*kuw*+*an*- (Gülensoy 2007:520) morfolojik açılımına sahip olduğunu belirterek bu fiilden türemiş *kıvanç* sözcüğünün Türk lehçelerindeki karşılıklarını sıralar:

Tablo 4:Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü A-N (Gülensoy 2007:520).

Türkiye Türkçesi	Başkurtça	Kazakça	Özbekçe	Kırgızca	Kırım Tatarcası	Türkmence	Azeri Türkçesi
Kıvanç	Kıvanıs	Kıvanış	Kuvánc	Kubanıç	Kıvanıç	Guvanc	Güvenc

Farklı toplulukların din, siyaset, ticaret gibi alanlarda ortak hareket etme amacından doğan yakınlaşmalar ile gerçekleşen toplumlararası ilişkiler, dillere de sirayet ederek farklı toplulukların dilleri arasında etkileşimlere yol açmıştır. Temasın gerçekleştiği dillerden alınan sözcük/ler karşısında çoğu dilde sözcükler ya unutulmuş ya da kullanım sıklığında azalma gerçekleşerek çok az türevle söz varlığı içerisinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ölçünlü dil içerisinde unutilan biçimleri bünyesinde barındırması bakımından zengin malzemelere sahip Anadolu ağızları, unutilmuş çoğu sözcüğün izini sürdüğümüz önemli kaynaklar arasındadır. Eski Uygur Türkçesi döneminden itibaren tarihî metinlerden tanıklayabildiğimiz *kıv* sözcüğü ve türevleri, "sevinmek, gururlanmak, övünmek ve iftihar etmek" anlamlarını taşıyan *gurur* < Ar. *ğurūr* (TS 2005:801), *iftihar*<Ar. *iftihār* (TS 2005:939), Ar. *memnūn* (TS 2005:1367) sözcükleri karşısında kullanım sıklığını kaybederek ölçünlü dil içerisinde önce kök biçimin unutilup sonradan tarihî dönemlerde zenginlik gösteren türevlerinin azalması şeklinde gelişime sahiptir.

Birçok arkaik özelliği bünyesinde bulunduran Anadolu ağızlarında *kıv* ve türevlerinin durumu şu şekildedir:

Tablo 5:DS (2009:2850).

Kıv	Yazgı, baht	-Ank.
Kıvanç	Sevinç	*Çal-Dz.; *Sivrihisar-Es; *Kandıra-Kc.;-Ks; Pazar *Kızılcahamam- Ank.

Kıvandırmak	Sevindirmek, mutlu etmek	<i>Pazarcık*Bozüyük-Bil;</i> <i>*Kandıra-Kc.; Küçükyoğat,</i> <i>Yabanabat-Ank.</i>
Kıvanmak~kuvanmak~kıvlanmak	1.Sevinmek	<i>*Demirci-Mn; Ömerbey-</i> <i>*Bandırma- Ba.;</i> <i>Tepecik, Virancık-Kü.;</i> <i>Kıbrısık-Ba.; Bozan, Kuyucak,</i> <i>*Sivrihisar Es.;</i> <i>*Kızılcahamam, Polatlı,</i> <i>Çandır, Çubuk, Nallıhan-Ank.</i>
	2.Övünmek	-Ba ve çevresi
	3.Güvenmek: Kime kıvanıyorsun?	<i>*Kandıra- Kc.; Bahçeli*Bor-Nğ.</i>

4. Türkiye Türkçesinde “sevinmek, gururlanmak, övünmek, mutlu olmak” Anlamlarındaki Sözcükler

Türkiye Türkçesi söz varlığında “sevinmek, gururlanmak, övünmek, mutlu olmak” anlamlarını ifade eden sözcükler şunlardır:

Tablo 6: TS’de “sevinmek, gururlanmak, övünmek, mutlu olmak” anlamındaki Yabancı Sözcükler (TS 2005: 801, 939 & 1367).

Gurur < <i>Ar.gurūr.</i> 1.Kendini beğenme, büyüklenme, kibir. 2.Onur, şeref. 3.Övünme. 4.Kurum, çalım. -gurur duymak. Gururlanmak.	İftihar < <i>Ar. iftihar.</i> Övünme, kıvanma, kıvanç, övünç. -iftihar etmek. Kıvanç duymak, övünmek.	Memnun < <i>Ar. memnūn.</i> Herhangi bir olaydan veya durumdan ötürü sevinç duyan, kıvançlı, mutlu. -memnun etmek. Bir kimseyi sevindirmek, ona kıvanç vermek. -memnun olmak. Sevinmek, sevinç duymak, kıvanmak.
Gururlanma.is. Gururlanmak işi.	İftihar listesi is. Övünç listesi.	Memnuniyetle zf. Kıvanç duyarak, kıvançla.
Gururlanmak. Kendini beğenmek, büyüklenmek, kurumlanmak.		Memnunluk is. Kıvanma, kıvanç.
Gururlu. 1.Kendi kişiliğine önem veren, onurlu, mağrur.2.Kurumlu, çalımlı. 3.Kibirli.		
Gururluca 1.sf. Gururlu bir biçimde		

olan. 2. zf. Gururlu bir biçimde		
----------------------------------	--	--

Tabloda görüldüğü üzere, Türkiye Türkçesinde "sevinmek, gururlanmak, övünmek, mutlu olmak" anlamlarındaki yabancı sözcüklerden özellikle *iftihar* ve *memnun* sözcüklerinin türev bakımından *gurur* sözcüğüne nazaran çok az çeşitliliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu duruma yol açan sebeplerden arasında *Dil Devrimi* sırasında gerçekleştirilen Türkçeleştirme hareketi ve *kıvanmak*, *sevinmek*, *övünmek* ve *mutluluk duymak* gibi Türkçe sözcüklerin varlığıdır. Yukarıda verilen Türkçe sözcüklerle eş/yakın anlamlılık gösteren *gurur*, *iftihar* ve *memnun* sözcükleri, Türkçenin türetim olanakları içerisinde isim ve fiil şeklinde türevlere sahip olmuştur. *Dil Devrimi*yle *kıvanç* sözcüğünün yeniden gündeme gelişi, bu sözcükleri arka plana itmeyi amaçlasa da uzun yıllardır Türkçenin sistematığı içerisinde yerleşmiş kalıp sözcüklerin özellikle konuşma dilinde kolay kolay kullanımdan düşmeyeceği bu amacın gerçekleşmesine engel olmuştur.

Tablo 7: TS'de "sevinmek, gururlanmak, övünmek, mutlu olmak" anlamındaki Türkçe Sözcükler (TS 2005: 1425,1552 & 1743).

Mutlu 1.Mutluluğa erişmiş olan, ongun, mesut, bahtiyar. 2.Mutluluk veren. -mutlu etmek. Mutluluk vermek, bahtiyar etmek. -mutlu olmak. Mutluluk duymak, bahtiyar olmak.	Övünç. Övünme, kıvanç, iftihar. -övünç duymak. İftihar etmek, kıvanmak.	Sevinç is. İstenen veya hoşagiden bir şeyin olmasıyla duyulan çöşku.
Mutluca 1.sf. Mutlu olmaya yakın. 2.zf. Mutlu bir biçimde.	Övünçe is. Övünmeye yol açan veya hak kazandıran şey, mefharet.	Sevinçli sf. Sevinci olan ve sevinç veren.
Mutlulandırma is. Mutlulandırmak	Övünme is. Övünmek işi, kıvanç, iftihar.	Sevinmek. Sevinç duymak.
Mutlulandırmak. Mutlulanmasına yol açmak, Mutlulanmasını sağlamak.	Övünmek 1.Bir niteliği sebebiyle kendini yüceltilmiş sayarak abartmalı bir biçimde söz etmek, iftihar etmek. 2. Kendi kendisini övmek, tefahür etmek.	

Mutlulanma is. Mutlulanmak işi.	Övüntü is. Övünülecek tutum veya davranış.	
Mutlulanmak. Mutlu bir duruma gelmek.		
Mutluluk is. Bütün özlemlere eksiksiz ve sürekli olarak ulaşılmaktan duyulan kıvanç durumu, saadet, bahtiyarlık.		

Tabloda görüldüğü üzere, TS’de “sevinmek, gururlanmak, övünmek, mutlu olmak” anlamındaki Türkçe sözcüklerin eş/yakın anlamlılık içerisinde çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Anlamsal olarak bu öğelerin taşımış olduğu “sevinmek ve övünmek” anlamları daha üst bir perdede yaşanan duygu yoğunluğunun dışavurumu olarak Türkçe sözcüklerde “gururlanmak” anlamına geçiş görülmektedir. Dönüşlü kategorideki *sevin-*, *övün-* gibi fiillerin derin yapı içerisinde “gururlanmak” anlamını kazanması, dilin özünde var olan duygu derinliğinin yansıması olarak görülmektedir. Standart Türkiye Türkçesi içerisinde bugün *kıvan-* ve *kıvanç* sözcüklerinin kullanım sıklığı bu sözcükler karşısında düşük bir seviyedir. Eski Uygur Türkçesinde *kıv* olarak tanıklanan ve Türkçenin tarihî dönemlerinde çeşitli türevlere sahip olan sözcüklerin Türkiye Türkçesi içerisindeki kullanım sıklığının eş/yakın anlamlı sözcüklere göre düşük seviyede kalmasının sebepleri şunlardır:

- 1.Toplumlar arasında yaşanan etkileşimin somut göstergesi olarak diller arasında sözcük ödünçlenmesi.
- 2.Eş/yakın anlamlılık gösteren *sevinmek* ve *övünmek* gibi fiiller ve bunlardan türeyen isimlerin *kıv* sözcüğüne nazaran müstakil kullanımlarının geç bir döneme (Karahanlı Türkçesinden itibaren) denk gelmesi.
- 3.Serkan Şen’in “deyim bünyesinde kalıplaşan sözcükler adeta birbirlerine kenetlenirler. Bu kenetlenme standart dilde kullanımlarını yitirmiş sözcüklerin deyim çatısı altında varlıklarını sürdürebilmelerine imkân tanır. Aynı durum kalıplaşmış bir başka söz grubu olan ikilemeler için de geçerlidir. Tıpkı deyimler de olduğu gibi bir kısım sözcükler ancak ikilemelere tutunarak hayatta kalabilmektedir.” (2008:255) açıklamasından hareketle, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesinde *kut kıv* olarak tanıklanan *kıv* sözcüğünün ikileme olarak dile tutunuşu ve bu kalıplaşma neticesinin sona erip ikileme kullanımlarının müstakil sözcükler halinde temsili ve *kıv* köküne tarihî metinlerde Karahanlı Türkçesinden itibaren rastlanılmayıp sözcüğün Anadolu ağızlarında ortaya çıkışı bu sözcüğün dilde kök biçimden gelişen türevlerle tutunduğunu göstermektedir. Oğuz Türkçesi içerisinde müstakil kullanımlar gösteren sözcüğün dönem eserlerinde türevleriyle yaşadığı, Arapça sözcüklerle beraber Türkçe kökenli kelimelerin varlığıyla da kullanım sıklığının asgari düzeye indiğini söyleyebiliriz.

5. Dil Devrimi ve “Kıvanç” Sözcüğü

Talat Tekin, *Türk Dil Devrimi*⁴ ve bu devrimle dilde yeni biçimlerin söz varlığı içerisinde yer alması konusunda çeşitli yayınlara katkıda bulunmuş ve çoğu tartışmada yer almış⁵ önemli bir isimdir. *Dil Devrimi* ile *neologism* "yeni kelime" terimiyle karşılanan türetilmiş biçimlerle oluşmuş yeni kelimelerin varlığından bahseden Tekin (Ed. Demir & Yılmaz 2013:211), türetilen kelimelerin durumunu ele alarak bu sözcüklerin Türkçenin sahip olduğu fonetik ve morfolojik özelliklere uygunluğunu tartışmaktadır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün yazı devriminin ardından başlattığı *Dil Devrimi*'nin gerekli ve zorunlu bir hareket oluşundan bahseden Tekin, bu reformun sadece Türkçeye özgü olmadığını, yaşanan ödünçleme olayı sonucu karma dile dönüşen dillerde bu reformun zorunlu da olsa gerçekleştiğini belirterek (Ed. Demir & Yılmaz 2013:309) özleştirme hareketinin zaman zaman sekteye uğrasa da devrimin Arapça ve Farsça terimlere Türkçe karşılıklar bulunması açısından başarılı olduğunu ifade etmektedir.

Dillerin söz hazinelerini zenginleştirirken *ödünç alma* ve *yaratma* gibi kavramlardan yararlandıklarını belirten Tekin (Ed. Demir & Yılmaz 2013:209), *ödünç alma* dışında dilde var olan malzeme ile, yani kelime, kök ve eklerle yeni kelime yapıldığını ifade etmektedir. Tekin, *yaratma* başlığı içerisinde, *örneksemeli yaratma* (analogic creation) ve *kasıtlı yaratma* (deliberate creation) (Ed. Demir & Yılmaz 2013:209) yoluyla, *Dil Devrimi* sürecinde söz yapımının iki ana çizgi doğrultusunda ilerlediğinden bahsetmektedir.

Çalışmamıza konu olan *kıv* sözcüğünden türemiş *kıvanç* sözcüğü, Tekin'in bahsettiği *yaratma* grubu içerisinde *örneksemeli yaratma* (analogic creation) başlığı içerisine yerleştirilebilir. Tekin'in halkın dilde var olan kelime ve şekilleri örnek alarak veya bunların etkisinde kalarak, farkında olmadan veya düşünüp taşınmaksızın yeni kelime ve şekiller yaratması olarak tanıttığı bu terim (Ed. Demir & Yılmaz 2013:209), *kıvanç* sözcüğünün oluşumu ve kullanımı noktasında bilgiler vermektedir. Taradığımız metin ve sözlüklerden sözcüğün Anadolu ağızlarında *kıvanç* şeklinde yaşadığı DS'de (2009:2850) görülmektedir. Anadolu ağızlarında yaşayan bu biçimin varlığı, halkın bu kavrama yabancı olmadığını göstermektedir.

Talat Tekin tarafından *yaratma* başlığı içerisinde gösterilen *kasıtlı yaratma* (Ed. Demir & Yılmaz 2013:211) teriminin *kıvanç* sözcüğünün oluşumuna yönelik ilgi, kelimenin aydın kesimlerce masa başında oluşturulup oluşturulmadığı üzerinedir. Korkmaz'ın (2009:76) *kıvanç* sözcüğünü oluşturan -ç ekinin yeni türetmeler oluşturduğunu belirtmesi, bizi bu başlık içerisine yöneltse de sözcüğün hem Anadolu ağızlarında *kıvanç* ve hem de tarihî lehçelerden Çağatay Türkçesinde *kıvancılık* biçimlerinin olması, bu görüşü bir kenara atmamıza sebep olmaktadır. DS içerisinde *kıvanç* (2009:2850) ve Çağatay Türkçesinde *kıvancılık* olarak tanımlanan bu biçimlere, halkın yabancı olmadığı,

⁴ Geoffrey Lewis (2016). *Trajik Başarı Türk Dil Reformu*, Çev. Mehmet Fatih Uslu, Çeviribilim Yayınları: İstanbul.

Türk Dil Reformu üzerine kaleme alınan önemli çalışmalardan biri de Türkçeye 2016 yılında çevrilen Lewis'in *Trajik Başarı Türk Dil Reformu* isimli eseridir. Lewis, kitabının iki amacının olduğunu belirterek *Dil Reformunun* bazen tuhaf, bazen trajikomik ama renkli dünyasından haberdar etmek ve Türkçe öğrencilerine faydalı ve yeni düşünceler uyandıran okuma malzemesi sağlamak olduğunu (Lewis 2016:7) ifade etmektedir.

⁵ Prof. Dr. Talat Tekin, daha öğrenciyken başladığı yazı hayatının başından itibaren Türkoloji'deki neredeyse her türlü tartışmanın aktif olarak içinde, hatta odağında olmuş, görüşlerini her türlü riski göze alarak dile getirmekten çekinmemiştir. (Ed. Demir & Yılmaz 2013:7). Türk dili üzerinde çeşitli konularda makalelerinin yer aldığı çalışmalar, Türk Dil Kurumu tarafından *Makaleler I, II ve III* adıyla yayımlanmıştır. Talat Tekin'in *Çağdaş Türk Dilleri* üzerine kaleme aldığı çalışmalarının toplandığı *Makaleler III* başlıklı kitapta, Talat Tekin'in *Dil Devrimi* üzerine yazdığı makaleler, geniş yer tutmaktadır. Kitap içerisinde 1,5, 9,16, 18,19, 24, 28, 29, 30, 39 numaralı makaleler, doğrudan *Dil Devrimi* üzerine yazdığı, zaman zaman da eleştirilere, karşı hamlede bulunduğu çalışmalardan oluşmaktadır.

yaşanan toplumsal ilişkilerin dillere de sirayet ederek bazı biçimlerin kullanım sıklığını kaybettirerek unutulması gibi sebepler, bu sözcüğün *kasıtlı bir yaratma* ürünü olmadığını göstermektedir.

Kıvanç sözcüğünün *Dil Devrimi* ile yeniden canlanması, muhtemelen Talat Tekin (Ed. Demir & Yılmaz 2013:209)'in bahsettiği, Arapça ve Farsça asıllı kelimelere Türkçe karşılık arama işine girişilmesi sonucu, Anadolu ağızlarından derlenmiş kelimelerle Radloff sözlüğünden taranan kelimelerin karşılık olarak kullanılması sırasında gerçekleşmiştir.

6. Türkiye Türkçesi ve Ağızlarındaki “Kıv” Sözcüğü ve Türevlerinin Kökenbilimsel Denemesi

Bu başlık içerisinde *Tarama Sözlüğü*, *Türkçe Sözlük*, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* ve *Derleme Sözlüğü*'nden tanıkladığımız *kıv* sözcüğü ile ilişkili kelimeler ve bu sözcüklerin söz yapımı açısından oluşumuna dair görüşler ele alınacaktır.

1. kıvan~kuvan-“1.Sevinmek, güvenmek. 2.Haz duymak, heveslenmek.3.Övünülecek bir olaydan dolayı sevinmek, iftihar etmek, memnun olmak.” (YTS 2009:151),(TS 2005:1170). *kıvan~kuvan-< kıv+a-n-; kuv+a-n-*.

Sözcük, +A- isimden fiil yapan ekle genişletilip “sevinmek, övünmek vb.” şeklinde Orta Türkçe döneminden itibaren “sevinmek” odaklı semantik değerlere sahip türevler içerisinde yaşamaktadır. *Kıv* sözcüğü üzerine gelen +A- eki, Erdal'a göre (1991:428), Eski Türkçenin işlek eklerinden biri olup genellikle -n/-ş- ekleriyle genişletilmektedir. Türkçe literatürde isimden fiil yapan ek olarak bilinen bu biçimbirim hakkında değerlendirmelerde bulunan önemli isimlerden Korkmaz'a göre (2007:111) bu ek, *n*, *l* gibi akıcı ve *d,p* gibi patlayıcı, *ş,z* gibi sızıcı ünsüzlerle sonuçlanan tek heceli ad köklerinden geçişli ve geçişsiz fiiller türeten bir ektir. Bu ek, çok seyrek olarak iki hecelilere de gelmiştir. Ancak bunlarda ikinci hecenin ünlüsü düşmüştür. *Kıvan-* “sevinmek, övünmek, hoşuna gitmek” sözcüğünün *kuvan-* şekli diş-dudak ünsüzü /v/'nin yuvarlaklaştırıcı etkisinden ileri gelmektedir. *Kıva-n~kuva-n-* şeklindeki alternasyonlu biçim üzerine gelen ek, dönüşlülük eki -n- olup eylemin gerçekleşmesi sonucu yapılan işten etkilenilmeyi yansıtmaktadır.

2. kıvandır~kıvandır- “Sevinmek, heveslenmek, istekli hale getirmek” (DS IV 2009:2850), (YTS:151). *kıvandır~kıvandır- < kıv+a-n-dır-; kıv+a-n-dur-*.

Kıv sözcüğü üzerine yapım eklerinin getirilerek ettirgenlik göreviyle temsil edildiği bu sözcükler, isimlerden geçişli ve geçişsiz fiiller türeten (Korkmaz 2007:111) ve Eski Türkçeden beri sıklıkla kullanılan (Erdal 1991:428) +A- biçiminin dönüşlü ve ettirgen çatı ekleriyle genişletilmesinden oluşmaktadır.

3. kıvanç is. “1.Övünç, iftihar. 2.Sevinç, kıvanç duymak” (TS 2005:1170), (MBTS 2005:674), (DS IV 2009:2850). *kıvanç <kıv+a-n-ç*.

Korkmaz'a göre sözcük <*kıv+a-n-ç* birleşiminden meydana gelmiştir. Dönüşlülük çatısı üzerine gelen fiilden isim yapan -ç ekinin işlek bir ek olduğunu belirten Korkmaz (2009:77), ekin yeni kelime yapımlarında sıkça kullanıldığını belirterek *kıvanç* “iftihar”, *erinç* “dirlik”, *avunç* “avunma, teselli” (2009:77) örneklerini vermektedir. Korkmaz (2009:76)*kıvanç* sözcüğünün <*kıv+a-n-ç* morfolojik açılımını kabul etmeyerek isimleştirici rol oynayan ekin -nç değil, -ç olduğunu belirtmektedir. Korkmaz'a göre, “bazı gramer ve eserlerde ek, dönüşlü fiiller üzerine geldiği için -nç olarak gösterilmiştir. Biz aynı görüşte değiliz. Ek dönüşlü fiiller üzerine geldiğine göre, -nç

değil -ç olması gerekir." şeklinde görüş bildirerek -nç ekini kabul etmez. *Kıvanç* sözcüğünün *kıvan-* fiili üzerine gelen -nç ekinden geliştiğini hem Türkiye Türkçesinde *kıvanç* (TS 2005:1170), *sevinç* (TS 2005:1743) hem de Eski Uygurca İP *kiginç* "cevap" (Çev. Köken 2011:193), *sakinç* (Ünlü 2012a:650) gibi örneklerle tanımlayabiliriz. Bu yönde görüş bildiren araştırmacılar arasında yer alan Erdal, -(X)nç eki için "çoğunlukla hareket isimleri oluşturur. Bazı durumlarda, geçişsiz fiillerdeki özne ve dolaylı nesnelere gösterir. İki ve çok heceli leksemelerden oluşur." şeklinde görüş bildirmektedir (Erdal 1991:275). Banguoğlu, *-inç adları* başlığıyla ekin dönüşlü -in- fiilleri üzerine gelen ve fiilden isim yapan bir -iç ekinin öncekiyle erkenden kaynaşmasıyla bir *-in-iç->-inç* birleşik ekinin doğmasından (Banguoğlu 2007:257) bahsetmektedir. Talat Tekin (2016:87) tarafından -(X)nç olarak verilen ek hakkında Banguoğlu'nun ekin oluşumuna dair yorumları dikkat çekicidir. Zeynep Korkmaz'ın dönüşlü çatı üzerine gelen ve sadece -ç şeklinde isimleştirici rolde saydığı sözcüğü, Banguoğlu *-in-iç->-inç* şeklinde göstererek ekin geçirdiği kaynaşmadan bahsetmektedir. Hatiboğlu, çalışmasında -nç eki için "genellikle dönüşlü çatı üzerine -ç eki getirilerek ad soylu sözcükler kullanılır." (Hatiboğlu 1974:130) şeklinde görüş belirterek ekin dönüşlü çatılara geldiğini belirtir. Ek hakkında görüşte bulunan diğer bir isim ise, Hamza Zülfikar'dır. Zülfikar, ek hakkında "Fiillerden isim ve sıfat türetilir. -n eklenmiş dönüşlü fiil çatıları üzerine -ç eki getirilerek isimler yapılır." (1991:133) şeklinde değerlendirmelerde bulunur. Ayrıca, Zülfikar (1991:133), ekin Türkçeleştirme çalışmaları sırasında *övünç*, *bilinç*, *direnç* vb. sözcükler türettiğine de değinmektedir.

Eski Anadolu Türkçesi malzemelerini de barındırması bakımından birçok sözcüğün izini sürmemize yardımcı olan YTS'de *kıvanç* sözcüğü yer almaz. Sözcük, *Dil Devrimi* sırasında Korkmaz (2009: 77) ve Zülfikar (1991:133)'ın bahsettiği üzere, Türkçeleştirme çabaları sırasında oluşturulmuş sözcüklerden biridir. Söz varlığı içerisinde *gurur*, *iftihar* ve *memnun* gibi Arapça sözcüklere karşı türetilen *kıvanç* sözcüğü, *Dil Devrimi* sırasında yoğun kullanıma rağmen bugün, ölçünlü dil ve günlük konuşma dilinde *gurur*, *iftihar* ve *memnun* sözcüklerine karşı sıklık yönünden düşük bir seviyededir.

4. kıvançlanma is. "Kıvançlanmak işi." (TS 2005:1170). *kıvançlanma* < *kıv+a-nç+la-nma*.

Kıvanç sözcüğü üzerine isimden fiil yapan +IA- ekinin geldiği bu türev, Türkçenin eklemeli dil özelliğine uygun genişletmelerin yapıldığı ve morfolojik olarak *bitmişlik* ve *bitmemişlik*⁶ kategorisi içerisinde morfolojinin el verdiği şekilde genişletilmiş bir sözcüktür. *Kıvanç* "sevinç, övünç ve iftihar" anlamına gelip isim olarak kullanılan bu sözcük, Eski Türkçeden beri sıklıkla kullanılan geçişli ve geçişsiz fiiller türeterek çeşitli görevlerde kullanılan +IA- ekinden türetilmiştir.

5. kıvançlı sf. 1."Övünç duyan, iftihar eden, övünç veren, iftihar edilecek. 2.Sevinç duyan." (TS 2005:1170), (MBTS 2005:674). *kıvançlı*<ETü.~ Otü. **kıv+a-nç+lığ*> EAtü. *kıvançlı >Ttü. *kıvançlı*.

Kıvanç ismi üzerine gelen +II eki, Doğu Türkçesinde +IIğ biçimindedir. İsimden sıfat yapmak için kullanılan bu ek (Özkan 2013:119), Batı Türkçesinde -g ve-ğ eklerinin

⁶ Bitmişlik ve Bitmemişlik morfolojik bir durumdur. Çekimsiz haldeki dilsel yapıları biz nasıl istersek o şekilde kullanabiliriz. Yani hiçbir çekim eki almanmış olan isim veya fiil köklerine biz istediğimiz eki ilave ederek onları kullanıma sokarız. Kullanıcıya manevra alanı bırakan bu durumdaki dil yapılarına *bitmemiş* yani "non-finite" dil unsurları denir. Öte yandan bazı dil unsurları belirli çekim işlemlerinden geçtikleri için kullanım ihtimallerini daraltıcı durumda olurlar. Bu ikinci durumdaki unsurlara ise *bitmiş* "finite" yapılar adı verilir (Demirci 2015: 146).

düşmesi sonucu, kendinden önceki ünlüyü yuvarlaklaştırarak -IU şeklinde Eski Anadolu Türkçesinde daima yuvarlak ünlüyle kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde düzlük-yuvarlaklık uyumuna giren bu sözcük, söz varlığı içerisinde yer alan *sevinçli* (TS 2005:1743) ve *gururlu* (TS 2005:801) sözcükleri ile eş/yakın anlam içerisindedir.

6. kıvanış is. “Kıvanma işi veya biçimi.” (TS 2005:1170). *kıvanış* < *kıv+a-n-ı-ş*.

Kıvan- fiili üzerine gelen -(y)Uş /-ş, -(I)ş /- (U)ş isim-fiil ekleri, yapılan işin biçimini belirterek (Korkmaz 2007:106) geçici isimler oluşturmaktadır. Söz varlığı içerisinde kullanılan bu sözcük, gövde biçimden türeyerek kök biçiminin sahip olduğu “sevinmek, övünmek ve memnun olmak” anlamlarını taşımaktadır.

7. kıvanma is. “Kıvanmak işi, iftihar.” (TS 2005:1170). *kıvanma* < *kıv+a-n-ma*.

Kıvan- fiili üzerine gelen -mA eki, “aslında bir ad-fiildir. Yapısı bakımından -mAk adındaki son ses -k’sının ünlüler arasında yumuşayıp kaybolmasından ileri gelmektedir. Fiilin gösterdiği oluş, kılış ve durumları yalın birer iş olarak belirten adlar yapar. Bu nedenle de -mA’nın ad yapma özelliği -mAk’tan daha güçlü ve belirlidir.” (Korkmaz 2007:91).

Sonuç

Eski Uygur Türkçesinde *kut kıv* ikilemesinde tanıklanan *kıv* sözcüğünün tarihî metinlerden Türkiye Türkçesine uzanan serüveninin ele alındığı bu çalışmada ulaştığımız sonuçlar şunlardır:

1.Orhon Türkçesinde tanıklanamayan ancak Eski Uygur Türkçesinde *kut kıv* ikilemesinde tanıklanan *kıv* sözcüğünün isim kategorisi içerisinde müstakil bir kullanımı söz konusu değildir. *Kut* “ikbal, devlet, saadet” sözcüğü ile eş/yakın anlam içerisinde birlikte kullanılan bu sözcüğün fiil kategorisi içerisinde *kıwad-* “mesut etmek” (Çev. 2007:280) şeklinde müstakil kullanımı Gabain’den tanıklanmaktadır.

2. Karahanlı Türkçesi eserlerinden KB’de, Uygur Türkçesinin karakteristiğini yansıtan ikileme geleneğinin *kut kıv* ikilemesiyle devam ettiği; isim kategorisine mensup sözcüğün müstakil bir kullanımda olmadığı metinde geçen *kut kıv* ikilemelerinde görülmektedir. Eski Uygur Türkçesi döneminde müstakil bir sözcük olarak *kıwad-* “mesut etmek” (Çev. 2007:280) şeklinde tanıklanan bu biçime ek olarak, Karahanlı dönemiyle kök biçimden türetilen kelimelerin geniş kullanıma sahip olduğu metinler yoluyla tanıklanmaktadır. Ayrıca, EUyg. *kıv* > *Otü*. *kıv* gelişimiyle, sözcüğün düz ünlülü türevlerinin yanında dudak ünsüzleri /v,w/’nin etkisiyle *kuw* biçiminin de olduğu görülmektedir.

3. KB’den itibaren ikilemeler dışındaki müstakil kullanımını Harezmi Türkçesinde de devam ettiren *kıv* sözcüğünün isim kategorisi içerisinde müstakil kullanımlarının yanı sıra kök biçimden türeyen *kıvan-* fiilinin anlam kötüleşmesine uğrayıp “kendini beğenmek, böbürlenmek” anlamını kazandığı da görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi döneminin arkaik öğeleri üzerine değerlendirmelerde bulunan Üşenmez (2014:421)’in sözcüğün kazanmış olduğu anlam kötüleşmesinin “gururlanmak, böbürlenmek” şeklinde Orta Türkçe içerisinde görülmesi, bu durum üzerine değerlendirmelerde bulunmamıza neden olmuştur. Clauson (1972:579) *küwen-* maddesinde Kıpçak Türkçesinde sözcüğün *kuvan-* biçiminde olduğunu belirtmektedir. Clauson’un bu görüşü, *kıvan-* ve *küven-* fiillerinin aynı kökten türedikleri sorusunu uyandırır da, görüşümüz sözcüklerin ses ve şekil bilgisi açısından benzerliği; sözcüğü oluşturan sesler

içerisinde ön damaksıllaşmaya sebep olacak biçimlerin kök içerisinde yer almayışı ve semantik olarak "sevinmek, övünmek" anlamlarına ek olarak daha üst bir perdede "gururlanmak" anlamına geçişi, her iki sözcüğün aynı kökten türediği varsayımını dışlamaktadır.

4. Batı Türkçesi olarak da bilinen Eski Oğuz Türkçesinde dönemin söz varlığını ele alan önemli kaynaklardan olan YTS'de *kıv* sözcüğünün Doğu Türkçesindeki /w/ biçiminden Eski Uygur Türkçesinde de tanıkladığımız dış-dudak ünsüzü /v/'ye geliştiği görülmektedir.

5. Batı Türkçesi olarak bilinen Eski Oğuz Türkçesinin modern kollarından Türkiye Türkçesinde *kıv* sözcüğünün durumu, standart dil ve ağızlar eksenli tanıklamalarla birtakım farklılıkların olduğunu göstermektedir. Standart dilin söz varlığını yansıtan TS'de *kıv* sözcüğünün kök biçim olarak yer almayıp ağızlarda korunduğu DS yoluyla belgelenmektedir. Doğan Aksan'ın Orhon Türkçesi için önerdiği *ileri öğeler* terimini standart dil içerisinde kök biçimin yer almayıp kök biçimden türeyen biçimlerin kullanıldığı *kıv* sözcüğüne uyarlayabiliriz. Türkiye Türkçesinin söz varlığı içerisinde yer alan *kıvanç*, *kıvançlanma*, *kıvançlı*, *kıvanış*, *kıvanma* ve *kıvanmak* örneklerinden hareketle, terimin bu biçimlere uygunluk gösterdiği görülmektedir.

6. Toplumların başta din olmak üzere çeşitli sebeplerle etkileşime girdiği halklarla kaynaşması sonucu yaşadığı değişimler, Türk toplumu ve dili açısından yeni bir olgu değildir. Kültürel ilişkiler sonucu temasa girilen halkların bu etkileşim neticesinde dillerinde yaşadıkları değişimler, başta söz varlığı olmak üzere dilin bütününe oluşturan tabakaların yabancı elementlerle tanışmasına neden olmuştur. Eski Uygur Türkçesi döneminden itibaren başlayan dinî etkilerin *dil teması* (language contact) boyutunda dile yansımaları arasında, yabancı kaynaktan gelen kelimelerin söz varlığı içerisine yerleşmeleri olarak da bilinen ödünçleme olayının etkisi yoğun bir şekilde görülmektedir. Türk dilinde "sevinmek, övünmek, mutlu olmak" anlamlarını karşılayan Türkçe sözcüklerin varlığına rağmen Arapçadan alınan *gurur*, *iftihar* ve *memnun* sözcüklerinin Türkçenin söz yapımı kurallarına göre genişletilip hem isim hem de fiil şeklinde Türkçe sözcüklerin kullanım sıklığını düşürerek unutulmalarını sağlamaları, yabancı etkilerin dile somut etkilerdendir.

7. Yaşanan dil ilişkileri neticesinde dilde etkisini yoğun bir şekilde gösteren Arapça ve Farsça sözcüklere karşı bir tepki olarak ortaya çıkan *Dil Devrimi*, birçok arkaik sözcüğün hem Anadolu ağızlarından hem de Radloff sözlüğünden yapılan derlemelerle yeniden canlandırıldığı ve yaptırımların devlet eliyle gerçekleştiği bir dönemdir. *Dil Devrimi* sürecinde yaratılan sözcüklerin Türkçenin fonetik ve morfolojik özelliklerine uygunluğu noktasında değerlendirmelerde bulunan Talat Tekin, *yaratma* terimi içerisinde *Dil Devrimi* boyunca üretilen sözcüklerin oluşum yollarını iki madde ile özetlemektedir. *Örneksemeli* ve *kasıtlı yaratma* terimlerini öneren Tekin'in görüşlerinden hareketle, Türkiye Türkçesi içerisinde Arapça *iftihar* ve *memnun* kısmen de olsa *gurur* sözcüğü ile eş/yakın anlam oluşturan *kıvanç* sözcüğünün *örneksemeli yaratma* ile kullanım açısından yeniden canlandırıldığı TS'den alınan örnekte görülmektedir

Tablo 8: Tarihî Metinlerden Türkiye Türkçesine "Kıv" Sözcüğü.

KIV
EUyg. <i>kıv~kıw</i> "kut, saadet" (Ayazlı 2016: 153); Otü. <i>kıw</i> "baht, devlet, mutluluk" (Ünlü 2012a:423); EAtü. <i>kıw</i> "devlet, ikbal" (YTS 2009:150-151); Ttü. ø; An. <i>kıw</i> "yazgı, baht" (DS 2009:2850).

Kısaltmalar

Alm.	Almanca.
An.	Anadolu Ağzları.
Ar.	Arapça.
Çev.	Çeviren.
Ed.	Editör.
EAtü.	Eski Anadolu Türkçesi.
Etü.	Eski Türkçe.
EUyg.	Eski Uygur Türkçesi.
Otü.	Orta Türkçe.
s.	Sayfa.
Ttü.	Türkiye Türkçesi.
vb.	ve benzeri.

Kaynaklar

- AĞCA, Ferruh (2015a). "Eski Uygurca İstikaklı İkilemeler Üzerine", Alkış Bitigi: Kemal Eraslan Armağanı, Ed. Bülent Gül, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü: Ankara, s.17-30.
- AĞCA, Ferruh (2015b). "Eski Türkçe kö:k tenri ve kö:k kalık İkilemeleri Üzerine", Türkbilig 30, s.201-221.
- AKSAN, Doğan (2014). *En Eski Türkçenin İzlerinde*, Bilgi Yayınevi: Ankara.
- ARGUNŞAH, Mustafa, Gülden Sağol Yüksekaya (2016), *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*, Kesit Yayınları: İstanbul.
- AYAZLI, Özlem (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2007). *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- BOZOK, Emrah (2012). *Eski Uygur Türkçesinde İstikaklı İkilemeler*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi: Eskişehir.
- BÖLER, Tuncay (2010). "Caştani Bey Hikâyesindeki İkilemeler ve Türkçede İkilemelerin Eskiliği Meselesi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 42, s.33-60.
- BT V→ZİEME, Peter (1975). *Manichäisches- türkische Texte, Übersetzung, Anmerkungen*, Akademie Verlag: Berlin.
- BT XX→ZİEME, Peter (2000). *Vimalakīrtinurdesasūtra Edition Altürkischer Übersetzungen nach Handschrift/ Fragmenten von Berlin und Kyoto*, Brepols.
- BT XXVI →KASAI, Yukiyo (2008). *Die Uigurischen Buddhistischen Kolophone*, Brepols.
- CAN, Meltem (2010). *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi: Bursa.
- DEMİR, Nurettin, Emine Yılmaz (2006). *Türk Dili El Kitabı*, Grafiker Yayınları: Ankara.
- DEMİRCİ, Kerim (2015). *Türkoloji İçin Dilbilim*, Anı Yayıncılık:Ankara.

- DK→ERGİN, Muharrem (2009). *Dede Korkut Kitabı I-II*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- DLT→ATALAY, Besim, *Divanü Lugati't-Türk Cilt I(Çeviri)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- DS→(2009).*Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IV (I-N)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- EDPT→CLAUSON, Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- ELMALI, Murat (2016). *Dasakarmapathâvadânamâlâ- Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- ERDAL, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation*, Otto Harrassowitz :Wiesbaden.
- EKER, Süer (2009). *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları: Ankara.
- EUDÇ→ DEMİRCİ, Ümit Özgür (2014). *Eski Uygurca Dört Çatik*, Kesit Yayınları: İstanbul.
- GABAIN, A.von (2007). *Eski Türkçenin Grameri*, Aktaran Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü A-N*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- GÜLSEVİN, Gürer, Erdoğan Boz (2010). *Eski Anadolu Türkçesi*, Gazi Kitabevi: Ankara.
- GÜNER, Galip (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Kesit Yayınları: İstanbul.
- GT→(1989).KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türkî)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1974). *Türkçenin Ekleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- HŞ→DEMİRCİ, Ümit Özgür, Sibel Karşlı (2014). *Kutb'un Husrav u Şirîn'i Dizin*, Kesit Yayınları: İstanbul.
- HU→ÖZBAY, Betül (2014). *Maniheist Uygurların Töbe Duası- Huastuanift*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- İMER, Kamile, Ahmet Kocaman, A.Sumru Özsoy (2011). *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi: İstanbul.
- İP→HAMILTON, J.Russell (2011). *Dunhuang Mağarası'nda Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması: İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, (Çev. Vedat Köken), Türk Dil Kurumu Yayınları:Ankara.
- KANAR, Mehmet (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları: İstanbul.
- KARA, Funda (2011). *Zebân-ı Türkî (Kelür-nâme)*, Fenomen Yayıncılık: Erzurum.
- KARAAĞAÇ, Günay (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu: Ankara.
- KB→ARAT, R. Rahmeti (1947). *Kutadgu Bilig Metin I*, Milli Eğitim Basımevi: İstanbul.
- KB→ARAT, R. Rahmeti (1959). *Kutadgu Bilig Tercüme II*, Türk Tarih Kurumu: Ankara.
- KB→ARAT, R. Rahmeti (1979).*Kutadgu Bilig İndeks III*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü: İstanbul.
- KE→ATA, Aysu (1997). *Kıyasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) Giriş-Metin-Tıpkıbasım*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- KE→ATA, Aysu (1997). *Kıyasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2010). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu: Ankara.
- KÖKTEKİN, Kâzım (2008). *Eski Anadolu Türkçesi*, Fenomen Yayınları:Erzurum.
- MBTS→ AYVERDİ, İlhan (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Lugatı: İstanbul.

- ME→YÜCE, Nuri (2014). *Mukaddimetü'l-Edeb Şuster Nüshası Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- NF→ECKMANN, Janoss, Semih Tezcan, Hamza Zülfikar, *Nehcü'l-Ferâdîş*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara:2014.
- ÖLMEZ, Mehmet (2013). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları Metin-Çeviri-Sözlük*, Bilgesu Yayıncılık: Ankara.
- ÖLMEZ, Mehmet (1998). "Eski Uygurca odug sak İkilemesi Üzerine", *Türk Dilleri Araştırmaları* 8, s.35-47.
- ÖZKAN, Mustafa (2013). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi: İstanbul.
- SN→DİLÇİN, Cem (1991). *Süheyl ü Nev-Bahâr İnceleme- Metin- Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- ŞEN, Serkan (2002). *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi: Samsun.
- ŞEN, Serkan (2008). "Standart Türkiye Türkçesinde Deyimlerle Yaşayan Tarihî Sözcükler", *Türk Dili*, Sayı:681, s. 255-263.
- TEKİN, Talat (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- TEKİN, Talat (2013). Makaleler III: Çağdaş Türk Dilleri, Ed. Nurettin Demir-Emine Yılmaz, Türk Dil Kurumu Yayınları:Ankara.
- TS →(2005).*Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- ÜNLÜ, Suat (2012a). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi: Konya.
- ÜNLÜ, Suat (2012b). *Harezm- Altınordu Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi: Konya.
- ÜNLÜ, Suat (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi: Konya.
- ÜŞENMEZ, Emek (2014). *Eski Anadolu Türkçesinde Arkaik (Eski) Öğeler*, Akademik Kitaplar: İstanbul.
- ÜŞENMEZ, Emek (2010). *Karahanlı Türkçesinin Sözlüğü*, Doğu Kitabevi: İstanbul.
- YTS→DİLÇİN, Cem (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- ZÜLFİKAR, Hamza (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Türk Dil Kurumu: Ankara.

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
Cilt 7, Sayı 15 (Nisan 2018), s. 54-75.
DOI: 10.25068/dedekorkut164
ISSN: 2147-5490, Samsun- Türkiye

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi: 11. 03. 2018
Kabul Tarihi: 26. 03. 2018

Bilinmeyen Bir Arapça-Türkçe Manzum Sözlük: Lugat-ı Visâlî

An Unknown Arabic-Turkish Poetic Dictionary: Lugat-ı Visâlî

Yunus KAPLAN*

Öz

Klâsik Türk edebiyatının teşekkülü ve tekâmülünde Arap ve Fars dillerinin büyük etkisi olmuştur. Bu gelenek içinde yetişen şair ve nasirler önceleri bu dillerde yazılan hem ilmî hem de edebî eserleri tercüme yoluyla özümseme yoluna gitmişler, ardından bu eserlerden aldıkları malzemeleri yerli unsurlarla birleştirerek orjinal eserler kaleme almışlardır. Ancak tarihi seyir içinde bu iki dil önemini hiçbir zaman kaybetmemiş, edebî alanda Farsçayı ilmî alanda ise Arapçayı öğrenmek her zaman ciddi bir ihtiyaç olmuştur. Bu ihtiyaca cevap vermek için zamanla kaynak niteliğinde birçok eser yazılmıştır. Bu eserlerden biri de manzum sözlüklerdir. Dil öğrenimini hem eğlenceli hâle getirmesi hem de öğrenilen kelimelerin hafızadaki kalıcılığını artırması bakımından manzum sözlükler büyük bir ilgi görmüş ve bu tarz sözlüklerin sayısında zamanla önemli bir artış olmuştur. Rumca, Ermenice, Boşnakça gibi farklı diller için yazılmış olanlar olsa da manzum sözlükler, genellikle Arapça-Türkçe veya Farsça-Türkçe şeklinde yazılmıştır. Klâsik Türk edebiyatında yirmiye yakın Arapça-Türkçe manzum sözlüğün varlığı bilinmektedir. Bunlardan biri de bu çalışmamızın mihverini oluşturan ve Visâlî mahlaslı bir şair tarafından 16. yüzyılda yazılmış olan manzum sözlüktür. Şimdilik tek nüshası bulunan bu eser, haruf-ı heca tertibine göre tanzim edilmiş olup 488 beyittir. 1900 civarı Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilen bu manzum sözlük, bir mukaddime ve sözlük bölümünü oluşturan 40 kt'adan oluşmaktadır.

Bu çalışmamızda *Lugat-ı Visâlî*'nin şekil ve muhteva özellikleri üzerinde durularak, tanıtımı yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Klâsik Türk Edebiyatı, Sözlük, Manzum Sözlük, 16. Yüzyıl, Lugat-ı Visâlî.

Abstract

The Arabic and Persian languages have got a great impact on the organization and development of classical Turkish literature. The poets and editors who grew in this tradition previously resorted to internalise both of the scientific and literal works that were written in those languages, through the translation, and then, they wrote the original works as

*Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Osmaniye-Türkiye, Elmek: yunuskaplan80@gmail.com.

combining the materials from those works with the domestic factors. However, those languages did not lose their importance in the processing history and it became a significant need to learn Persian language in the literal field and Arabic language in the scientific field. Many works have been written as the source in order to meet the need in time. One of those works is the poetic dictionaries. Poetic dictionaries got a great attention in terms of making the language learning enjoyable and increasing the words' persistency in mind, and there has been an increase in the number of such works in time. Even if there are those which were written for the different languages such as Romaic, Armenian, Bosnian, the poetic dictionaries were written generally in Arabic-Turkish or Persian-Turkish. It is known that there are nearly twenty Arabic-Turkish poetic dictionaries in the classical Turkish literature. One of them is the poetic dictionary which is our study's axes and which was written by a poet with a visali pen name in 16th century. This work which has a single copy now was made according to the all of the letters' organization and has got 488 couplets. This poetic dictionary that nearly 1900 Arabic words' meanings are given in Turkish consists of 40 quatrains which comprise the section of dictionary. The form and content properties of *Lugat-ı Visali* will be emphasized and it will be introduced.

Keywords: Classical Turkish Literature, Dictionary, Poetic Dictionary, *Le'âli*, 16. Century *Lugat-ı Visali*.

Giriş

Tarih boyunca farklı dil öğreniminde kullanılan temel kaynakların başında sözlükler gelir. Farklı şekillerde ve muhtevalarda karşımıza çıkan bu dil malzemeleri, aynı zamanda bir milletin sahip olduğu edebî ve kültürel birikiminin önemli bir aynası durumundadır. Birçok toplumda olduğu gibi Türk kültür ve edebiyat tarihinin önemli eserleri arasında yer alan sözlükler de tarihî seyir içinde farklı amaçlarla ve farklı şekillerde kaleme alınmışlardır. Bu meyanda genellikle farklı diller arasındaki iletişimi sağlamak amacıyla tertip edilen sözlükler akla ilk gelen bu amacının dışında denizcilik, tıp, musiki, tasavvuf gibi belli bir sanat veya bilim dalındaki özel anlamlı kelimeler için de tertip edilmişlerdir.

Türk edebiyatında sözlükler şekil itibarıyla mensur ve manzum olarak karşımıza çıkmaktadır. Az sözle çok şey anlatabilme; vezin, kafiye ve kullanılan nazım şeklinin yapısal özelliklerinin ahenge sağladığı katkılar vesilesiyle birçok alanda metinlerin manzum yazımı tercih edilmiştir. Bunda manzum metinlerin çok daha kısa sürede öğrenilmeleri ve hafızada tutulabilmeleri özelliklerine sahip olmalarının da çok önemli bir rolü vardır. Bundan dolayı birçok alanda olduğu gibi sözlüklerin yazımında da manzum şekiller tercih edilmiş ve her ne kadar edebiyatımızda sayı olarak mensur sözlükler fazlaca olsa da azımsanmayacak kadar manzum sözlük de kaleme alınmıştır.

Daha çok ilim adamları ve şairler tarafından kaleme alınan manzum sözlüklerde yer alan kelimelerin fesahata ve belagata uygun olmasına özen gösterilmiş; bununla düzgün konuşma ve maksadı güzel ifade etme melekesinin kazandırılması, konuşma ve yazıda akıcılığın sağlanması düşünülmüştür. Manzum sözlük yazarları, eserlerinin aruzu iyi bilen kişilerce vezin üzere okutulup ezberletilmesine ısrarla vurgu yapmışlardır. Manzum sözlüklerin yazımı "fenn-i hatîr" olarak görülse de bu tarz sözlükler, okuyanlar ve okutanlarca "hacmi küçük, faydası çok ve ezberi kolay" eserler olarak nitelendirilmiştir (Öz 2016: 53).

Manzum sözlükler, daha çok küçük yaştaki çocuklara ve eğitime yeni başlayanlara ezber yoluyla önemli sayıda kelime ve gramer kurallarının öğretilmesi yanında; edebiyat ve aruz bilgileri de sunmaları bakımından nazmın talebeye daha hoş ve cazip gelmesi, vezin üzere kolayca okunmaları ve tekrar yoluyla kısa sürede

ezberlenmeleri bakımından da ilgi görmüştür. Bu sözlüklerde bazı edebî sanatlar, bahir ve vezinler öğretilerek aruz konusunda bilgi edindirme amacı güdülmüş, şiire ve şairliğe yatkın olanların yeteneklerinin geliştirilmesi arzulanmıştır. Manzum sözlüklerde dili iyi kullanan şairlerin ve ediplerin nazım ve nesirde kullandıkları kelimeler ile inşa sanatında kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler nazmedilmiş, nadir kullanılan kelimelere yer verilmemiştir (Öz 2016: 53).

Genellikle mesnevi nazım şekli ve aruzun kısa kalıplarının tercih edildiği manzum sözlükler, bir mukaddime ve eserin yazılma amacının açıklandığı sebeb-i telifle başlar. Daha sonra farklı beyit sayılarına sahip kıt'a adı verilen ve asıl sözlüğü teşkil eden bölümlerde öğretilmesi hedeflenen yabancı kelimelerin anlamları verilir ve hatime bölümüyle son bulur.

Manzum Sözlüklerin Tarihçesi

İlk manzum gramer kitabı ve sözlük yazımına XI. yüzyıldan itibaren rastlanır. Bu ilk örnekler de Arap dilciler tarafından ve kaside tarzında kaleme alınmıştır. Yemenli dilci ve şair İsmail b. İbrahim b. Muhammed er-Rib'î (öl. 1087)'nin *Kaydû'l-Evâbid* adlı eseri, Halil b. Ahmed'in *Kitâbu'l-Ayn*'indeki kelimeleri içeren kaside tarzında yazılmış Arapça bir sözlüktür. Ez-Zemahşerî'nin 513-514/1119-20 yılları arasında yazdığı *el-Mufasssal*'ı, İbn Mâlik adıyla meşhur Cemâlüddin Ebî Abdullâh Muhammed b. Mâlik bet-Tâci (öl. 1274)'nin *Teshîlü'l-Fevâ'id ve Tekmîlü'l-Makâsid*'i, öğrenciler için yazılmış Arapçanın temel gramer kurallarını da işleyen önemli manzum eserlerdendir. Edîb Natanazzî (öl. 1106)'nin *Düstûru'l-Lüga ve Kitâbü'l-Halâs* adlarıyla bilinen eseri ise, iki dilli manzum sözlük tarzının ilk örneğini teşkil eder (Öz 2016: 51).

İki dilli manzum sözlük geleneğinin ilk örneği, XIII. yüzyıl müelliflerinden Bedrüddin Ebû Nasr Mes'ûd (Mahmûd) b. Ebi Bekr el-Ferâhî'nin *Nisâbu's-Sıbyân*'ıdır. Arapça kelimelerin Farsça karşılıklarıyla nazmedildiği bu manzum sözlük, XIII. yüzyıldan sonra, Arapça öğrenmek ve öğretmek için mektep ve medreselerde okutulmuş ve ezberletilmiş; İran, Anadolu, Türkistan ve özellikle Hindistan'da büyük ilgi görmüştür (Öz 2016: 51-52).

Anadolu'da ilk manzum sözlük örneklerinin Arapça-Farsça şeklinde kaleme alınmış oldukları görülmektedir. Bu durumun temel nedeni olarak 13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu'da konuşma dili olan Türkçenin yanında Farsçanın resmî dil, Arapçanın ise ilim dili olarak kullanılmış olması gösterilebilir. Bu iki dilin öğrenimi ve öğretiminin daha etkin yapılabilme ihtiyacına cevap vermek amacıyla kaleme alınan manzum sözlük örnekleri çeşitlilik kazanarak Türkçe-Rumca, Türkçe-Ermenice, Türkçe-Boşnakça gibi örnekleri olsa da daha çok Farsça-Türkçe, Arapça-Türkçe ve Arapça-Farsça-Türkçe olmak üzere üç şekilde sözlük yazımı gelişmiştir.

Bu meyanda Arapça-Farsça şeklindeki ilk manzum örnek, Isfahan kadısı Seyfüddîn Zekeriyâ'nın torunu Çemişgezek kadısı Şemsüddîn Ahmed'in oğlu Şükrullah'ın 1242-43 yılında kaleme aldığı *Zühretü'l-Edeb*'dir. Hüsameddin Hasan b. Abdülmü'min el-Hoyî'nin *Nasîbü'l-Fıtyân ve Nesîbü't-Tıbyân*'ı, Abdülhamîd el-Engürî'nin 1356 yılında telif ettiği *Silkü'l-Cevâhir*'i, Germiyanlı şair Ahmedî'nin 1360-1377 yılları arasında nazmettiği tahmin edilen *Mirkâtü'l-Edeb*'i ve yine Germiyanlı şair Ahmed-i Dâî'nin Şehzade Murad'ın okuması için yazdığı *Ukûdu'l-Cevâhir*'i bu tarzda yazılmış ilk manzum sözlüklerdir (Öz 2016: 48).

Arapça-Türkçe Manzum Sözlükler

Türk edebiyatında Arapça-Türkçe şeklinde kaleme alınmış 16 manzum sözlüğün varlığı bilinmektedir. Telif tarihleri dikkate alınarak su sözlükler hakkında aşağıda kısaca bilgiler verilmiştir.

1. Lügat-ı Ferišteoğlu: Abdullatif İbn-i Melek tarafından 1392 yılında kaleme alındığı tahmin edilen bu eser, Arapça-Türkçe şeklinde kaleme alınan manzum sözlüklerin ilkidir. İbn-i Melek'in torunu Abdurrahman'ın dil eğitimi ve Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması için kaleme alınan eserde, 1528 Arapça kelimenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir (Muhtar 1993: 21, 273).

2. Mahmûdiyye: Eserin müellifi ve yazılış tarihi hakkında elde kesin bir kayıt bulunmamaktadır. *Keşfü'z-Zünûn'* dan hareketle bazı çalışmalarda Şeyh Bedreddin el-Kadı Mahmûd b. Eş-Şeyh Mehmed b. Tanrıvermiş tarafından 911/1505'te kaleme alındığı belirtilen eser (Muhtar 1993: 26; Ölker 2009: 877) üzerinde daha sonra kitap çalışması yapan Perihan Ölker, bu eserin Amasyalı Bedreddin Mahmûd'un hazırladığı *Mahmûdiyye* adlı mesneviyle karıştırıldığını tespit etmiştir. Eldeki mevcut nüshasının istinsah tarihi olan 957/1550-51 yılı göz önünde bulundurulduğunda eserin bu tarihte veya öncesinde telif edildiği düşünülebilir. *Ferišteoğlu Lügati'* ne nazire olarak kaleme alınan ve 447 beyitten oluşan bu manzum sözlükte 2073 Arapça kelimeye 1573 Türkçe kelimeyle karşılık verilmiştir (Ölker 2015: 31-33).

3. Cevâhirü'l-Kelimât: Şemsi Ahmed Paşa (öl. 1580) tarafından yazılan eserin yazılış tarihi belli değildir. 643 beyit tutarındaki eserde Arapça kelimelere Türkçe karşılık olarak verilen 1467 madde başı kelime mevcuttur. Bu sayı, tekrarlarla birlikte 2000'i bulmaktadır (İnce 2002: 179).

4. Teşrih-i Tıbâ': Cihâdî mahlaslı bir şair tarafından 1000/1591-92 yılında yazıldığı düşünülmektedir. 369 beyitten müteşekkildir (Doğan 2016: 18-21).

5. Islâh-ı Merkezî: *Ferišteoğlu Lügati'* ne nazire olan eser, Merkez-zâde Ahmed Efendi tarafından kaleme alınmıştır. 381 beyit ve 22 kıt'adan müteşekkildir (Tanrıverdi 2008: 47).

6. Tuhfe-i Fedâî: Mehmed Fedâî tarafından 1634 yılında *Tuhfe-i Şâhidî'* ye nazire olarak kaleme alınmıştır. 401 beyit olan eserde 1211 Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Yakar 2007: 1019).

7. Nazmu'l-Leâl: Şeyh Ahmed tarafından 1641 yılında yazılmıştır. 664 beyitlik eserde 3000'den fazla Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Gülhan 2010: 209-10).

8. Müfidü'l-Müstefidin: Tertip özelliği bakımından *Tuhfe-i Şâhidî'* ye benzeyen eser, 1643 tarihinde telif edilmiş olup müellifi belli değildir. Lügat olmasının yanında edebî yönü de kuvvetlidir. Girişte 30 beyitlik bir mesnevi, 30 kıt'a ve sonda da 109 beyitlik bir mesnevi vardır. Metin kısmı 354 beyit olup yaklaşık 1500 Arapça kelimeye Türkçe karşılıklar verilmiştir (Eliaçık 2013: 84).

9. Sübha-i Sıbyân: 1063/1652-53 yılında telif edilen eserin müellifinin ismi yazma nüshalarda belli değildir. Matbu nüshalarda ise Mehmed b. Ahmed er-Rûmî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Ahmed er-Rûmî ve Er-Rûmî Bosnavî Ebu'l-Fazl Muhammed Ahmed gibi farklı şekillerde verilmektedir (Kılıç 2006: 86-87).

10. Nazmü'l-Ferâ'id: Abdulmezîd-zâde Hâfız Efendi tarafından 1697-98 yılında yazılmıştır. 826 beyitten müteşekkil olan eserde 3273 Arapça kelimenin 2331 Türkçe kelimeyle karşılığı verilmiştir (Yakar 2009: 998-1001).

11. Nuhbe-i Vehbî: Sümbül-zâde Vehbi tarafından 1214/1799 yılında kaleme alınmıştır. 1948 beyitten müteşekkil olan eserde 3800 Arapça kelimenin Türkçe karşılığının yanında 550 tabir ve deyim anamları verilmiştir (Yurtseven 2003: 29).

12. Şehdü'l-Elfâz: Bozoklu Şâkir Osman tarafından 1204/1789-90 yılında yazılmıştır. 309 beyit tutarındaki eserde 1001 Arapça kelimeye 899 adet Türkçe kelimeyle karşılık verilmiştir (Özkan 2013: 441-42).

13. Tuhfe-i Âsım: Mütercim Asım Efendi tarafından 1213/1798 yılında yazılmıştır. 1250 beyitten oluşan eserde 3402 Arapça kelimenin 3249 kelimeyle Türkçe karşılığı verilmiştir (Tiryakiol 2013: 15-18).

14. Tuhfe-i Lebîb: 1847 yılında Mehmed Lebîb Efendi tarafından Sümbülzâde Vehbî Efendi'nin *Tuhfe* ve *Nuhbe* adlı manzum sözlüklerinden alınan çeşitli kıt'alardaki beyitlerin altına veya üstüne kendi beyitlerini ekleyerek tazmin suretiyle yazılmıştır. Eser, 660 beyit ve bir tahmisten oluşmaktadır (Öztürk 2012: 197-99).

15. Lügat-ı Yûsuf: Yahyâ Efendi tarafından 1241/1826 yılında yazılmıştır. 114 beyitten müteşekkilidir (Ceviz ve Gündüzöz 2006: 213).

16. Tuhfe-i Fevzî: Edirne Müftüsü Fevzî Efendi (öl. 1900)'nin kaleme aldığı eser, 1048 beyittir. Eserde 3200 civarında Arapça kelime/kelime grubunun Türkçe karşılığı verilmiştir (Boran 2016: 88-91).

Visâlî ve Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü

Eserin Yazılış Tarihi, Adı ve Müellifi

Kaynaklarda Visâlî'nin manzum sözlüğü ve yazılış tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Elimizdeki tek yazma nüshasının sonunda 981 yılının Zilkade ayının sonlarında bitirildiğine dair ifade geçmektedir.

Bi-ḥamdi'llâh ki bu meymûn vaḳitde
Murâd encâma irdi şükr-i bî-ḥad

Ṭoḳuz yûz idi hem seksen birinde
Daḥi zi'l-ḳa' de ayı âḥiri ḥad

Verilen bu tarihten hareketle eserin, 1574 yılının Mart ayında bitirildiği anlaşılmaktadır.

Şair, eserin ismiyle ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir. Ancak sözlüğün mukaddime bölümü ve son kıt'asında müellifin mahlası Visâlî olarak açıkça belirtilmiştir:

Vişâlînüñ İlâhî çok günâhı
Anı 'afv eyle k'eyler çok günâhı

Ḥabîbüñ ḥürmeti yâ Rab Vişâlî
Ḳuluñı işigüñden eyleme red

Mahlas dışında eserde müellif hakkında herhangi bir bilgiye tesadüf edilmemektedir. Ancak eserin telif tarihi olan 1574 yılı göz önünde bulundurulduğunda

Visâli'nin bu tarihte hayatta olduğu aşikârdır. Kaynaklarda 1574 yılında hayatta olduğu belirtilen Visâli mahlaslı bir şair hakkında bilgi bulunmaktadır.

Visâli: İstanbul'da doğdu. Asıl adı Sefer'dir. Hamamcı-zâde sanıyla meşhur oldu. Sultan II. Selim (öl. 1574)'in yakın himayesini gördü. Özellikle gazel ve kasidede başarılı olan Visâli, Farsçaya olan vukufiyetiyle Farisî Anası lakabını aldı (Kılıç 2010: 563; İsen 1994: 283; Solmaz 2005: 578-79). Şairin herhangi bir eserinin olup olmadığı hakkında ve ölüm tarihiyle ilgili elde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak tezkirelerdeki bilgilere göre Sultan II. Selim'in musahibi olması, 1568 yılında tamamlanan *Meşâirü'ş-Şu'arâ'* daki ve 1564'te yazmaya başlanıp 1593 yılında tamamlanan *Gülşen-i Şu'arâ'* daki ifadelerden hareketle şairin bu tarihlerde hayatta olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda hayatı hakkında bilgi verilen Visâli'nin yaşadığı dönem ile elimizdeki manzum sözlüğün yazıldığı tarih her ne kadar birbiriyle örtüşse de üzerinde çalıştığımız eserin bu şaire ait olduğunu ispatlayacak elimizde herhangi bir karine bulunmamaktadır. Tezkirelerin de şairin böyle bir eserinin varlığından bahsetmemiş olmaması bu durumu teyit etmektedir.

Neticede üzerinde çalıştığımız bu manzum sözlük, İstanbul'da doğan ve asıl adı Sefer olan Visâli mahlaslı şaire ait olma ihtimali olduğu gibi aynı dönemde yaşamış ve aynı mahlası kullanan ancak hayatı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmayan başka bir şaire ait olma ihtimali de bulunmaktadır.

Şekil ve Muhteva Özellikleri

Lugat-ı Visâli, bir mukaddime ve sözlük bölümünü oluşturan 40 kıt'adan oluşmaktadır. Mukaddime bölümüyle birlikte beyit sayısının toplamı 488'dir.

13 beyitlik mukaddime bölümü, mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Bu bölümde Allah'a hamd ederek eserine başlayan şair, Allah'ın insanları yaratarak onlara farklı diller verdiğini; ancak bunlar arasında Arapçanın en fasih dil olduğunu belirtmiş, onun cennet dili olduğunu vurgulayarak bu lugatı yazma amacını ihsas ettirmiştir. Yazdığı bu lugatın Kur'ân lugatı olduğunu ve haruf-ı heca tertibine göre tanzim ettiğini söyleyip Allah'tan merhamet ve af dileyerek bu bölümü bitirir.

Eserin asıl sözlük bölümünü oluşturan 40 kıt'anın beyit sayısı ise 475'tir. Bu kıt'alardaki beyit sayıları eşit olmayıp beş ile yirmi yedi beyit arasında değişmektedir. Kıt'alardan on ikisi mesnevi, yirmi sekizi ise kıt'a nazım şekliyle yazılmıştır. Arap alfabesindeki elif harfinden başlayarak ye harfine kadar bütün harflerle kıt'a yazılmıştır. Hatta bazı harflerle birden fazla kıt'a yazılmıştır. Alfabetik düzene göre sıralanmış bu kıt'alarda, kıt'anın yazıldığı harfle başlayan kelimeler ve anlamlarına yer verilmiştir.

Manzum sözlüklerde kıt'aların sonunda kıt'aların nazmında kullanılan bahir ve vezinlerin bilinip bu vezin üzere kolayca ezberlenmesi amacıyla aynı vezinde bir ya da iki takti beyti yazılması çok yaygındır. Bu beyitlerde bahrin adı söylenir ve veznin tef'ileleri yazılır. Bir beyitlik takti beyitlerinde veznin tef'ilelerine ilk mısradaki, iki beyit olanlarda ise üçüncü mısradaki yer verilir (Öz 1996: 65).

Visâli de sözlük bölümünü oluşturan 40 kıt'anın 15'inde takti beyti yazmıştır. Şair, kıt'aların sonlarında yer alan bu beyitlerin ilk mısralarında veznin tef'ilelerine yer vermiş, ikinci mısralarda ise bahir adları ve özelliklerini belirtmiştir.

Remel, recez, hezec, müctes, muzari, münserih, mütekarib ve basit olmak üzere sekiz bahrin kullanıldığı bu kıt'alarda on beş farklı kalıp kullanılmıştır. Bahirler içinde en fazla tercih edileni 24 vezinle remeldir. Kıt'aların yazılmış oldukları bahir ve vezin dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Bahir	Vezin	Kıt'a Numarası
Hezec	<i>Mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün</i>	1, 27, 29
	<i>Mef' ulü mefâ' ilün mef' ulü mefâ' ilün</i>	34
	<i>Mefâ' ilün mefâ' ilün fe' ulün</i>	Mukaddime, 22, 40
Remel	<i>Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün</i>	3, 6, 10, 12, 14, 17, 19, 20, 24, 32
	<i>Fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilün</i>	33
	<i>Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün</i>	2, 5, 8, 9, 11, 13, 16, 23, 30
Recez	<i>Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün</i> <i>müstef' ilün</i>	36
	<i>Müfte' ilün müfte' ilün fâ' ilün</i>	38
Münserih	<i>Müstef' ilün fâ' ilün müstef' ilün fâ' ilün</i>	7, 15, 21
	<i>Müstef' ilün fe' ulün müstef' ilün fe' ulün</i>	35, 37
Mütekârib	<i>Fe' ulün fe' ulün fe' ulün fe' ulün</i>	4
	<i>Fe' ulün fe' ulün fe' ulün fe' ul</i>	26, 39
Müctes	<i>Mefâ' ilün fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilâtün</i>	28
Muzârî	<i>Mef' ulü fâ' ilâtün mef' ulü fâ' ilâtün</i>	25, 31
Basît	<i>Müstef' ilün fâ' ilün müstef' ilün fâ' ilün</i>	18

Eserin sözlük kısmını oluşturan bölümlerde 1900 civarı Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir. Şairin mukaddime bölümünde de belirttiği gibi anlamı verilen bu kelimelerin büyük çoğunluğu Kur'an'da geçen kelimelerdir. Bu karşılıklar verilirken aynı harfle başlayan kelimelerin aynı kıt'a içinde kullanılmalarının dışında belli bir düzen gözetilmemiştir.

Sözlükte Türkçe karşılığı verilen 18 kelimenin na'ti yani isimleşmiş sıfat hâlleri söylenmiş ancak bu kelimelerin anlamları verilmemiştir:

Hufre çukur er *halîkdür* *harş* ekin
Hüzn güşsa na'tidür anun **hazîn** Kıt. 9/4

Kevkeb ne yıldız adı cem' i anuñ *kevâkib*
Kizb yalana dirler na'tine dañi **kâzib** Kıt. 31/1

111 kelimenin çoğul şekli de söylenmiştir. Bunların da 94'ünü Türkçe karşılığı verilen kelimelerin çoğul şekilleri oluşturmaktadır:

Hâşşadur uyurtlayan cem' i **havâş**
Hem *haşâşa* faqr cem' idür **haşâş** Kıt. 11/6

Şübt tağılmışdur **sübât** cem' i anuñ
Şağ kösedür hem *âeu'Àu* cem' i anuñ Kıt. 5/1

Geriye kalan 17 kelimenin ise Türkçe karşılığı söylenmeden sadece çoğul şekilleri söylenmiştir:

Veted cem' i gelir **evtâd** şafed cem' i dañi **aşfâd**

Daği zıd cem' idür **ezdād** varak cem' i gelür **evrāk** Kıt. 1/8

Hem vaṭab cem' i gelür **evṭāb** da
Çartaḡ **eyvān** cem' -i nāb **enyāb** da Kıt. 2/23

Bir kelimenin (idbÀr) ise Türkçe anlamı verilmeyerek zıt anlamı (iúbâl) söylenmiştir:

Nedür **ib'ād** irak itmek hem **a'yandur** büyük gözlü
Hem **idbār** zıddı **ikbāk**ür ne tehdid eylemek **ibrāk** Kıt. 1/3

Anlamı verilecek olan ilk kelime, bazen Arapça bazen de Türkçe şeklinde karşımıza çıkmaktadır:

Gice görmeyen **a'sādur** **işāret** hem koparmakdur
Esātīr ne yalanlardur ne çan dökme*k* **irak** **ihrāk** Kıt. 1/5

Tedārük ulaşmak bezenmek **tehallī**
Tezemmul bürünmek gerinmek **temaüü** Kıt. 4/1

Anlamı verilen Arapça-Türkçe kelimeler birçok yerde hiçbir ek kullanılmadan artarda sıralanmak suretiyle anlamları verilmiştir:

Ebter eksük **arz** yir kulağ **eşell**
Eyke mişe **işr** iz **ümmid** emel Kıt. 2/1

Harğ yanmak **habbe** dāne vaḡt **hīn**
Havr dönme*k* **hınṭa** buğday berk **haşīn** Kıt. 9/1

Ancak karşılığı verilen bazı kelimelerin başka kıt'alarda tekrarlandığı da olmuştur:

Ka'k ne beksimetdür **ni' mete münkīr kenūd**
Kevşer ne nehr-i cennet hevān gibiye di **ked** Kıt. 31/16

Kaşğ ne yüzmek **kenūd ni' mete inkār iden**
Kedir bulanık daği ciger ve gücdür **kebed** Kıt. 31/17

Karşılığı verilen kelimelerin büyük çoğunluğu isim veya isim kökenli kelimelerden oluşmaktadır:

Ne **hıyāt** igne şovukdur hem **harīş**
Ne çekişendür **haşīm** çocuk **hamīş** Kıt. 11/1

Kitğ nāme **kaşr** köşkdür zift **kīr**
Kayğ iriñ **kānit** muṭi' güçlü **kağir** Kıt. 30/1

Bulut **ğaym** kara bulutdur **gamām**
Ne **ğurfe** derece ne perde **ğitā** Kıt. 26/13

Sözlükte bazı fiillere de rastlanmaktadır. Fiillerin genellikle mastar şekilleri tercih edilmiştir:

Tenāvūş ne **tutmak** *tebeccüc* **sevünmek**
Teraffüh ne nâzüklük **ummak** *teraccî* Kıt. 4/9

Tedârik **ulaşmak** **bezenmek** *tehallî*
Tezemmül **bürünmek** **gerinmek** *temattî* Kıt. 4/1

Döşemek *taḥv* ne **dönmek** *dürür* *ṭavaf*
Bişirmek *ṭabh* **bakmak** *daḥi* göz *ṭarf* Kıt. 22/11

Az da olsa fiillerin çekimli ve emir kipli şekilleri de karşımıza çıkmaktadır:

Ḥalk yaratmak şuya *ṭalmaḥdur* *ḥıyāz*
 Ne yapışdırıcı *ḥāşif* **ṭaldı** *ḥāz* Kıt. 11/3

Dirzi *ḥayyāṭdur* *daḥi* sögüt *ḥilāf*
Ḥāl beñdür *ḥuṭṭa* şarp iş **ḳorḳdı** *ḥāf* Kıt. 11/4

Zebr yazmakdur *kitāb* *zebūr* *zübür*
 Cem' i *zād* azık **ziyāret** *eyle* *zür* Kıt. 16/4

Yazılışları aynı anlamları farklı olan sesteş bazı kelimeler, aynı kıt'alarda kullanılarak cinaslar ön plana çıkarılmıştır. 7. kıt'ada *ced* kelimesinin beş, 17. kıt'ada *sebeb* kelimesinin üç, 20. kıt'ada *sadâ* kelimesinin yedi, 26. kıt'ada *ğadâ* kelimesinin üç, 27. kıt'ada *fitne* kelimesinin on, 28. kıt'ada *felak* kelimesinin üç, 29. kıt'ada *üad* kelimesinin beş, 33. kıt'ada *levó* kelimesinin yedi, 34. kıt'ada *mesnûn* kelimesinin üç, 37. kıt'ada *niââb* kelimesinin altı, 38. kıt'ada *verâ* kelimesinin dört, 40. kıt'ada ise *yed* kelimesinin altı farklı anlamı verilmiştir. Şair bu kelimeleri aynı zamanda *musra* sonlarında kullanarak cinaslı söyleyişi ön plana çıkarmıştır. Bu kullanımlar için *levó* kelimesinin yedi farklı anlamının kullanıldığı 33. kıt'a güzel bir örnek teşkil etmektedir:

Sağılır *deve* *liḳāḥ* ne şusuzluk adı **levḥ**
Leyy döndürme dilin taḥtaya *daḥi* di **levḥ**

Ḳatı şavaşa di hem *leddü* *leheb* yalıña di
 Ne *liḥāf* yorgana yağrın küregi dindi **levḥ**

Yutmağa *laḳf* *lemem* dindi günāḥ küççüğine
Leḃş diñlenmek ü ıldırmağa dindi **levḥ**

Ṭa' n ü ' ayba di *lemz* *fā'* ili cem' i *lümeze*
 Ne göyündürici *levvāḥ* ü ne kızdırma **levḥ**

Lübb ' aql u ne *lebīb* na' ti ne virmek *ḳarış*
La'net ü *levm* ne *zemm* itme yazu taḥtası **levḥ**

Fe' ilātün *fe' ilātün* *fe' ilātün* *fe' ilün*
 Bu remel *baḥri* ki *mecnün* ola *ḳalbe* vire **levḥ**

Bazen aynı kalıba sahip olan kelimelerin bir arada kullanımının tercih edildiği görülmektedir:

Kesilmek *in kırāz idhāz* tayanmak komamak *işār*
Müdārā eylemek *idhān* ne āzād eylemek *i'tāk* Kıt. 1/13

Eylemek kesb *ictirāh* u *iftirāf*
İbre iğne tuşfe virmek *ittihāf* Kıt. 2/26

“Sığır sesi, merkep avazı, baş derisi” gibi çok sık kullanılmayan, teferruat sayılabilecek kelimelerin kullanıldığı da olmuştur:

Ne serī^c *hātif huşū*^c ögün gözetmek *havz şürū*^c
Hāfiz alçağdur *huvār şığır sesi* korkmak *havf* Kıt. 10/5

Ne silindidür *zebed zülfā* yakın
Merkeb āvāzı *zetīrdür* ey emīn Kıt. 16/6

Şıks pāre *şahne* nā'ib koğ *şerer* biryān *şivā*
Şetm sögmek *şurb* içmek **baş derisidür** *şevā* Kıt. 19/1

Sözlükte bazı özel isimler de karşımıza çıkmaktadır:
Reyn gönül kırası cennet şarābidür *rahīk*
Cebre'ıl *rūhu 'l-ğuds* ummak *recā hummā rib*^c Kıt. 14/5

Nedür bir pādīşāhuñ ismi **Tālūt**
Ṭuref kim cem^c i *ṭurfē* nesne ṭañ ṭut Kıt. 22/14

Kendüye dirmek *keft* mişlidür anuñ *kifāt*
Behre *kifl* muşāhib ḥāzret-i **Mūsā Kelīm** Kıt. 31/12

Bazı Arapça kelimelerin açıklamalarının başka bir Arapça kelimeyle yapıldığı da olmuştur:

Müvāṭāt muvāfiq mürekkebe dirler *midād*
Yırtmak *mezḥ müzcāt* **ḳalīl** örtülmişe di *müstetir* Kıt. 36/5

Ne **reḥak** cürm ü ^c *atā rifd ricis neces* ^c *azāb*
Hem şoñi cānuñ *ramaḥ ḥāşıl* taḥıldur hem *rey*^c Kıt. 14/3

Ne meyl idici *hār* kıruluk *hiyāc*
Helū^c ne **ḥarişdür** ne **mazlüm hezīm** Kıt. 38/3

Bazı kelimelerin açıklamaları ise Farsça kelimelerle yapılmıştır:

Kenef şıgıncaḳ ṭaraf nāhiye *kenz* **gencdür**
Kazm ḡazāb yutmadur ṭarḥana adı *kāmiḥ* Kıt. 31/10

Mil 'ṭolu *mübāriz* **bahādır** aḥşam *mesā*
Musallaṭ ne *müsaytir* olan ḳarañu *maḡtūş* Kıt. 35/5

Bazen Arapça birkaç kelime sıralandıktan sonra Türkçeleri verilmiş, bu sıralamalar aynı mısra içinde olabildiği gibi aynı beyit içinde farklı mısralarda da karşımıza çıkmaktadır:

Me 'vil de melâz me 'zer melce 'de menâş mahîş
Cümlesi **şığıncağ yir** batın içre şudur *mazmûn* Kıt. 34/11

Yüzün döndürmek **i' râz intikâf ikbâz**dur[ur] hem
Hıķef cem' i gelür **ahķâf**esirgemek dürür **işfâķ** Kıt. 1/9

Yeñi **cedîddür cüdüd** cem' i anuñ **cemm** çok
Cezz ceveb cezb hem kesmege di ten **cesed** Kıt. 7/4

Gitmek ü girmek **ifâze i' tidâd**
Hem yaraķlamak vü uymaķ **iķtırâd** Kıt. 2/25

Arapça kelimelerin karşılıkları tek kelimeyle karşılanamıyorsa tamlama veya cümleler şeklinde de açıklanmaya çalışılmıştır: Sîne derdi, baş ağrısı, gönül ıarlığı, borcuñ ISSI vs.

'Urve ip hem **güşesi her nesnenüñ** 'âhet belâ
Hem tağılmışdur ' **izîn şu ħarķına** dirler ne 'ayn Kıt. 24/8

Hem geyikdür **zaby** yardımcı **zahîr**
Daĥi **günüñ yarısına** di **zahîr** Kıt. 23/2

İte av öğrediciye dirler mükellib mevt ölüm
Varılacaķ yirdür **maşîr dâfi'** ta' amı **müddeķir** Kıt. 36/8

Nuşub oyuk taşı kim kâfirler aña tapar
Daĥi belâ vü şerdür daĥi dinilür 'azâb Kıt. 37/6

Fatır fütür ne **fâtır** da süst daĥi **fekih** 'ucbe
Ĥamu içinde olur bir kıuyuya dindi hem **felâķ** Kıt. 28/6

Lemm bulduğımı yimek dimeyüp ĥill ü harâm
Daĥi cem' itmege dirler daĥi yaşmağa **lişâm** Kıt. 32/7

Miĥcen ne çomak **miķma'** hem cem' i **meķâmi'**dür
Burnı yüzi uzuna daĥi didiler mesnûn Kıt. 34/4

Visâlî, bazı kelime açıklamalarında ve tamlamalarda vezin gereği birtakım tasarruflarda bulunmaktan geri durmamıştır. Bu kullanımlarda devrik yapılar karşımıza çıktığı gibi tamlayan ve tamlananın da yer değıştirdiği veya anlamı söylenecek Arapça kelimelerin tamlamalar arasında verildiği görülmektedir:

Bir işde farķ 'aceledür **fazîĥa** rüsvâlıkdur
Kesilmedür ne fiķâm südden ü **fesiĥ** daĥi bozmaķ Kıt. 28/10

Keşĥ böğür ve i' râz daĥi tağılma **kâşih**

Na' ti anuñ **gizleyen** 'adāvetin ne *kāših* Kıt. 31/7

Zi'f iki mişlidür şırtlana dirler *zab*'
Oğul otudur *zari'* **yatmak yan üzre** *zac*' Kıt. 21/7

Bazı beyitlerde kelimelerin birden fazla anlamına yer verilmiştir. Aşağıdaki beyitte àaz̄z̄ kelimesinin “göz süzme, nazik, avazı alçaltma ve taze” şeklinde dört farklı anlamına, bir sonraki beyitte ise faür kelimesinin “yarık, yaratmak ve yarmak” olmak üzere üç farklı anlamına yer verilmiştir:

Nedür *gazz* **göz süzme nāzūk** daħi
Hem **āvāzi alçaltma** hem **tāze** şehā Kıt. 26/21

Faır **yarıq** ve **yaratmak** dinür aña daħi **yarmaq**
Gelür *fuür*dur anuñ cem' i hem seher daħi *felaq* Kıt. 28/1

Bazı Arapça kelimelerin Türkçe karşılıkları verilmemiş sadece Arapça çoğulları söylenmekle yetinilmiştir:

Hem **vaṭab** cem' i gelür *evṭāb* da
Çarṭaq *eyvān* cem' -i **nāb enyāb** da Kıt. 2/23

Cem' idür **enşāb nuşbuñ enşibā**
Hem **naşibūñ** cem' i ṭolmaq *imtilā* Kıt. 2/24

Yer yer aynı vezne sahip olan Arapça kelimelerin bir beyit içinde verildikleri görülmektedir:

Tesennüh teğayyür *tefennüt* onamaq
Temeyyüz ṭağılmaq ne artmaq *teraqqi'* Kıt. 4/9

Hem Arapça hem de Türkçe bazı kelimelerin farklı yerlerde tekrarlandığı da olmuştur:

Ka'k ne beksimtdür **ni' mete münkīr kenūd**
Kevşer ne nehr-i cennet hevān gibiye di *ked* Kıt. 31/16

Kaşṭ ne yüzmek **kenūd ni' mete inkār iden**
Kedir bulanık daħi ciğer ve güçdür *kebed* Kıt. 31/17

Ne *dihāq* ṭolmaq ṭarudur *duḥn* u dūrülmek *dürüc*
Mīḥ *disār* cem' i *düsür* hem daħi oqutmaq **deres** Kıt. 12/4

Gice qarañu *dücā dihriz* tiriz *demdem* ' azāb
Daḥv düşmek *disār* bürünmek oqutdı **deres** Kıt. 12/6

Raḥiṣ ucuzdur *rūkūn* meyl **sücidür reyāḥ**
Redi' ne yardım ne *riḥ* yıl daħi cem' i *riyāḥ* Kıt. 15/3

Ricl ayakdur *rehn* tutu ne cem' i *rihān*

Râh süci rūʿ gönül dindi enâra *rummân* Kıt. 15/4

Bazen aynı mısra içinde verilemeyen anlamlar ikinci mısradan verilmiştir:

Şakaflar adı *ʿirûş* geçme *ʿubûr* *ʿişmet*
Arılığa di *ʿirâz* çekişme peymân *ʿağd*

Gelmege dirler ne *vürûd* u **vukûb**
Batmağa di gizlenecekdür *veķā* Kıt. 38/18

Manzum sözlüklerin en bariz vasıflarından birisi yazılmış oldukları dönemde kullanılan ancak günümüzde kullanımdan düşmüş olan kelimeleri ihtiva etmeleridir. Visâlî de manzum sözlüğünde bu türden birçok kelime kullanmıştır. Bu kelimeler şunlardır: İşlamak (Kıt. 1/1), esirmek (Kıt. 1/4), üründülmek (Kıt. 1/16), önegilik eylemek (Kıt. 2/20), seňek (Kıt. 6/1), koduk (Kıt. 6/4), keşür (Kıt. 7/8), seyik (Kıt. 8/3), kakımak (Kıt. 9/3), dutruk (Kıt. 9/5, Kıt. 38/16), sağış (Kıt. 9/6), çoğan, örmek (Kıt. 9/7), kolañ (Kıt. 9/9), yilici (Kıt. 9/25), uyurtlayan (Kıt. 11/6), yeyni (Kıt. 11/7), tiriz (Kıt. 12/6), usañlık, eñek (Kıt. 13/3), assı (Kıt. 14/2), küymek (Kıt. 14/7), tutu (Kıt. 15/4), yatlu (Kıt. 15/6), uvak (Kıt. 15/7), yatlu (Kıt. 16/2), yeygü (Kıt. 17/4), sıvarmak (Kıt. 18/7), koğ (Kıt. 19/1), sağalmak (Kıt. 19/4), kirañ (Kıt. 19/7), ızğar, tağuk, tutak (Kıt. 19/8), tuc (Kıt. 20/1), güçkülük (Kıt. 20/3), bukağu (Kıt. 20/9), sıtlık (Kıt. 20/10), çeç (Kıt. 20/14), keler (Kıt. 21/4), ödek (Kıt. 21/5, Kıt. 26/9), bislengi, süñi (Kıt. 22/13), mazu (Kıt. 24/2), süci, süñüg, yigrek (Kıt. 24/3), yazık (Kıt. 24/10), arık (Kıt. 25/8), yeygü (Kıt. 26/4), kilebcek (Kıt. 2/16), tolunmak (Kıt. 26/18), köşek (Kıt. 27/5), tamu (Kıt. 28/6), uvatmak (Kıt. 28/7), çölmek (Kıt. 29/2), çimdimek (Kıt. 30/4), sımak (Kıt. 31/3), arğaç, uğrı (Kıt. 32/1), salyar (Kıt. 32/4), yatlu, uyan (Kıt. 32/6), yağrın (Kıt. 33/2), ıldırmak (Kıt. 33/3), göyündürücü (Kıt. 33/4), karış (Kıt. 33/5), yigser (Kıt. 34/3), bekitmek (Kıt. 36/3), çigin (Kıt. 36/10), kov (Kıt. 37/16), üründülenmek (Kıt. 37/17), başmak (Kıt. 37/20), sıgıncak (Kıt. 38/12), çetik (Kıt. 39/2), ivmek (Kıt. 39/7), göynüme (Kıt. 40/5).

Nüsha Tavsifi

Lugat-ı Visâlî, Millet Kütüphanesinde Ali Emiri yazmaları arasında “Aemnz 1261” arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Zahriyede iki adet kütüphane mührü bulunmaktadır. Eser dokuz satırlı, harekeli ve nesih hatlıdır. 9a-b sayfaları hariç eserin tamamı tek sütunlu olup 54 varaktan oluşmaktadır. Son sayfadaki kayda göre Receb 983 / Ekim-Kasım 1575 tarihinde istinsah edilmiştir. Müstensihi belli değildir. Başlıklar ve kelimeler üzerindeki keşideler kırmızı mürekkeplidir. Sayfa kenarları yer yer rutubet lekeli olup sonradan tamir görmüştür. Bazı mısralar derkenarlara eklenmiş, ayrıca bazı kelimelerin anlamına yönelik açıklamalar yapılmıştır.

Baş: Hüdâya hamd idelüm kim o dâna
 İdüpdür ʿ ilm ile insânı bîna
 Son: İderse ben kula hergiz duʿ âyı
 Şefîʿ olsun aña yarın Muhammed

Örnek Kıt'alar

Bâbü'l-Elif

1. Tapacakdur *ilâh Allâh* anuñ ismi ne faqr *imlâk*
 Yüce yir *emtü ilkâd*ur bırakmaq işlamak *işrâk*

2. Gice gitmek ne *isâddur ütûn külhân erüz* pirinç
Esef'guşsa ezef'tardur ezef'daği yakîn olmak
3. Nedür *ib'âd* irak itmek hem *a'yandur* büyük gözlü
Hem *idbâr zıddı ikbâldür* ne tehdid eylemek *ibrâk*
4. Ne kındırmağdur *igrâ i'vicâc* egrilik adıdur
Silâhlar *izvirâr inzâf* esirmek cem'-i sük *esvâk*
5. Gice görmeyen *a'sâdur işâret* hem koparmağdur
Esâfir ne yalanlardur ne kan dökmek *irak ihrâk*
6. Ne başmağçı durur *iskâf* ne sünnetsüz dürür *ağlef*
Ne hâş altuna dir *ibriz* kapu yapmağa dir *ışfâk*
7. Ne *işân* gizlemek *imhâz* süd içirmek *erîke* taht
Hem *efnân u efânîndür* fenen cem'-i hûlar *ağlâk*
8. Veted cem' i gelür *evtâd* şafed cem' i daği *aşfâd*
Daği zıd cem' idür *ezdâd* varağ cem' i gelür *evrâk*
9. Yüzün döndürmek *i'râz intikâf ikbâzdur*[ur] hem
Hıkef cem' i gelür *ağkâf* esirgemek dürür *ışfâk*
10. Ağardmağ daği hem *isfâr* sıfır cem' i gelür *asfâr*
Hem *izlâf*dur yağîn itmek hem eylik eylemek *irfâk*
11. Kumağdur hem *aşât* *irsâd*ur işbât eylemek *ig'tâş*
Karañu itmek *ilhâm* nesne inmek bürümek *irhâk*
12. *Enîndür* inlemek hem eglemek *imlâ* ne def *ignâ*
Eşir ne kendözin gören nedür *inğâz* kırtarmak
13. Kesilmek *inğirâz idhâz* tayanmağ komamağ *işsâr*
Müdârâ eylemek *idhân* ne âzâd eylemek *i'tâk*
14. Yalandur *ihtilâk* *iblâs* hayret daği nevmîdlik
Nedür gözsüz toğan *ekme* arağ cem' i daği *a'râk*
15. Ne *a'yun* şaklamağ ne kinin almağ *intikâm* oldı
Ne indirmek dürür *ifrâğ* daği yağmağ durur *ihrâk*
16. *İsâme* ne oturmağ *intiğâb* üründülmekdür
Ne te'hir eylemek *ercâ* irâğ itmek dürür *idhâk*
17. Kaşırğa *i'sâr* u *iknâ* hem fağir itmek *evân* vağtdür
Şuç itmekdür daği *icrâm* ne söyletmek dürür *intâk*

18. Karışık düş dürür *zığs* ü anuñ cem' i dürür *eğgâş*
Ufukdur gök kenarı hem dahi cem' i gelür *âfâk*
19. *Mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün*
Hezec sâlim bu baħr adı eger kılsañ istintâk

Bâbü's-Şâ

Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün

1. *Şübt* tağılmışdur *şübât* cem' i anuñ
Şať kösedür hem *şetâť* cem' i anuñ
2. *Şülle* çok bölük *şıkadur* bil emîn
Şedy emcek süst hem şıkdur *şahîn*
3. *Şakftiz* tutmağ ve bulmağdur *şehâ*
Şelc kardur *şa'd* çiy ögmek *şenâ*
4. Râhat olmağdur *şüluc şakıb* yenen
Şebr' helâk olmağ *şübür* mişli inan
5. *Şevm* şarımşakdur gedik *şülme* ey şâb²
Dökilen *şeccâc'* ivağdur hem *şevâb*
6. *Şakb* delmekdür anuñ cem' i *şüküb*
Hem yitişmekdür *şüküb* şu' le *şaküb*
7. *Şukbe* delikdür *şükab* cem' i *şehâ*
Şebt dürüstlükdür ne *şu' bân* ejdehâ
8. *Şavb* kaftan cem' idür anuñ *şiyâb*
Tağda şovuk gölcügezlerdür *şigâb*
9. Hem *şıka* muhkem dürür cem' i *şıkât*
Şevr öküzdür pâyidâr olmağ *şebât*
10. *Şıkl* ağırlık na' tidür anuñ *şakıl*
Hem *şüreyyâ* ülker adı şöyle bil

Kıť'a Fi'l-Cim Eyzan

Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün

1. *Cerr* çekmekdür eyüler hem *ciyâd*
Ceşş koparmağ çekirge hem *cerâd*

¹ Bu kelime metinde şerb şeklinde yazılmıştır.

² Vezin aksamaktadır.

2. *Cennet* uçmaqdur *cinān* cem' i anuñ
Ne *cenān* gönül ne cānsuzdur *cemād*
3. Ne *cahīm* tamu ' i važdur hem *cezā*
Cebr seyikdür ğazā itmek *cihād*
4. Ne *cedīr* lâ' iğ ne toñmaqdur *cümūd*
Hem gelür daği *cemed* cem' i *cemād*
5. *Cild* deridür hem anuñ cem' i *cülūd*
Caħd inkār u faqr cömerd *cevād*
6. Hem *cevād* eyü yüriyen atdur
Daği yorğa atlara dirler *ciyād*
7. *Cühd* tākātür *cüfād*dur hem köpük
Cüd bahşışdür didiler yola *cād*
8. Hem *cenħ*dur gice qarāñusı bil
Ne *cenāħ* kanat nedür kıllar *ci'ād*

Bābü'l-Ĥā'i

Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilün

1. *Ĥamṭ* misvāk ağacı açlık *ħamaş* emcek *ħilf*
Ĥall sirke *ħişb* ucuzluk *ħulk* ħū kapmağ *ħaṭaf*
2. Ne *ħulū* geçmek *ħalīl* dostdur *ħubuş* neces kabīħ
Ĥarḳ yırtmağ *ħizy* rüsvāy ne yavuz oğul *ħalef*
3. Ne *ħurūc* çıkmağ *ħanes* dönmeğ ne *ħall* ço dimeğ
Ne burun *ħurṭüm* ölü *ħāmid* yire batmağ *ħasef*
4. Ne yüzün düşmek *ħurūr* düşmek *ħuvīyy* yalta *ħaşīn*
Ne *ħuşī* hadım *ħabī* ħafī eyü oğul *ħalef*
5. Ne serī' *ħāṭif* *ħuşū'* öğün gözetmek *ħavz* şürū'
Ĥāfiż alçağdur *ħuvār* şığır sesi kırmağ *ħavf*

Bābü'd-Dāl

Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilün

1. *Devr* dönmeğ *dürr* inci ' ayb gizlemek *deles*
Dābir āħir *dübb* ayu buṭlan *duħūz*dur kir *denes*
2. *Da'* sekitmek *dem'* göz yaşı anuñ cem' i *dümü'*
Dā' derd *dā'ib* muṭī' *dāħir* zelīldür iz *da'as*
3. *Dāb'* ādet nāz *dilāl* *dübbā* kabağdur *dif'* nef

Aldamak *daḥal duḥūl* girmek ne gizlemek de *dess*

4. Ne *dihāk* ̇tolmak ̇tarudur *duḥn* u ḋüṙl̇mek *ḋüṙc*
Ṁiḥ *disār* cem' i *ḋüṡür* hem daḥi oḡutmaḡ *deres*
5. *Der* ' def' *dāhiye* büyük belā *dāhī* zeyrek
Ne ̇ızı̇lı̇ deri *dihān defn* gömmek daḥi *dems*
6. Gice ̇arȧṅu *dücā dīhrīz* tiriz *demdem* ' azāb
Daḥv ḋüş̇mek *dişār* ḃüṙüṅmek oḡutdı *deres*

Bābü'r-Rā'

Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilün

1. *Ru* ' b ̇koṙḡu *reyb* Şek̇dür *ṙük̇be* diz yaḡmur *rec* '
Hem ̇arȧ taḡ *rāsī* cem' iḋür *revāsī* ̇koṙḡu *rev* '
2. *Re* ' y heybet *rehv* sāk̇in *ra* ' y ġü̇dṁek ġök *refī* '
Ribḥ aŐŐı *raḥb* yaŐ *rū* ' yā da ḋüş̇ menzil *reb* '
3. Ne *reḥaḡ* ċüṙm ü ' aḡā *rifd ricis* neces ' azāb
Hem Őoṅı cānuñ *ramaḡ* ḡāŐıl taḡıldur hem *rey* '
4. *Rayḡ* ̇ār hem *rīŐ* kiŐilik giyesiḋür *risl* ṡüt
Gizl̇ü āvāzdur *rikiz* birisi ḋörḋünḋür *rub* '
5. *Reyn* ġöṅül ̇arası cennet Őarābidur *raḡiḡ*
Cebre ' il *rūḡu 'l-ḡuḋüs* ummaḡ *recā* ḡummā *rib* '
6. *Reks* ḋönḋüṙmek ' azābdur *ricz* ü *rebve* yüce yir
Ne *refeŐ* añmaḡ *cimā* ' ı hem *cimā* ' ̇al̇ḡmak *ref* '
7. *Retḡ* ulaŐdurmaḡ ne mu' cib *rā 'iḡ* ü küymek *raŐad*
Ne uŐaḡ *razrāz* u *rekz* urmaḡ ne ḋönṁek̇dür *rec* '

Bābü's-Sīn

Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilün

1. *Selḡ* ẏü̇zṁek *serc* eyer yoldur *senen* baḡŐiŐ *seyb*
Selsebīl cennet biñarı *seyḡ* sefer ṡö̇gṁek ne *sebb*
2. Ne *sefīn* eḋüṙ gemi ẏü̇zṁek *sebāḡat semt* yol
Silk dizmek daḥi *semm* igne deliḡi ip *sebeb*
3. Hem *sebīl* yoldur *ṡüḃül* cem' i bileżü̇kḋür *sivār*
Ne seped *selle sūdā* ṁüḣmel daḥi yoldur *sereb*
4. *Seḡm* oḡ cem' i *siḡām* dur daḥi hem *seblet* bıyıḡ
Ne ḡa' ām *süfre* v̇ü yeyġü *sāḡ* incik yol *sebeb*

5. *Sicn* zindân *saṭve* қаһr u һамle *sā 'iḥ* şavm iden
Gök *semā* batmaq ve siñmek *sevg* yulardur *sebeb*
6. Kibr idici *sāmid* ü *sārib* таріқ *sikkīn* bıçaқ
Issı yıl tamu *semūm* ne yaқın adı *saқab*³
7. Ne *senā* aydın *senām* örgüç ne diñlenmek *sübāt*
Ne *serir* taht *sürür* cem' i anuñ açlıқ *sağab*
8. Ne қатı тутmaq *sef* adaş *semiyy* тоғru *sedād*
Sāhire yiryüzi *serrā* şādi yaş dökmek *sekb*
9. *Selқ* incitmek ne *sā 'iḳ* süricidür *seyf* қılıç
Ne cimā' itmek *sifād* ıssı *saḥīn* soymaq *seleb*

Bābü'z-Zād

Müfte' ilün Fā' ilün Fütte' ilün Fā' ilün

1. *Ẓank* ne dirliğı тар niyyet ü қалbdür *zamir*
Ẓayf қонуқ зұлм *zaym* gözsüze dirler *zarir*
2. *Ẓahm* ulu *zirs* diş yalıñlanmaq od *zirām*
Ẓacret gönül тарlığı *ziğs* çıbıқ bir тутam
3. *Ẓarb* ne seyr ü urmaқ nev' ü beyān nazir
Ẓafire örülü saç şacı hem örmek *zafir*
4. *Ẓabb* keler adıdur eksige dindi *zizā*
Ẓayr u *zirār* incidmek faқirliқ adı *zarrā*
5. *Ẓāll* nedür yol azmaq cem' i gelür *zāllin*
Ẓamān ödek *ziyқ* тар nedür baḥil bil *zanin*
6. *Ẓiḥk* ne gülmek қoyun *za 'n* ne қуşлуқ *zuhā*
Ẓālle yitik *za 'n* kin *zidd* şebih olmaya
7. *Ẓi'f* iki mişlidür şırtlana dirler *zab'*
Oğul otudur *zarir* yatmaq yan üzre *zac'*

Bābü'z-Zā'

Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilün

1. *Ẓi' r* dāye *zann* şanmaq şırt *zahr*
Ẓa' n göçmek öyle vaқtidür *zuhur*
2. Hem geyikdür *zaby* yardımcı *zahir*

³ Kelimenin aslı şaқabdır.

Daği günün yarısına di *zahîr*

3. Karañu *zulmet* ne örtme *zulledür*
Zill gölge gölgelik hem *zilledür*
4. Ne şusuzluğdur *zamâ* ' *zamâ* 'n şusuz
Daği özenmek *zulüm* güçdür ne *süz*
5. *Zâhir* aydın ne çevük gökçek *zarîf*
Zarf kab zîrek ve gökçek ey *harîf*

Bâbü'l-Kâf

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

1. *Kasem* anddur *kaşım* kesmek *kamîş* gönlek ne yırtmak *kad*
Katı gün *kahtarîr* kaftân *kabâ* boy daği *kâmet kad*
2. *Kazaf* atmak *kısam* bölmek *katâm* toz *kaç* demek ancak
Kalas kuşmuş ne *kay* ' kusmak *kıdr* çölmek şekerdür *kand*
3. Bağırsak ne *kateb aqtâb* anuñ cem' i *kadem* ayak
Kumâm süprindi öpmek *kuble karz* ödünç tağuk *kıdad*
4. Katı olmak *kasâvet* ne *kırâm* çarşaf *karâh* sâfî
Kıtır kab *kıtf* dirilmiş yimişdür *kayddur* bend
5. *Kıbâbdur* cem' -i *kubbe kurre* göz ayduñı *kırd* maymun
Kunût ism-i du' â dutmak daği buyruk hakiqat *kad*
6. *Kar* ' kaçmak *kabav* hem *kalb* döndürmek gönüldür hem
Kışâş yirine öldürmek daği bu ma' nide *kavad*
7. Ne buğday *kamh* kuyudur *kalîb* budak *kazîbdür* bil
Ne konukluk *kırâ kıdd* sırım kesmek dürür hem *kadd*
8. Ne döner yir *kî' a* miqdâr *kâb kuddâm* ön *kuñ* panbuk
Peyik *kâşid* kara tozdur *katar* elbette demek *kad*
9. *Kavâm* orta *kaşîr* kışa *kışâr* cem' i gelür anuñ
Olan nevmîd *kânîñ* hem *kılâd* boğmak demek pes *kad*

Bâbü'l-Lâm

Fâ'îlâtün Fâ'îlâtün Fâ'îlâtün Fâ'îlün

1. *Lahma* arğaç gece *leyl* ü ne ' alem adı *livâ*
Uğrıdur *lışş lübed* çok daği dîdâr *likâ*
2. Çekişen daği *lecûc* ne egin tını *lebûs*
Lehv ü *lu' b* oynamağa dindi ne yanında *ledâ*

3. *Leff lifāf* dürme ne *lift* şalgam u *left* döndürmek
Ne *ledağ* şoqma şaçal *lihye* anuñ cem' i *liḥā*
4. Ne *lebin* kerpiç ü *laḥm* et ne *laḥīm* etlü *lu'āb*
Salyar az nesne dürür *lemme* demek ҡande *lemā*
5. Ne *libed* hem keçe na' ti daḥi *lebbād* ne *lett*
Қarmaқ u *lā-cerem* elbette anuñçün ne *limā*
6. Yapışan *lāzib* ü ne yatlu *le'īm* cem' i *li'ām*
Ne deriñ *lüccī* ne *lems* ovmaқ uyan adı *licām*
7. *Lemm* bulduḡını yimek dimeyüp ḥill ü harām
Daḥi cem' itmege dirler daḥi yaşmaḡa *lišām*
8. Dil çıkarmaқ ne *leḥs* açlıқ yorulma *luḡūb*
Nesne ya kimseye baḡlanmaḡa dinildi *lizām*

Bābü'l-Yā

Mefā'īlün Mefā'īlün Fe'ūlün

1. *Yaқақ* ebyaz deñizdür *yemm* ü el *yed*
Biñar *yenbū'* u ni' met daḥi bil *yed*
2. *Yaқaz* hem *yaқazāndur* uyanıqlıқ
Yabān vīrān ü ҡudret daḥi bil *yed*
3. Ne gündür *yevm* ü *yaḥmūm* қара дütün
Қabaқ *yaқtīn* ü minnet daḥi bil *yed*
4. Ğinā *yūsra* vü *yüsr* āsānlıқdur
Anuñ na' ti *yesir* hem nefsi bil *yed*
5. *Yen'* ne göynümeк yimiş daḥi *yümn*
Mübāreklik cemā' at daḥi bil *yed*
6. *Yübüset* hem *yübs* dimeк қurulуқ
Daḥi na' ti gelür *yābīs* bil ey ced
7. *Yemīn* anddur daḥi sağ yana dirler
Yaқīn ölüm daḥi hem zıdd-ı şek ḥad
8. *Ya'ūq* hem *yaḡūşdur* bütler adı
Ye'ūs daḥi ümīdi eylemek sed
9. *Yetīm* babadan ayru düşen evlād
Büyük incüye di hem şi' r-i müfred

10. Bi-ḥamdi'llāh ki bu meymūn vaḳitde
Murād encāma irdi ūkr-i bî-ḥad
11. Toḳuz yüz idi hem seksen birinde
Daḫi zî'l-ḳa' de ayı āḫiri ḥad
12. Ḥabîbūñ ḥürmeti yā Rab Viṣālî
Ḳuluñı işigüñden eyleme red
13. İderse ben ḳula hergiz du' āyı
Şefî' olsun aña yarın Muḫammed

Sonuç

Manzum sözlükler, Türk edebiyat tarihinde yabancı dil öğretimine yardımcı olmak üzere kaleme alınmış olan eserler arasında yer alır. Değişik şekillerde karşımıza çıkan bu eserler Rumca, Ermenice, Boşnakça gibi farklı diller için de yazılmış olsa da daha çok Arapça ve Farsçanın öğretimi için yazılmıştır. Özellikle Osmanlı'nın ilmî birikiminde önemli bir etkisi olan Arapçanın Osmanlı Türkçesi üzerinde de önemli bir etkisi olmuştur. İki dil arasındaki bu yakın ilişkiden hareketle Arapçanın öğrenimi ve öğretimi ciddi bir ihtiyaç olarak görülmüş ve bu amaçla birçok eser kaleme alınmıştır. Bunlardan biri de Arapça-Türkçe şeklinde tertip edilen manzum sözlüklerdir.

Türk edebiyatında şimdiye kadar Arapça-Türkçe şeklinde yirmiye yakın manzum sözlük tertip edilmiştir. Bunlardan biri de 1574 yılında Visâlî mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınmıştır. Şimdilik tek nüshası bulunan bu eser, haruf-ı heca tertibine göre tanzim edilmiş olup toplam 488 beyittir. 1900 civarı Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilen bu manzum sözlük, bir mukaddime ve sözlük bölümünü oluşturan 40 kıt'adan oluşmaktadır. Karşılığı verilen bu Arapça kelimelerin büyük çoğunluğu Kur'an'da geçen kelimelerdir. Bu karşılıklar verilirken aynı harfle başlayan kelimelerin aynı kıt'a içinde kullanılmalarının dışında belli bir düzen gözetilmemiştir. Bu kelimelerin büyük çoğunluğu isim veya isim kökenli olsa da fiillere de rastlanmaktadır. Visâlî, Arapça kelimelere Türkçe karşılık verirken yaşadığı dönemin dil özelliklerini yansıtan ve bugün için arkaik hâle düşmüş olan birçok kelimeyi de kullanmıştır.

Lugat-ı Visâlî, gerek haruf-ı heca tertibine göre tanzim edilmiş olması gerekse de Kur'an'da geçen kelimeleri ihtiva etmesi ve hem şekil hem de muhteva bakımından diğer manzum sözlüklerden farklılık göstermesi bakımından önemlidir.

Kaynaklar

- Ahterî, Mustafa (1310). *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul: Matbaa-yı Âmire.
- Boran, U. (2016). "Sözlükçülük Geleneğimize Umumi Bir Bakış ve Edirne Müftüsü Fevzi Efendi'nin Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü: *Tuhfe-i Fevzî*", *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 28, s. 73-154.
- Ceviz, N. - Gündüzöz, S. (2006). "Osmanlı Medrese Kültüründe Manzum İlmî Eser Geleneğinin Güzel Bir Örneği: *Lugat-ı Yûsuf*", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl 10, Sayı 29. s. 211-30.
- Devellioğlu, F. (2011). *Ansiklopedik Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

- Doğan, H. (2016). "Budinli Cihâdî ve Teşrîh-i Tîbâ' İsimli Türkçe-Arapça Manzum Sözlüğü", *Littera Turca, Journal of Turkish Language and Literature*, Volume 2, Issue 4, s. 16-32.
- Eliaçık, M. (2013). "Türkçe-Arapça Manzum Bir Lûgat: Müfîdü'l-Müstefîdîn ve Büyük İstinsâhî Farklar", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/13 Fall, s. 81-93.
- Gülhan, A. (2010). "Şeyh Ahmed ve Manzum Sözlüğü Nazmü'l Leâl", *Zeitschrift für die Welt der Türken, Journal of World of Turks*, Volume 2, Number 2, s.201-225.
- İnce, Y. (2002). "Manzum Sözlükler ve Şemsî'nin Cevâhirü'l-Kelimât'ı Üzerine Bir Dil İncelemesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2, s. 175-182.
- Kılıç, A. (2006). "Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân", *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı)*, Sayı 20, s. 65-77. Kayseri.
- Lugat-ı Visâlî*, Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum 1261.
- Muhtar, Cemal (1993). *İki Kur'an Sözlüğü Luğat-ı Feriştioğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlâhî*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Ölker, P. (2015). *Manzum Sözlük Geleneği ve Mahmûdiyye*, Konya: Palet Yayınları.
- Öz, Y. (2016). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, F. H. (2013). "Bozoklu Osman Şâkir ve Şehdü Elfâz'ı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, Sayı 26, s. 428-62.
- Öztürk, T. (2012). "Lebîb Mehmed Efendi'nin Tuhfe ve Nuhbe'ye Tazmînâtı (Metin)", *Celal Bayar Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, s. 197-220.
- Sarı, M. (2004). *El-Mevarid, Arapça-Türkçe Lûgat*, İstanbul: İpek Yay.
- Solmaz, S. (2005). *Ahdî, Gülşen-i Şu'arâ (İnceleme-Metin)*. Ankara: AKM Başkanlığı Yay.
- Şemseddîn Sâmî (2001). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tanrıverdi, E. (2008). *Merkezzâde Ahmet Efendi Islâh-ı Merkezî: Feriştioğlu Lügati Tashih ve İkmal Çalışması*, Konya: Adal Ofset.
- Tiryakiol, S. (2013). *Dil Öğretimi Geleneğimizde Manzum Sözlükler (Tuhfe-i 'Âsım Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Yakar, H. İ. (2007). "Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Fedâ'î", *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4, s. 1015-1025.
- Yakar, H. İ. (2009). "Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Nazm-ı Ferâ'id", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/4, s. 995-1024.
- Yurtseven, N. (2003). *Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Manzum Lugatlar ve Sünbülzâde Vehbî'nin Nuhbe'si*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Yeni Tarama Sözlüğü* (1983). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
Cilt 7, Sayı 15 (Nisan 2018), s. 76-93.
DOI: 10.25068/dedekorkut155
ISSN: 2147-5490, Samsun- Türkiye

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi: 20. 01. 2018
Kabul Tarihi: 30. 03. 2018

İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türk Hikâyesinde Memurlar

Officials In The Second World War Period Turkish Story

Esra KARA SOY*

Öz

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren, -özellikle de Cumhuriyet'in ilk yıllarında- hem rejimin en güçlü savunucusu, hem de halk nazarında devletin en önemli temsilcileri sayılan memurlar, devleti (devlet otoritesini) temsil eden bir figür olarak edebî eserlerde de bolca yer almışlardır. Bu anlamda, edebî eserlerde karşımıza çıkan memur tiplerini yalnızca belirli bir sınıfın değil, aynı zamanda halkın gözündeki devlet algısının da bir tezahürüdür. Memurlar, İkinci Dünya Savaşı dönemi Türk hikâyesinin şahıs kadrosunda da oldukça geniş bir yer tutmaktadır. Bu makalede öncelikle savaş dönemi Türk hikâyesine yansıyan boyutuyla memurların genel bir portresi çıkarılacak, savaşın memurlar üzerindeki etkilerinin yanı sıra, memur-halk ilişkileri (dolayısıyla da bu dönemdeki halk-devlet ilişkisi) üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk hikâyesi, memur, memur-halk ilişkisi, İkinci Dünya Savaşı.

Abstract

The officials who were both the most important defenders of the regime and representatives of the state in the eyes of the public, have frequently been appeared in the literary works from the beginning of the Republican period, especially in the early years. In this sense, the official typecasting that we encounter in the Turkish literary works, are not reflecting just a certain classes official perception, but it is at the same time the public's apprehension of the state.

The officials have an extensive coverage in the Second World War Turkish storytelling. In this article, first of all the officials general portrait will be drawn in terms of their reflection in the Second World War period Turkish storytelling, and then besides the war's effects to the officials, the official-public relations and, thereby state-public relations, will be elaborated.

Keywords: Turkish storytelling, official, official-public relations, Second World War.

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sinop-Türkiye, Elmek: esrakarasoy@yahoo.com

Giriş

Memurlar Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren hem rejimin en güçlü savunucusu hem de halkın gözünde devletin en önemli temsilcileri sayılmışlardır. Reformları devam ettirmek ve Atatürk devrimlerini halka benimsetmek yolunda önemli bir misyon üstlenen memurlar (Göküş, 2000: 23), Osmanlı dönemi bürokratları gibi varlık nedenlerini doğrudan devlete bağlamış; devlet onların sonsuz sadakat ve hizmetlerini sundukları bir yapı olmuştur (Göküş, 2000: 25).

Özellikle de Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Anadolu'da ve köylerinde görev yapan memurlar, bir anlamda devletin uzağında yaşayan halkın nazarında, devleti ve devletin resmi gücünü (otoritesini) temsil eder durumdadır. Dolayısıyla, her ne kadar dönemin yazarlarının bakış açısıyla sunulmuş olsa da, edebi eserlerde karşımıza çıkan memur tiplerini yalnızca belirli bir sınıfın değil, halktaki devlet algısının da bir yansıması olarak düşünülmalıdır. Nihayetinde yazar da diğer tüm bireyler gibi yaşadığı toplumu şekillendiren ve yaşadığı toplum tarafından şekillendirilen sosyal bir varlıktır. Üstelik toplumun aydın sınıfını temsil eden yazarlar, çoğu zaman edebi eserler aracılığıyla toplumun sözcülüğünü yapmak görevini üstlenmişler; ayrıca toplumun yeniden şekillendiği tarihi dönemlerde toplumun yönlendirilmesi, bilinçlendirilmesi ve şekillendirilmesi noktasında toplumun dizaynında önemli bir faktör olarak görev almışlardır. Bu durum, bizde özellikle Tanzimat'tan itibaren, milli mücadele yıllarında ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında belirgin olarak izlenebilmektedir. Cumhuriyet'in ilk dönem edebî eserlerine bakıldığında, bu dönemde halkın devletle ve devlet tarafından yürürlüğe konulan kanun ve uygulamalarla olan problemlerinin, edebî eserlerde çoğu zaman memurlar üzerinden ortaya konulduğu da görülecektir.

Meseleyi İkinci Dünya Savaşı dönemini merkeze alarak değerlendirecek olursak, bu dönemi diğerlerinden ayıran en belirgin özellik savaş yıllarının aynı zamanda hükümet-memur dayanışmasının en çok hissedildiği ve en çok tartışıldığı yıllar olmasıdır. Devlet-memur dayanışması konusunda özellikle Şükrü Saraçoğlu Hükümeti döneminde (1943-1946) önemli adımlar atılmış; hükümet karaborsacılık, pahalılık ve enflasyon karşısında her gün biraz daha ekonomik gücünü kaybeden memur sınıfına yiyecek ve giyecek gibi bazı yardımlar yaparak sahip çıkmıştır:

"Ekmek, şeker gibi yiyecek maddelerini her vatandaşa temin etmeye çalışan hükümet, giyim eşyası konusunda ise devlet memurlarına farklı davranmıştır. Hükümet halkla sürekli temas halinde olan memur ve müstahdemlerin, devletin temsilcileri olduğunu düşünmekteydi. Her türlü zor şartlar altında bile memurların giyim kuşamlarının daha iyi olması, devletin kutsandığı Tek Partili dönemde çok önemliydi. Memurlar sarsılmaz devlet baba imajının temsilcileriydiler ve her şeye rağmen iyi görünmek zorundaydılar. Bu düşünce doğrultusunda Hükümet, ücretleri yüksek enflasyon karşısında yetersiz kalan memurlara giyim eşyası yardımı yapmak için 13 Kasım 1942 tarihinde, "*Devletçe Parasız Verilecek Giyim Eşyası*" hakkında 4306 sayılı kanunu çıkarmıştır." (Tuğluoğlu, 2001: 366)

Savaşın başlamasıyla Türkiye'nin ithalatı azalmış, hatta kimi zaman durma noktasına gelmiştir. Dolayısıyla, savaş süresince "düzenli ve istikrarlı bir ithalat programı uygulanamamıştır" (Koçak, 1996: 370). Ekonomik sıkıntılara paralel olarak, yapım halindeki sanayi tesislerinin tamamlanması gecikmiş ve hatta mevcut tesislerin işletilmesinde dahi önemli sorunlar yaşanmıştır. Devlet bütçesi temelinden sarsılmış, gelirlerde herhangi bir artış görülmezken giderlerde olağanüstü bir artış izlenmiştir

(Koçak, 1996: 370). İç borçları ikiye katlanan Türkiye’de bütçe açığını kapatmak için halka ağır bir vergi mükellefiyeti getirilirken; yükseltelen vergiler halkı geçim sıkıntısına sokmuş ve toplumu gruplara bölmüştür. Savaş yıllarında, özellikle İstanbul ve çevresinde, ekmeğini karneyle alan yoksul halkın yanı sıra, harp zenginlerinden oluşan zengin bir tabaka (“dışalımca, dışsatımca, acenta, komisyoncu, toptancı ve perakendeci”) ve küçük servetler oluşmuştur. Toplumdaki bir diğer sınıfı ise devlet eliyle koruma altına alınan maaşlı bürokratlar (memur) sınıfı oluşturmuştur (Koçak, 1996: 543).

“Halk ile memur iki sınıf halinde birbirinden ayrılmıştı ve devlet kendi memurunu kısmen koruyabilmenin gayreti içindeydi.... Sümerbank’ın memurlara verdiği kumaş ve ayakkabılar, ucuz fiyatlarıyla tamah çekiyorlardı. Seker için memura ve halka değişik bedel ödettileriyordu.” (Toker, 1998:23)

Gelir dağılımındaki eşitsizliğin giderek arttığı, halkın ekonomik olarak sınıflara ayrıldığı ve alt gelir gruplarının alım gücünün iyice azaldığı İkinci Dünya Savaşı yıllarında, memurların devlet tarafından ekonomik olarak desteklenmesi (giyecek ve yiyecek yardımı görmesi) ve “devletin kıt imkânlarıyla bu şekilde memuruna sahip çıkması” (Boykoy, 2006:355) halk ve memurlar arasındaki (zaten öteden beri var olan) sınıfsal ayrımı iyice derinleştirdiği gibi, ayrıca halk ve memurlar arasındaki farkın bu şekilde vurgulanması* halkın memurlardan ve dolayısıyla devletten (büyük anlamda da devlet idaresini üstlenen iktidar partisi CHP’den) soğumasına sebep olmuştur (Koçak, 1996:543-544)**.

“Savaş yıllarında CHP Grubu’nun memurlara yardım konusunda aldığı kararlarda, memurlara ve ailelerine yiyecek ve giyecek yardımında bulunması; bu ihtiyaçların birden karşılanması güç olduğundan hükümetin eli altında bulunan ekme, kumaş ve ayakkabıdan başlanması; kendilerine yiyecek giyecek sağlanmayan memurlara para yardımı yapılması gibi hususların yer aldığı görülmektedir. Bu dönemde devletin kıt imkânlarıyla bu şekilde memuruna sahip çıkması, toplum içerisinde halk memur ayrılığına yol açmıştır.” (Boykoy, 2006:355)

Fatih Tuğluoğlu, CHP’nin asker ve sivil bürokrat kesime yaptığı yardımların, CHP’nin sınıfsal temelinden kaynaklandığını iddia eder. Ona göre “Milli Mücadelenin başlarından itibaren asker-sivil yönetici kesim ve yerel eşraf şeklinde örgütlenen bürokrasiyi, hükümetlerin koruması son derece olağan bir durum”dur (Tuğluoğlu, 2001:372). Tuğluoğlu’nun bu tespiti son derece yerinde olmakla birlikte, hiç kuşkusuz hükümet-memur dayanışmasının hükümet açısından bir diğer önemli nedeni memurun halk nazarında devleti ve devletin imajını temsil ediyor olmasıdır.

Halkta CHP yönetimine karşı antipatik tepki oluşturan ve nihayetinde Tek Parti iktidarının sonunu getiren pek çok faktör bulunmakla birlikte, İkinci Dünya Savaşı yılları içerisinde hükümetin halkın tamamına değil de yalnızca belli bir kesimine yaptığı yardımlar da bu durumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Diğer bir deyişle, CHP-bürokrasi dayanışması CHP’yi *bir memur ve eşraf teşkilatlanması* olarak görmeye başlayan halkta, geriye itilme psikolojisi yaratmış ve nihayetinde tek parti idaresi altında yıllardır beklentilerine cevap alamadan yaşayan vatandaşlar, Demokrat Parti’nin ortaya çıkmasıyla CHP’den uzaklaşmaya başlamıştır (Tuğluoğlu, 2001:372). Halk nezdinde büyük tepkilere yol açan bu durum elbette ki dönemin hikâyelerine de yansımıştır.

* “Hükümetin tüm halka değil de sadece belli bir kesime yardım yapması toplumu ikiye bölmüştür. Bir yanda yokluk ve sıkıntı içerisinde yaşam mücadelesi veren halk, diğer yandan da savaş yıllarında ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için devlete yapılan mecburi mahsul teslimi ve vergiler yüzünden kendi hayat standardını düşürmek durumunda bırakılan köylüler bulunmaktaydı.” (Karpat, 1996: 120)

** Ayrıca bkz: (Benhür, 2008: 31), (Tuğluoğlu, 2001: 372).

İNCELEME: İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türk Hikâyesinde Memurlar

İkinci Dünya Savaşı dönemi Türk hikâyeciliğine şahıs kadrosu açısından bakıldığında, bu dönem hikâyelerinde köylülerden sonra ilk sırayı memurların aldığı görülmektedir. Memurlar dönemin hikâyelerinde daha çok yolsuzluk, rüşvet, menfaate dayalı ilişkiler ve adam kayırma gibi olumsuz yönlerden ele alınmışlardır. Ayrıca köylü ve kasabalıyı ezen, sömüren köy ve kasabanın zenginleri/eşrafı ile memurlar arasındaki çıkar ilişkileri de dönemin hikâyelerine yansımıştır. Bununla birlikte memurların halka yakınlık, sevecenlik, yardımseverlik gibi olumlu yönlerden konu edildikleri bazı hikâyeler de vardır.

Memurların konu edildiği hikâyelerde, memurların halka yabancılığı ve Anadolu'ya bakışları da son derece dikkat çekicidir. Ayrıca memuriyet hayatı içindeki iki yüzlülük, ayak oyunları ve monotonluk da bu dönem hikâyelerinde oldukça geniş yer bulur. Bu dönemde şahıs kadrosunu memurların oluşturduğu ve memurlar etrafında çeşitli konuların işlendiği (dönemin memur profili, memurların ekonomik durumu, yolsuzluk, rüşvet, adam kayırma gibi iş ahlakına aykırı durumlar, memur-hükümet dayanışması, memurların Anadolu'ya, köye ve köylüye yabancılaşması...) hikâyeler ise şunlardır: Kemal Bilbaşar'a ait *Kantarıcı Güdüük Şakir Efendi, Pazarlık, Teşekkür Telgrafı, Çancının Karısı, Mütekait Beygirler, Ayna ve İğne, Kel İmamın Fesleri ve Hacı Emminin Damadı*, İlhan Tarus'a ait *Bir Kaza Meyhanesinde* ve *Memur*, Bekir Sıtkı Kunt'a ait *İncir Yaprağının Kokusu* ve *Daire*, Mehmet Kaplan'a ait *Kazım Ağabey*, Cahit Okurer'e ait *Bir Hikâyenin Sonu*, Kenan Hulusi Koray'a ait *Tarlaya Çevrilen Su*, Vali Paşaya Don ve İş Bilenin Kılıç Kuşananın, Sabahattin Kudret Aksal'a ait *Hayriye Hanım*, Şahap Sıtkı Seren'e ait *Vitrin*, Es Turgut'a ait *Beyim*, Tuğrul Deliorman'a ait *Sıkıntı*, Şemsettin Kutlu'ya ait *Çoban Suyu* ve *Poyraz Hanı*, Rıza Apak'a ait *Pamuk İpliği*, Sait Faik'e ait *Teşekkür* ve *Ketenheloacı*, Samim Kocagöz'e ait *Güllü* ve *Gök Boncuk*, Umran Nazif Yiğiter'e ait *Tipi*, Salim Şengil'e ait *Bu Şehrin İnsanları*, Baki Süha Edipoğlu'na ait *Sel Geliyor*, *Çabucak Git*, *Köy Kâtibi*, *Hakikat*, *Göl Perileri*, *Mahalle*, *Yolculuk*, *Bir Sürpriz* ve *Esansçı*, Mekki Sait Esen'e ait *Diplomat* ve *Soyguncu*, Zahir Güvemli'ye ait *Pazar Sokağı*, Enver Naci Gökşen'e ait *Göz mü Sakal mı*, Burhan Arpad'a ait *Memur* ve *Yeni Müdür*.

1. Ortak Özellikleri ile Öne Çıkan Memur Tipi

İkinci Dünya Savaşı dönemi hikâyelerinde memurlar genellikle aynı vasıflara sahip, *yalınkat* kişiler olarak çizilmiştir. Ya çok kurnaz, ikiyüzlü, liyakatsiz ve menfaatçi kişiler olarak hikâyenin başından sonuna kadar olumsuz tiplerdir ya da dürüst, namuslu ve yoksul kişiler olarak hikâyenin başından sonuna kadar olumlu tiplerdir.

Bu bilgiler ışığında, dönemin memur algısını yine döneme ait seçilmiş hikâyelerden hareketle örneklendirebiliriz: **Çığır** dergisinde yayımlanan ve Suat Seren'e ait olan *Köprü* (Seren, 1941:143-148) hikâyesi Anadolu'nun yüz kusun hanelik "köyden bozma", ücra bir kasabasında geçer. Hikâyenin şahıs kadrosu, anlatıcının hepsi de "aynı cins ve aynı ayarda sayılabilir" dediği kişilerden; belediye reisi, dava vekili, doktor ve kaymakamdan oluşmaktadır. Anlatıcı, belediye reisini okura tanıtırken *boyunu kravattı bu adamın hesap tutacak kadar bile bir okuryazarlığı olmadığına özellikle vurgu yapar* (Seren, 1941:144). Hikâyede dikkat çeken asıl taraf ise memurların aşağı yukarı aynı vasıfları taşıdığına ve kimi yüksek memurların niteliksizliğine yapılan vurgudur.

Burhan Arpad'ın *Memur* (Arpad, 1940:25-31) adlı hikâyesi, yine benzer şekilde bütün memurların aynı tipte olduğunu ve memuriyetin insanları nasıl tipeştirdiğini

konu eder. Hikâyenin başkahramanı Ahmet Hulusi, ilk vazifesine başlayalı henüz bir saat olmuştur, kendisini bu yeni ve yabancı hayata alıştırmak ister gibi etrafını süzer:

“Hayal ve hakikat arasında bocaladığını tekrar anladı. Galiba güç alıacaktı bu kuru odaya ve bu kuru insanlara.” (Arpad, 1940:28)

Etrafında “bütün bu gördüğü başların surat çizgileri yarınki Ahmet Hulusi’nin (de) surat çizgileri” dir (Arpad, 1940:28) Nihayetinde bir günlük çalışma, “teneffüs edilen birkaç saatlik hava ve eline tutuşturulan birkaç kuruş” (Arpad, 1940:31) günün sonunda Ahmet Hulusi’yi de etrafında gördüğü aynı tipteki memurlardan biri yapar. Memur tipinin bu şekilde değişmez ve kaçınılmaz bir kader gibi memuriyete dâhil olan herkese sirayet etmesi ve bunun olağan bir durum gibi tasvir edilmesi, esasen memuriyet hayatındaki yozlaşmış düzenin değişmeyeceği yolundaki apaçık bir ümitsizlikten ve bu yozlaşmış düzenin kabulünden başka bir şey değildir.

İlhan Tarus’un *Memur* (Tarus, 1945:65-68) isimli hikâyesi ise, Ankara Bakanlıklar caddesinin daimi müdavimleri olan memurları ve memuriyet hayatındaki iki yüzlülükleri konu eder. Hikayenin baş kişisi Osman Özer altmışına merdiven dayamış, “sadık, namuslu ve uysal bir memur” dur (Tarus, 1945:65). Ancak bu gibi özellikleri nedeni ile hukuk fakültesine giden oğlu tarafından *geri kafalı* ve *gülünç* bulunur. Bu dönem hikâyelerinde dikkat çekici bir ayrıntı da dürüst ve namuslu olarak tanıtılan hikâye kişilerinin ekseriyetle çevreleri tarafından *geri kafalı* ve *eski kuşak* diye nitelendirilmesi ve eleştirilmesidir.

Hikâyede eski tip memurları temsil eden Osman Özer, genç memurlardan “bu zıpçıktıları başımıza bela ettiler. Mektepli diye önemli makamlara getirip umuru devleti çorbaya çevirdiler” (Tarus, 1945:66) diyerek şikâyetçi olur. Devlet işlerinde adam kayıran, torpile meyleden, kanun kural tanımayıp evrak işlerinde işine geldiği gibi, kendi bildiğini okuyan insanlara da veryansın eder. Ancak sistemin dayattığı bu yozlaşmış düzeni tuhaf bulan ve yeri geldiğinde bu tuhafıkları dile getiren Osman Özer, bozulmuş bir sistem içinde “sadık, namuslu ve uysal bir memur” oluşu ile adeta sistemin aykırı parçalarından birine dönüşür ve çevresi tarafından *geri kafalı* ve *gülünç* bulunarak bir nevi cezalandırılır.

Bu noktada anılması gereken bir diğer örnek ise Bilbaşar’ın *Kantarcı Güdük Şakir Efendi* (Bilbaşar, 1939A) isimli hikâyesidir. Hikâye, tam da Osman Özer’in şikâyetçi olduğu bir durumu, memuriyette torpil ve adam kayırmayı ve sonrasında ortaya çıkan gülünçlükleri konu etmektedir. Bir devlet dairesindeki memurları, memurların iş bilmezliklerini ve birbirlerine yaptıkları ayak oyunlarını konu edinen bir diğer hikâye de Bekir Sıtkı Kunt’a ait *Daire* (Kunt, 1941:121-137) isimli hikâyedir. Anlatıcı, dairede görev yapan memurları okurlara sırasıyla şöyle tanıtır: Müdür Hurşit Bey altmış yaşında dürüst, suiistimali ve çalması çırpması olmayan, derviş meşrep bir insandır. Yeni kanunları ve yeni yazıyı bilmeyen Hurşit Bey memuriyet hayatı boyunca yalnızca bir kez terfi edebilmiştir. Müdür Muavini Tahsin Şaşmaz ise gözünü müdürlüğe dikmiş kıskanç ve tembel bir memurdur. Dairede en kıdemli memurlardan biri maaş mutemedi Cemil Tozkoparan, bir diğeri de dairenin en kurnaz kâtibi olan Naci Göral’dır. Kâtip Salih Zorluer ise bir memur için dikkat çekebilecek kadar zengindir; Laleli’de bir apartmanı, Fatih çarşısında iki de dükkânı vardır. Dairenin en serbest memuru ise yirmi-yirmi iki yaşlarındaki Şevket Yurtseven’dir.

Görüldüğü gibi hikâyenin şahıs kadrosunda yer alan memurlardan bazıları kıskanç, kurnaz ve liyakatsiz; bazıları da usulsüz yollardan zengin olmuş kimselerdir.

Namuslu ve dürüst olanlar ise memurluk vasfı taşımayacak şekilde cahil kimseler olarak tanıtılmış; her iki durumda da memurlar olumsuz vasıflarıyla öne çıkarılmıştır.

Daire'nin bir diğer önemli kişisi de Ekrem Güvençli'dir. Hürşit Bey "ayak oyunları" ile otuz seneyi doldurmadan emekliye sevk edilince, daireye Ankara'dan yeni bir müdür tayin edilir. Hukuk fakültesinin ardından, bir sene de Avrupa'da tahsil gören Ekrem Güvençli "eski memurların pek de alışık olmadıkları türden" bir memurdur. Yeni uygulama ve icraatlarıyla dairedekilerin dikkatini çeken Güvençli, görev yaptığı sırada "Ulusal Ekonomide Vatandaş Sayının Rolü" başlıklı bir de kitap yazmaya koyulur. Güvençli, yeniliğe açık olması ve yenilikçi uygulamaları ile dönem hikâyelerinde karşımıza çıkan ağırlıklı memur tiplerinden oldukça farklıdır. Burada dikkat çeken bir diğer husus da önceki hikâyelerde alttan altta eleştirilen genç memurların bu hikâyede idealistliği ile ön plana çıkarılmış olmasıdır.

2. Rüşvet Konusu ve Menfaate Dayalı İlişkiler Ekseninde Memurlar

Yukarıda da değinildiği gibi, dönemin hikâyelerinde karşımıza çıkartılan memur tipi, genel itibarıyla olumlu bir tip değildir. Daha çok çevreleriyle kurdukları çıkar, rüşvet ve menfaat ilişkileriyle öne çıkartılan memurlar; hikâyeler bir bütün olarak değerlendirildiğinde dönemin memurlara yönelik algısını da ortaya koymaktadır.

İlhan Tarus tarafından kaleme alınan ve *Bir Kaza Meyhanesinde* (Tarus, 1939:136-141) adını taşıyan hikâyede, yine memurların ikiyüzlülükleri, menfaatçilikleri, kirli ilişkileri ve memuriyetteki adam kayırmalar konu edilir. Hikâyeye tapu memuru, sandık emini, başkâtip ve hususi muhasebe memuru başta olmak üzere, küçük bir kazada görev yapan bir grup memur arasında geçer. Memurlar meyhanede içkili bir sohbet ortamındadırlar. Kazanın imamı olan Hoca Ali Efendi de onları görüp aralarına katılır. Fakat imamın gelişinden tapu memuru pek memnun olmaz; hakaret ve küfürler savurup Hoca Ali Efendi'yi oradan kovar.

"Herkes sana kolunu kucağını açar. Ziyafetten ziyafete, iftardan iftara, davetten davete koşarsın. Biraz da şerefini, haysiyetini bilsene!... İşin ne senin burada?" (Tarus, 1939:136)

Tapu memuru imamın gelişine öyle kızmıştır ki, o gittikten sonra da arkasından sövüp saymaya, küfürler savurmaya devam eder. Masadaki diğer memurlar ise onu yatıştırmaya çalışıp imamdan taraf oldukça, tapu memuru iyice çileden çıkar:

"Ne bu be? Hep birden şu yobaza sahip çıkıyorsunuz. Ne bu? Hocaları tekrar hortlatıp başımıza bela mı etmek maksadınız? Millet bunlar yüzünden asırlardır inleyip duruyor." (Tarus, 1939:137)

Fakat meselenin iç yüzü sonradan anlaşılır: Yeni kanuna göre inzibat komisyonlarında artık halk içinden ilmi ve ahlakı ile temayüz etmiş iki aza da yer alacaktır. Kaymakam bu azalardan biri olarak Hoca Ali Efendi'yi belirlemiştir. Bu durumdan habersiz olan tapu memuru "Hoca Ali Efendi'ye kızarken, ona söverken, onun yüzüne karşı ve arkasından ileri geri söylenirken... Kendisi ile beraber olan, beraber kızan ve beraber söven bu adamların" (Tarus, 1939:140) neden imamı bu kadar ateşli savunduklarını da böylece anlamış olur. İnzibat komisyonunda bekleyen bir işi bulunan ve "baltayı taş vurdüğünü" anlayan tapu memuru, az önce imamın yüzüne karşı ettiği küfürlerden bin pişman olur ve biraz önce küfürler savuran kendisi değilmiş gibi bu kez de imamın ne kadar mübarek bir adam olduğunu, sarhoş olduğu için ne söylediğini bilemediğini söyler. *Bir Kaza Meyhanesinde* isimli bu hikâyede karşımıza çıkan ve selamlaşma, konuşma, nezaket gibi asgari insani ilişkilerini bile çıkar ilişkileri üzerinden yürüten

memurlar, aslında sistemin bütünündeki yozlaşmayı gözler önüne seren tipik memur örnekleridir.

Bu konuda örnek gösterilebilecek bir diğer hikâye de Kemal Bilbaşar'a ait *Çoluk Çocuk Sahibi* (Bilbaşar, 1944:100-109) isimli hikâyedir. İkinci Dünya Savaşı dönemi karaborsacılık, memuriyetteki yolsuzluklar, ekmek sıkıntısı ve rüşvet gibi konulara değinen hikâyede, Belediye Çavuşu Salih Tokgöz örneğinde memurlar arasında giderek yaygınlaşan kirli ilişkiler konu edilir.

Soyadının aksine gözü doymak bilmeyen ve rüşvet almak için hiçbir fırsatı kaçırmayan Salih Tokgöz belediyenin on iki yıllık memurudur. Anadolu'da bir kasabada görev yapan Tokgöz, vilayete gidenlerin hayvan otlattıkları bir yerde eşiği yüklü bir köylüye rastlar. Köylüden bir şekilde para/rüşvet almaya niyetlenen Salih Tokgöz, önce köylünün sigarasını elinden alarak tütünün kaçak olduğunu iddia eder. Ancak buradan bir yere varamayacağını anlayınca köylüden eşiğin üstündeki bohçayı boşaltmasını ister. Bohçada köylünün çoluk çocuğu için zar zor bulabildiği birkaç somun ekmek vardır. Köylü, çocuk çocuğunun üç gündür ekmek beklediğini anlatarak belediye çavuşuna yalvar yakar olur. Hükümet savaş ihtimaline karşı tüm buğdayları kendi tekelinde topladığı için köylerinde ekmek yapacak tahıl kalmamıştır. Köylü, hükümetin "ben piyaçayı selbest bıraktım. Gidin başınızın çaresine bakın" (Bilbaşar, 1944:102) dediğini dillendirirse de çavuş ekmeklere el koymak ister. Çaresiz kalan köylü cebindeki dört liranın üçünü rüşvet olarak vermek zorunda kalır. Son kalan bir lirayı da eşiğini kaptırmamak için köydeki jandarmaya ayırır. Salih Tokgöz, köylüyü pazara gelirken kendisine yumurtlayan bir tavuk getirmesi şartıyla ancak salıverir. Çavuş, köylünün ardından yoldan geçen bir nalburcu kamyonunu durdurup ceza yazma tehdidiyle şoförden beş lira rüşvet daha koparır.

Hikâyede dikkat çeken bir diğer kişi de Raif Efe'dir. Milli mücadele yıllarında çete faaliyetine iştirak eden Raif Efe, Cumhuriyet'in affına mazhar olmuş, kasabada bir dükkân açmıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı yıllarında giderek artan ve yaygınlaşan karaborsacılık ve savaş vurgunculuğu Raif Efe'yi de cezp eder. Salih Tokgöz aldığı rüşvet karşılığı Raif Efe'nin kirli işlerini görmezden gelmekte dahası koruyuculuğunu da yapmaktadır.

Hikâyenin ilerleyen kısımlarında çavuşlardan birinin maaşına yirmi lira zam yapılacağını duyan Salih Tokgöz'ün türlü oyunlarla bu zammın kendisine verilmesini sağladığı anlatılır. Hikâyede en dikkat çeken durum ise kıdemi yükselttilerek kendisine bir oda verileceğini ve dükkânları dolaşmaktan artık kurtulacağını duyan Salih Tokgöz'ün Müdür Sadettin Bey'i bu kararından döndürmek için kendisine rüşvet vermek zorunda kalmasıdır. Zira Salih Tokgöz'ün belediyeye kapanması halktan alacağı rüşvet yollarının tıkanması demektir.

Bilbaşar'ın rüşvet konusuna az da olsa değindiği bir diğer hikâyesi *Teşekkür Telgrafı* (Bilbaşar, 1975:290-297) adını taşır. Hikâyede milletvekillerinin hemşerileri ile halkevi salonunda toplanıp beş saate yakın süren görüşmeleri anlatılmaktadır. Halkın sorunlarını ve isteklerini dile getirdiği bu görüşmede, sulak topraklara yerleştirilmeyi dileyen göçmenler, orman kanununda değişiklik yapılmasını dileyen muhtarlar, borçlandırılan buğdayı ofis ambarına teslim edebilmek için ofis memuruna rüşvet vermek zorunda kaldıklarından yakınan toprak sahipleri, hayat pahalılığından yakınan öğretmenler de vardır.

Devlet dairelerinde (memurlar arasında) yaygınlaşan yolsuzlukların konu edildiği bir başka hikâye ise *Büyük Doğu* dergisinde yayımlanan ve Ziya Yamaç'a ait olan

Şehir Yolu isimli hikayedir (Yamaç, 1944:11). Hikâye esasen İkinci Dünya Savaşı yılları Türkiye'sinin en dikkat çekici uygulamalarından biri olan ekmek karnesi uygulamasını ve ekmek karnesi almanın güçlüğünü anlatır. Hikâyede geçim sıkıntısı nedeniyle taşradan büyük şehre gelen ve akrabalarının yanına yerleşen bir ailenin ekmek karnesi almak için yaşadığı güçlükler ve ekmek karnesi etrafında dönen *rüşvet çarkı* başarılı bir anlatımla gözler önüne serilir. Karne almak için semtin nahiye merkezine (belediyesine) giden isimsiz hikâye kahramanı, oradan karakola, karakoldan tekrar nahiye, nahiyeden de semt ocağına gönderilir. Nihayet burada derdini anlatacağı birini bulur, kendisini dinleyen hademe kapının aralığında "Dayı!" diye birine seslenir: "İçeriden gözliüklü bir adam çıktı. Beni görünce kaşlarını çattı. Herhalde memur olacak..." (Yamaç, 1944:11). İçeriden çıkan memur, bir bakkalı tarif edip ona başvurmasını söyler:

"Teşekkür edip çıkarken bir kere dönüp memuru gözden geçiriyorum. Hademeye nazaran daha genç olduğu besbelli... Şu halde "dayılık" nerde?"... "Benim işimi görecek bir memurun, bir bakkalı sağlık vermesi de ne demek? İş bakkala kalsaydı, ben çoktan ekmek bulurdum ama, işte zayıf damarım burada: Kanuna saygı..." (Yamaç, 1944:11).

Hikâye kahramanı, kendisine tarif edilen bakkalı bulur ancak bakkal da onu bir Hanım'a gönderir. Bu Hanım'la ancak dört gün sonra görüşebilir. Bu kez de Hanım onu başka bir Bey'in evine yönlendirir. Hikâye kahramanı, ertesi gün daha gün aydınlanmadan bu bahsedilen Bey'in evinin önünde onu beklemeye koyulur. Görüştüğü bu Bey, kendisini bir başka Bey'e sevk eder. Onu ise ancak bir hafta sonra, bayram sabahı camide bulacağını söylerler. On beş gündür uğraşmasına rağmen ekmek karnesi çıkaramamış, bu süre zarfında yeterli beslenemediği için de karısı rahatsızlanmıştır. Hikâye, kahramanın şu cümlesiyle sona erer: "Karım ekmeğimi taştan çıkaracağımı söylemişti... ben bir karne bile çıkaramadım" (Yamaç, 1944:11).

Bilbaşar'ın *Budakoğlu* (Bilbaşar,1939B:23-31) hikâyesinde ise memur kesim ile varlık sahibi köy ve kasaba eşrafı arasındaki rüşvet ve menfaat ilişkisini konu eder. Hikâyede olumlu ve olumsuz iki tip memur karşımıza çıkar. Bilbaşar memuru konu ederken yalnız olumsuz örnek üzerinden gitmemiş, ahlak ve erdem sahibi, dürüst memurların olduğu gerçeğini de ihmal etmemiştir. Hikâyenin başkahramanı Budakoğlu, civarın hatırı sayılır zenginlerindedir. İçkili, çalgılı eğlenceler tertip ederek ağırladığı "memur kısmı" ve kaymakamla da arası çok iyidir:

"Yerli memurlar Kaymakamdan ziyade Budakoğlundan çekinirlerdi. Yabancı memurlar veresiye muamele ile yakayı ona kaptırmışlardı. Böyle olmasa da, kaymakam bağlarda Budakoğlu ile birlik karı oynatırken nasıl ağızlarını açıp da söz söyleyebilirlerdi." (Bilbaşar,1939B:25)

Hükümet o yıl bankaya buğdayı önce köylerden satın alması için emir göndermiştir: "Hem köylü demek Budakoğlu demek değil miydi?" (Bilbaşar,1939B:24) Haberi öğrenen bankacı gizliden durumu Budakoğlu'na bildirir:

"Bu haberi bankacı 15 gün gizli tutacak ilan vermeyecekti. Bu 15 gün içinde de Budakoğlu köylünün buğdaylarını toplayacaktı. Köylü buğdayını ona vermeyip de ne halt edecekti?" (Bilbaşar,1939B:24)

Budakoğlu ile bankacı köylüden toplanacak her bir okkalık buğday için on paraya anlaşılır. Buğdayla borçlarını ödeyebileceklerini işiten köylüler, borçlarına karşılık tüm buğdaylarını Budakoğlu'na verirler. On beş gün içinde köylünün bütün buğdayı Budakoğlu'nda toplanır. Buğdayı bankanın alacağı duyulduğu vakit köylüler

her ne kadar Budakoğlu'na kinlenirse de yine ona işleri düşeceği için seslerini çıkarmazlar: “*Fukara zengini darıltmamalıydı. Ziyarı gene fakire olurdu*” (Bilbaşar,1939B:25)

Budakoğlu'nun rüşvet ağı “*Alaman gavuruna benzer müfettişin apansızın kasabaya gelmesi*” ile bozulur (Bilbaşar,1939B:25). Müfettiş, bankacının yolsuzluklarını ortaya döküp önce ona işten el çektirir. Ertesi gün de bankacının tutuklandığı duyulur. Kasabaya yeni gelen bankacı ise hile, düzenbazlık ve rüşvet gibi yolsuzluklara bulaşmamış, bekâr ve ahlaklı bir gençtir. Ahlak ve faziletleri ile kısa sürede ocağın da azası olur. Budakoğlu kendince bu yeni memuru *yola getirmek* ve itibarını düşürmek için türlü oyunlar çevirip tuzaklar kursa da kurduğu tuzak kendisine döner. Böylece hikâyenin sonunda bir anlamda iyiler kurtulmuş, kötüler ise cezalandırılmış olur. Hikâyede iki farklı memur tipinin (eski bankacıya karşılık müfettiş ve yeni bankacının) temsil ettiği gayrî ahlakî ve ahlakî tavır üzerinden bir çatışma durumu yaratılırken, bir diğer taraftan ahlakî olanı temsil eden müfettişin hikâyede “*Alaman gavuruna benzer*” şeklinde tanımlanması da dikkat çekicidir. Bu durum; iş ahlakı, doğruluk, dürüstlük gibi erdemlerin farklı bir millet üzerinden (yalnızca o millete/Almanlara has değerlermiş gibi) dile getirilmesidir ki; hikâyenin yayımlandığı yılın İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıl olmasını da göz önüne aldığımızda dikkat çekici görünmektedir. Nazi Almanya'sının Avrupa'daki olumsuz etkilerine rağmen II. Abdülhamit döneminden itibaren Almanların Türk toplumundaki olumlu imgesinin de bu tanımlamada etkisi olduğu açıktır. Zira bu dönemden itibaren siyasi ve askeri açıdan Almanya, diğer büyük güçlere karşı Osmanlı Devleti'nin yanında olmuştur.

Buraya ancak bir kaçını aldığımız örneklerden de görüleceği üzere devrin hikâyelerine yansıyan memur tipi çıkarını görevinden üstün sayan, kişisel ilişkilerini menfaate dayalı olarak sürdüren, ikiyüzlü, çıkarıcı ve çoğu zaman da memurluk vasfı taşımayan (bir diğer ifadeyle bulunduğu yeri hak etmeyen) liyakatsiz kimselerdir. Hikâyecilerin kaleminden çıkan bu olumsuz portre, bir anlamda Anadolu'nun yani halkın memur kesimine bakışıdır. Ve dönemin yazarlarının bu portreyi değişik açılardan gözler önüne sermesi (hikâyelerine taşınması), kuşkusuz ki bu manzaranın halkta da bir karşılığı olduğu içindir. Bu sadece devrin yazarlarının dönemin memurlarına bakışı değildir, halkın (özellikle de Anadolu'da yaşayan halkın) memurlarla ilgili ağırlıklı algısıdır.

Memurlara yönelik algıyı çizdikleri olumsuz figürlerle hikâyelerine taşıyan hikâyeciler olduğu gibi, memurların Anadolu'ya ve halka bakışını ve yaklaşımını hikâyelerine konu eden hikâyeciler de olmuştur. Hikâyelerde öne çıkarılan memur algısı, halk-devlet ilişkisini (özelleştirilerek söylenecek olursa o dönem iktidarda bulunan CHP hükümeti-halk ilişkisini) ortaya koymada ne kadar önemli ise, o dönem memurlarının gözünden Anadolu ve halka bakış da devletin Anadolu'ya ve halka bakışını kavramada bir o kadar önemlidir. Aşağıdaki bölümde dönem hikâyelerinden örneklerle bu konuya değinilmiştir.

3. Anadolu'da Görev Yapan Memurlar

Dönemin hikâyelerinde memurlar çoğunlukla olumsuz figürler olarak karşımıza çıksa da, memurların Anadolu'da yaşadığı zorluklar ve karşılaştığı güçlükler de hikâyelerde konu edilmiştir. Umran Nazif Yiğiter'in **İçimizden Birkaçı** isimli kitabına aldığı ve öncesinde **Ulus'ta** (1939) yayımladığı *Tipi* (Yiğiter, 1941: 44-49) isimli hikâyesi bu konuyu ele alan hikâyelerden yalnızca biridir.

Tipi, Kars'ın Arpaçay kazasında geçer. Hikâyenin anlatıcısı bu kez bir memurdur. Memursuzluk nedeniyle dağ köylerindeki vergi tahsilâtı uzun süredir

yapılamamıştır. İsimsiz anlatıcı, kendisi gibi kazaya yeni tayin olan tahsildar ile birlikte bu görev için at sırtında yola çıkar. İki memur akşam dört buçuk gibi Polat Köyü'ne varırlar. Buradaki işleri bittikten sonra da vergi toplamak üzere yollarına devam etmeleri gerekir. Ancak havada müthiş bir soğuk ve şiddetli bir tipi vardır. Temelde hikâye Anadolu'da görev yapmanın zorluklarını hatta bu zorlukların ölümlere dahi sebep olabileceğini anlatır. Baki Süha Edipoğlu'nun *Sel Geliyor* (Edipoğlu, 1943: 3-7), *Çabucak Git* (Edipoğlu, 1943: 11-14) ve *Köy Kâtibi* (Edipoğlu, 1943: 26-28) isimli hikâyeleri de bu meseleyi farklı yönleriyle işleyen diğer hikâyelerdir.

Tipi' de gözden kaçırılmaması gereken önemli bir ayrıntı vardır ki o da devletin, memurunu ancak halktan vergi toplamak üzere (bir diğer deyişle halka bir şey götürmek üzere değil, halktan bir şey almak üzere) Anadolu'ya (halka) göndermiş olmasıdır.

Kemal Bilbaşar'ın *Çancının Karısı* (Bilbaşar, 1975: 298-316) isimli hikâyesinde ise mecburen Anadolu'ya giden bir öğretmenin memnuniyetsizliği ve memurların Anadolu'yu adeta bir sürgün yeri olarak görmeleri konu edilir. Ş..'nin yolunu tutan öğretmen, yolculuğu sırasında "*Cumhuriyetin çeyrek yüzyıllık ömrüne rağmen, hala yurdun her köşesinde eğreti bir hayat süren, yerleşmek için hiçbir heves ve gayret göstermeyen memurların*" (Bilbaşar, 1975: 299) kaldığı bir handa geceyi geçirir. Hikâyenin asıl mesajı da aslında bu cümlede gizlidir. Bu cümlede Cumhuriyet'in halkçılık ve memleketçilik ideolojisini/anlayışını özümsememiş, hizmet aşkıyla görevine sarılmayan, Anadolu'yu hizmet edilecek/kalkındırılacak bir yer olarak değil hep bir sürgün yeri olarak gören ve ilk fırsatta oradan kurtulmak isteyen memurların toplu bir eleştirisi vardır. Bilbaşar sanki bütün hikâyeyi bu cümlede özetlediği hususu örneklemek adına yazmış gibidir.

Bilbaşar'ın memur eşrafını ve memurların Anadolu'daki durumunu konu ettiği bir diğer hikâyesi de *Hacı Emminin Damadı'*dir (Bilbaşar, 1939C: 24). Hikâyenin konusu kısaca şöyledir: Altmışlı yaşlardaki Hacı Emmi, kasabadaki Millet Lokantası'nın sahibidir. Kasabanın küçük büyük bütün memurları yemeklerini Hacı Emmi'nin lokantasında yerler. Bilbaşar bu küçük ayrıntıdan hareketle yine memurların Anadolu'da yerleşik bir hayat sürmediklerine dikkat çeker. Ayrıca hikâyede Hacı Emmi'nin kaymakamdan çok çekindiği için onun tavsiyesi ile yanına aldığı Yusuf'u işten çıkartamaması da anlatılır. Aslında Hacı Emmi'nin korktuğu kaymakamın şahsı değildir, temsil ettiği devlet otoritesi ve sahip olduğu güçtür. Bu dönem memurların konu edildiği pek çok hikâyede, hemen hemen bu gibi benzer tablolarla karşılaşmak mümkündür. Memurlar halkın gözünde işi düşülecek kimseler olarak ya gücendirilmemesi, kızdırılmaması gereken kimseler ya da vergi toplayan, ceza kesen, hesap soran kimseler olarak korkulacak/çekinilecek kişilerdir.

Memurların Anadolu'yu adeta bir sürgün yeri olarak görmeleri konusunun işlendiği bir diğer hikâye de Bekir Sıtkı Kunt' ait *İncir Yaprağının Kokusu'*dur (Kunt, 1940: 513-515). Hikâye, Ege vilayetlerinden birinde görev yapan iki memur arasında geçer. Yirmi beş yıllık memur olan yaşlı müdür ilk kez İstanbul dışında bir yerde görev yapmaktadır. Yaşlı müdürün Anadolu'ya bakışı hikâyede şu sözlerle ifade edilir:

"İstanbul'dan çıkmamış İstanbulluların vilayetlere karşı tuhaf bir ürkekliği vardır. Sürgüne gönderiliyormuş gibi, içleri hüsrarla dolar." (Kunt, 1940: 513)

Bir Hikâyenin Sonu (Okurer, 1941: 49-51) isimli hikâyede de yine benzer bir konu ele alınır. Hikâye kahramanı ise bu kez bir öğretmendir. Karısını ve çocuklarını İstanbul'da bırakıp, Anadolu'da bir köyün yolunu tutan öğretmen için görev yaptığı köy, zamanla "*etrafı dağla çevrilmiş, sıtmalı, hastalığının sebebi olan*" (Okurer, 1941: 50) bir yere dönüşür.

“Bu köyde çok çile çektiğine inanmış, oradan hatta nefret etmişti. Fakat daha müsaid yere nakli mümkün olamayınca bir rapor işine başvurmuştu. Ancak böylece İstanbul’a gelerek yedi aydır hep bir arada yaşıyorlardı” (Okurer, 1941: 50).

Bir şekilde sağlık raporu alıp İstanbul’a dönen öğretmen, vekâletin (bakanlığın) raporu kabul etmemesi üzerine, araya adamlar da sokarak evraklarını Bakırköy Hastahanesi’ne sevk ettirir. Buradan tanıdıklar vasıtasıyla rapor alıp kendisini malulen emekli saydırır ve bu sayede köye dönmekten kurtulur. “Kurtulmak” sözcüğü burada gayri ihtiyari kullanılmış değildir, zira hikâyedeki öğretmen için görev yaptığı köy adeta bir sürgün yerdur ve ilk fırsatta -üstelik de usulsüz yollarla- bu köyden kurtulmanın yollarını aramaya koyulmuştur.

Bilindiği üzere Cumhuriyet’i kuran kadro, Cumhuriyet değerlerini ve ideolojisini Anadolu’ya ve halka ulaştırmada en büyük misyonu öğretmenlere yüklemiştir. *Bir Hikâyenin Sonu* isimli hikâyede karşımıza çıkan öğretmen tipi, görüldüğü gibi Cumhuriyet’in idealize ettiği öğretmen modelinden bir hayli uzaktır. Elbette ki bu hikâyeden hareketle bir genelleme yapmak doğru değildir. Ancak Cumhuriyet’in ilk yıllarında ideolojik temelli bir idealizm söz konusu olduğu için ve dahası devrimleri yayma ve benimsetme görevi büyük oranda memurlara verildiği için, tek tük karşılaşılan bu olumsuz örnekler bile -yalnızca kurucu kadroda değil- bu ideali benimsemiş yazarlar tarafında da büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Bu hikâye bir anlamda bu hayal kırıklığının bir tür ifadesidir.

Tüm bu örneklerin yanında, bu dönem hikâyeleri arasında memur-halk ilişkilerinin konu edildiği hikâyeler de dikkat çekicidir. Sonraki bölümde bu örnekler üzerinden memur-halk ilişkileri ele alınacaktır.

4. Memur-Halk İlişkileri

Bu dönem memur-halk ilişkilerinin konu edildiği hikâyelerde ilk dikkat çeken durum iki taraf arasındaki çatışma ve uyumsuzluktur. Ancak bu konuyu sadece bu dönem sınırları içinde düşünmemek gerekir, zira bu konu Cumhuriyet’in yarım asırlık tarihi boyunca çeşitli yönleriyle edebi eserlerde işlenmiş ve aydın-köylü, aydın-halk çatışması gibi başlıklar altında araştırmacılar tarafından da incelenmiştir.

Yine bu hikâyelerde dikkat çeken bir taraf da halkın daha çok yoksulluk ve cahillik gibi vasıflarla; memurların ise bilgi, kültür ve değerler anlamında halka uzaklık, halkın sorunlarına karşı ilgisizlik ve yabancılık gibi yönleriyle konu edilmeleridir. Bu anlamda örneklerden hareketle memur-halk ilişkisinin kopuk olduğunu ve özellikle halk açısından bakıldığında halkın memurlarla (bir anlamda devletle) ilişkisinin saygıdan çok korkuya dayandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Burada söz konusu korku elbette ki memurun temsil ettiği devlet korkusudur.

Örnekler üzerinden konuşacak olursak; Bilbaşar’ın isimsiz bir vilayette, vali, defterdar ve emniyet müdürü gibi yüksek dereceli memurlar arasında geçen *Tandır* (Bilbaşar, 1975: 78-87) isimli hikâyesi temelde memurlar arasındaki ikiyüzlü ilişkileri ve memurların halka olumsuz yaklaşımını konu eder.

Tandır’ın konusu kısaca şöyledir: Vali, odasında ordu müfettişinin gelişini beklerken bir gürültü ve tepiş-kakış arasında içeriye Ahlatlı köyünden Hüsmen Onbaşı girer. Köylüler okul yaptırabilmek için aralarında para toplamışlar, Hüsmen Onbaşı’nı da meseleyi yetkililere arz etmek üzere elçi olarak göndermişlerdir. Ancak valilikteki memurlar Hüsmen Onbaşı’nı dinlemedikleri gibi aşağılayıp bir de itip kakarlar. Hüsmen Onbaşı bu itiş kakış arasında kendisini valinin odasına atar ancak valinin

odasında da farklı bir tavırla karşılaşmaz, daha ağzını bile açmasına fırsat verilmeden derdest edilip tutuklanır, üstelik eşkiyalıkla ve vali konağını yakmakla suçlanır.

Siyasi suçluların sorgulandığı odaya alınan Hüsmen Onbaşı, ayakları tandıra sokularak işkence görür. Bu sırada vali yanındakilerle beraber ordu müfettişini karşılamaya gitmiştir. Yolda vilayetle ilgili müfettişe izahat veren vali, köylere mektepler yaptıklarını söyleyerek övünür. Akşam da müfettiş için vali konağında bir ziyafet verilir. Yemek sonrası, tam da konaktan çıkacakları sırada, jandarma ve polis zoruyla adeta merdivenlerden sürüklenerek götürülen Hüsmen Onbaşı'nı görürler. Onbaşı'nın ayakları kanlar içinde kalmıştır. Müfettiş köylüyü dinleyip olayın iç yüzünü öğrenir. Müfettişin raporu ile valiyle birlikte bütün sorumlulara görevden el çektirilir.

Görüldüğü gibi *Tandır* hikâyesinde halk-memur ilişkisi olumsuz bir örnek üzerinden konu edilmiştir. Hikâyenin şahıs kadrosu (müfettiş hariç) halka hizmet için görevlendirilmiş olmalarına rağmen halka tepeden bakan memurlardan oluşmuştur. Yüksek dereceli memurların bürokrasiden aldıkları güçle kendilerini kurtarıcı olarak görmeleri (halkı/köylüyü cehaletin ve geri kalmışlığın karanlığından kurtarıp aydınlatacak tek ışığın kendilerinde olduğunu zannetmeleri) ve kendilerini halktan yüksekte konumlandırarak ilişki kurmaları esasen bürokrasinin tipik bir hastalığıdır. Bilbaşar, *Tandır* hikâyesinde hem bu bürokratik yozlaşmanın hem de halktan kopuk devletçilik anlayışının eleştirisini yapar. Bunu yaparken (yanlış olana dikkat çekerken) aynı zamanda doğru olanı da işaret etmekten geri kalmaz. Hikâyedeki tek olumlu memur örneği olan ordu müfettişi, Hüsmen Onbaşı'nın derdini dinleyip devlet kapısında ona yapılan yanlışı da cezasız bırakmaz.

Samim Kocagöz'ün *Gök Boncuk* (Kocagöz, 1942: 12-18) hikâyesindeki Davavekili Abdullah Efendi ile *Güllü* (Kocagöz, 1942: 3-11) hikâyesindeki Jandarma Kumandanı Nazif Bey, *Tandır* hikâyesindeki müfettiş gibi iyilik ve halka yakınlıkları ile öne çıkarılmış memur örnekleridir. *Güllü* hikâyesindeki Jandarma Kumandanı Nazif Bey halkın hem sevdiği hem de çekindiği babacan bir adamdır. Kamil kasabaya gelen tiyatro kumpanyasındaki Güllü'ye gönlünü kaptırıp onunla gideceğini söyleyince, çaresiz kalan yaşlı annesi derdini kumandana anlatıp kendisinden yardım ister. Burada Kumandan Nazif Bey'in halkın hem sevdiği hem de çekindiği bir kişi olması temelde devletin halkta bulduğu karşılıktır.

Mehmet Kaplan'ın *Kazım Ağabey* (Kaplan, 1940: 116-122) isimli hikâyesinde ise halk ve memurlar arasındaki yabancılaşma konusu edilir. Hikâyenin memur kişisi bu kez bir kaymakamdır. Kasabalı kendisine benzetemediği, sarışın, mavi gözlü bu kaymakamı pek de sevmemektedir. O da bu "yerli mahluklar"dan çok hoşlanmaz (Kaplan, 1940: 118). Kaymakamın mühim meselelerde gösterdiği tavır da ona duyulan sevgisizliğin nedenleri arasında sayılabilir:

"Şiddetli yoldan gider, her şeyi kestirir atardı. Halkın gözünde hükümetin otoritesini bir kat daha sertleştirmişti." (Kaplan, 1940: 119).

Bilbaşar'ın "bir inkılâp hikâyesi" notuyla yayımladığı *Kel İmamın Fesleri* (Bilbaşar, 1939D: 26-31) isimli hikâyesi Anadolu insanının devlet memuruna bakışını ve devletin memur eliyle hayata geçirdiği uygulamalardan halkın duyduğu rahatsızlığı anlatmaktadır. Hikâyenin konusu ise şöyledir: Muhtar kasabaya gelen yeni nahiye müdüründen adeta yaka silkmiştir: "şu rahat köye nereden dadanmıştı bu hükümat adamı?" (Bilbaşar, 1939D: 26)

"Nahiye Müdürü, tahsildar ve jandarma çavuşuna benzemiyordu. Atının arpasını kendi parasıyla satın alan, karnını heybesinden çıkardığı teneke kutulardan

doyuran, sudan başka bir şey içmiyen hükümet adamını muhtar yeni görüyor idi.” (Bilbaşar, 1939D: 26)

Yeni nahiye müdürü herkesin nüfus cüzdanı çıkarması, evli olanların resmi nikâh yaptırması ve askerlik meselesi gibi köylünün pek de alışık olmadığı uygulamaları zorunlu tutmuş, bu durum müdüre duyulan öfke ve düşmanlığı iyice arttırmıştır. Zira o güne kadar “*muhtar, imam ve köy ağası oğullarını askere göndermeye alışmamış*” (Bilbaşar, 1939D: 27), zaten nüfus kâğıtlarını da çıkartmamışlardır. Bunlar yetmezmiş gibi yeni müdür bir de çocuklar için dağın başında mektep yaptırmış; “*bereket henüz şu dağbaşındaki köye bir hoca bulunup getirememişlerdi*”r (Bilbaşar, 1939D: 27).

Nahiye müdürüne karşı köylünün öfkesini arttıran son uygulama erkekler için şapkanın zorunlu tutulması olur. Müdür, kolcu ile gönderdiği emirde hükümetin fesi yasak ettiğini, erkeklerin bundan sonra şapka takmalarının zorunlu olduğunu ve hazır olan şapkaları muhtarın iki güne kadar gelip almasını bildirir. Bu elbette ki nahiye müdürünün şahsi bir uygulaması değildir. Cumhuriyet’in arka arkaya hayata geçirdiği inkılâplardan yalnızca biridir. Zorunlu şapka emri civardaki diğer köylere de gönderilir. Haberi duyan köylüler ise büyük bir tepki gösterir, bunun bir gâvur âdeti olduğu ve hatta nikâhı düşüreceği bile söylenir.

Muhtar, emirden beş gün sonra N... köyüne çeşit çeşit şapkalarla döner: “*Bundan sonra herkes şapka giyecektir. Giymek istemeyenler hapse atılacak, hatta darağacına götürülecektir.*” (Bilbaşar, 1939D: 30).

Bu örnekte görüldüğü gibi aslında halkın sorun yaşadığı doğrudan devletin memuru değildir. Halk memur eliyle hayatının şekillendirilmesinden, uygulamaları zorunlu hale getiren yapıdan ve en nihayetinde rahatının bozulmasından (ki burada askere gitmemek, birden fazla evlilik yapabilmek için resmi nikâhtan kaçmak gibi pragmatist ve gayri ahlakî yaklaşımlar olduğu da inkâr edilemez) şikâyetçidir. Bu hikâyede memur yalnızca halkın devletle irtibatını sağlayan bir aracı olarak halkın devlete duyduğu kızgınlık ve öfkesinin de yönlendiği kişi olmuştur.

Enver Naci Gökşen’e ait *Göz mü Sakal mı* (Gökşen,1942: 6-8) hikâyesinde memur-halk arasındaki uyumsuzluk ve memurun halka yaklaşımı *Kel İmamın Fesleri* hikâyesinde olduğu gibi yine ilginç bir mesele ekseninde anlatılır: Kasabanın tek doktoru vardır ve civar köylerdeki hastalar da muayene için bu doktora gelmek zorundadır. Doktorun hastalarda tahammül edemediği tek şey ise sakaldır. Hikâyede bu tahammülsüzlüğün nedeni açıkça ortaya koyulmamakla birlikte sakalın Cumhuriyet öncesinden kalma bir âdet olduğu ve Cumhuriyet’ten sonraki çağrışımlarının pek olumlu olmadığı söylenebilir.

Dıvırcık köyünden Ahsen Ağa, altmış yaşında beyaz sakallı bir ihtiyardır. Gözündeki rahatsızlık için doktora gider. Doktor rahatsızlığın sebebini ihtiyar adamın sakalına bağlar ve sakalını zorla kestirir. Gözüne de ilaç damlatıp, tekrar kontrole gelmesini tembihleyerek Ahsen Ağa’yı köyüne gönderir. Fakat sakalı kesildiği için çocuk gibi gözyaşı döken Ahsen Ağa, gözünü kaybetmek bahasına da olsa bir daha doktorun yanına uğramaz.

Bu konuda üzerinde durulması gereken bir diğer hikâye de **Yurt ve Dünya** dergisinde yayımlanan ve Halil AYTEKİN’e ait olan *Köye Çıkan Konferansçılar* (Aytekin, 1944: 197-201) isimli hikâyedir. Hikâyede memur ve aydınların aslında Anadolu’ya ve Anadolu halkına ne denli uzak olduklarını gözler önüne serer. Hikâyenin konusu ise kısaca şöyledir: C. Kasabasında yapılacak hayır kurumuna yardım toplamak üzere vilayet gazetesi müdürü S. Bey, doktor, mühendis, bir fotoğrafçı ve hayırseverler

cemiyeti başkanı, müdürün başkanlığı altında toplanıp yanlarına köylülere dağıtmak üzere birçok iktisadi, zirai, sağlık kitapları da alarak yola çıkarlar. İdealist köycü olarak tanınan grup, geceyi Sarsavuş köyü muhtarı İbiş Ağa'nın odasında (muhtarlıkta) geçirmeye karar verirler. Köyün yolu olmadığı için kafile yarı beline kadar çamur içinde kalarak ancak köye varabilir. Köylü ise "elleri çantalı, kalıbı kıyafeti yerinde olan bu zatları" (Aytekin, 1944: 197) görünce tedirgin olur:

"Zenginler ofisten kaçırarak sakladıkları buğdayları, sayımdan kaçırarak sakladıkları kaçak malları, fakir olanlar ise ödeyemedikleri vergi borçlarını düşünerek ortadan sıvışmağı düşündüler." (Aytekin, 1944: 197)

Konferansçılar etraflarındaki köylüleri irşad etme arzusuyla coştukça coşarlar. Köyün sağlığı, kalkınması hususunda herkes bir fikir beyan eder. Köylü bu konuşmalardan kendisi için yararlı bir şey çıkmayacağını anlayınca birer ikişer konferansçıların etrafından dağılır. İbiş Ağa da "adam sen de ekmeğimi bunlar mı veriyor?" (Aytekin, 1944: 199) diyerek oradan savuşur. Konferansçılar aralarındaki tartışmaya ara verince etraflarının boşaldığını görüp, ellerinde kitap dolu çantalarla diğer köyün yolunu tutarlar. Mühendis kızgınlıktan köpürmüş, doktor da idealistliği ve köycülüğü bir kenara bırakmıştır. Uzun zamandır vilayet gazetesinde Türk köylüsünün hasletleri, misafirperverliği hakkında seri yazılar yazan S. Bey ise yine köyü ve köylüyü savunur.

"Bugün hiç şüphesiz şehirlerimiz bir ahlak buhranı geçiriyor. Eski ve güzel ananelerimizle olan manevi bağlar çözülmüş bir vaziyette... (...) bu saf, bu fedakâr insanları şehrin bozucu ahlak tesislerinden korumak istiyorsak onları şehirle sıkı temaslardan uzaklaştırıcı tedbirler almalıyız." (Aytekin, 1944: 200)

Konferansçılar zar zor ilerlemeye çalışırken Sarsavuş köyünün zenginlerinden Yağmur Ağa atıyla arkalarından yetişip onları evine getirir. Köylüler de ağanın evinde toplanmıştır. Konferansçılara "Moskof ve Alman gâvuruna" (Aytekin, 1944: 200) dair arka arkaya sorular sorarlar. Kafile başkanı "hangi taraf erkeğe emin olun o kazanacak", "bizim için hava hoş değil mi Yağmur Ağa" (Aytekin, 1944: 201) diyerek karşılık verir. Yağmur Ağa da "ikisinin canı da cehenneme" diyerek konuyu geçiştirir. Bir hafta sonra vilayet gazeteleri müdürü "şehirlerin şu dar zamanda bol bol ağzının suyunu akıtan köylerimizdeki bolluk ve berekete dair uzun uzun yazılar" yazar (Aytekin, 1944: 201). Görüldüğü gibi hikâyede hem köylü aydın çatışması hem de aydın kesimin köylüye ve köy gerçeğine uzaklığı başarılı şekilde konu edilmiştir. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda halkın savaşa ilgisiz kalmadığı, gelişmeleri takip ve merak ettiği de hikâyeden anlaşılmaktadır. Dikkat çeken bir diğer ayrıntı da savaşın yarattığı ekonomik sıkıntı ve darlık ortamında Yağmur Ağa gibi kimilerinin bolluk ve bereket içinde bir yaşam sürmeleridir. Yazar bu yolla bazı kimselerin haksız ve usulsüz yollardan (veya yoksul halkın sırtından) kazanç sağladığına işaret etmek istemiştir.

Yine memurların Anadolu'ya yabancılığının konu edildiği bir diğer hikâye ise Fethi Taşkı'ın *O Köyü Yine Su Bastı* (Taşkı, 1941: 182-184) isimli hikâyesidir. Hikâye iki nehir arasında yılın yedi ayı sular altında kalan Domuztepe köyünde geçer. Yine bir su baskının ardından doktor ve su mühendisi köye tetkik için gelirler. Mühendis Cevat İstanbul'da büyümüş ilk kez köye gelmiştir. Kafasındaki köy mefhumu şairane dekorlarla süslü olan Cevat "tasavvur ettiği nur topu gibi tosunların yerine sıska ve sümüklü oğlanlar" (Taşkı, 1941: 183) tarafından karşılanır. Tetkik sonrasında mühendis, köylüye iki seneye kadar azgın nehir yatağının temizleneceği ve bataklığın kurutulacağı sözünü verir: "Bu köylüye biraz telkin de lazım. Ümit vermeli. Bunlar basit insanlar. Hemen ümitsizliğe kapılırlar" (Taşkı, 1941: 184). Ancak aradan iki yıl geçmesine rağmen köy sular altında

kalmaya devam eder. Cevat ise “*havasile imtizaç edemediğinden vekâletinden memuriyetini*” başka bir yere nakil ister.

Hikâyelerden hareketle bir değerlendirme yapacak olursak, genel olarak Cumhuriyet’in ilk yıllarında memurların Anadolu’ya ve Anadolu halkına uzak ve yabancı olduğu söylenebilir. Halka karşı bu uzaklıkta memurların Anadolu’ya ancak görev nedeniyle zorunlu olarak gelmelerinin de önemli bir payı vardır. Yukarıda ele aldığımız kimi hikâyelerde de görüldüğü gibi Anadolu memurlar için adeta bir sürgün yeri olarak görülmüş, kalıcı olarak yerleşme arzusu güdülmemiştir. Ancak devleti temsilen Anadolu’da görev yapan memurlar içinde devletin koruyup kollayan, hizmet sunan, güler yüz ve şefkat gösteren yönünü temsil eden olumlu örnekler de yok değildir. Ayrıca üzerinde durulması gereken bir diğer husus da halkın memurlarla ilişkisini, aynı zamanda halkın devlet ile olan ilişkisi şeklinde düşünmek gerektiğidir. Genel olarak hikâyelerden hareketle varılan sonuç; devletin halkın nazarında hem koruyan, kollayan bir sığınak olduğu hem de vergilendiren, ceza kesen, anlaşılmaz bürokrasisi ile ürküten bir yapı olduğudur.

5. Memurların Ekonomik Durumu ve Hükümet-Memur Dayanışması

İkinci Dünya Savaşı yılları giriş bölümünde de üzerinde durulduğu gibi ekonomik sıkıntıların fazlasıyla hissedildiği, alım gücünün azaldığı ve yoksulluğun arttığı yıllardır. Her ne kadar savaş koşulları ortaya savaş vurguncuları ve yeni savaş zenginleri çıkarmışsa da toplumun hemen hemen tüm kesimleri ülkenin içine düştüğü zorlu ekonomik şartlardan etkilenmiş ve yoksulluk oldukça artmıştır.

İkinci Dünya Savaşı dönemi hikâyesinin şahıs kadrosu içinde azımsanmayacak bir yer edinen memurlar da, devrin ekonomik koşullarına paralel olarak hikâyelerde ekonomik durumları ile karşımıza çıkmaktadır.

Kemal Bilbaşar’ın *Pazarlık* (Bilbaşar, 1975: 51-64) isimli hikâyesinde hem memurların içine düştüğü maddi sıkıntı ve yoksulluktan hem de o dönemde çok gündemde olan devlet-memur dayanışmasından bahsedilir. Hikâyede bir tarafta kuruyemiş tüccarı Hayri Küner ve diğer tarafta ilkokul öğretmeni Muhlis Azsöyler olmak üzere iki taraf bulunur. Hayri Küner dönemin savaş vurguncularından biridir. İlkokul öğretmeni Muhlis Azsöyler ise üç çocuklu yoksul bir memurdur. Bilbaşar’ın ifadesiyle “*dar gelirlili insanlar gibi üzüntüsü de eğlencesi de evinde*” dir (Bilbaşar, 1975: 56).

Pazarlık’ta hükümetin memura yaptığı yiyecek yardımına da değinilir. Bilindiği gibi İkinci Dünya Savaşı’nın zor ekonomik şartları altında iyice yoksullaşan memur kesime hükümet bazı erzak yardımında bulunarak sahip çıkmıştır. Ancak bu yardımın yetersiz olduğuna da hikâyede ayrıca vurgu yapılır. Muhlis Azsöyler devletin kendilerine verdiği şekeri, evin diğer ihtiyaçlarını karşılamak için Bakkal Salim Efendi’ye satmak zorunda kalır:

“Aldığım maaştan ev kirası, su, elektrik parasını çıkardık mı sade ekmek parası kalıyor. Kömür, sebze, et parası nerde? (...) Hükümet erzak veriyormuş neye yarar. Bizim boğazımızdan geçmedikten sonra...!” (Bilbaşar, 1975: 59-60)

Şekeri bakkala satan Muhlis Azsöyler buradan gelen paranın bir kısmıyla uzun süredir dışarı çıkarmadığı ailesini gazineye götürür. Hayri Küner de ticaret yapacağı Kerim Efendi ile gazineye gelmiştir. Küner gazineye Muhlis Azsöyler’i görünce konuyu devlet-memur dayanışmasına getirir:

“Bu, hemen hemen her akşam böyle.. Alt ucu bir öğretmen yahu... Amma insanın arkasında koca hükümet varsa, ekmeğe, una, şekere, yağa, sabuna ucuz ucuz

doymuşsa böyle zevk etmez de ne yapar? Hükümet de millet de sanki bunlar için çalışıyor. Bana kalırsa birader, bir dükkâna memur alışverişe geldi mi on kuruş fazla istemeli... Fiyatları yükseltmeli. Hak adalet yerini bulsun..." (Bilbaşar, 1975: 62).

Dönemin savaş vurguncularından biri olan Hayri Küner, hükümetin tüccara üvey evlat muamelesi yapmasından ve memura 16 kuruştan verdiği ekmeği kendilerine 27 kuruştan satmasından da şikâyetçi olur:

"Devir memur devri azizim... Sana şekeri 5 liraya verir... memur 130'dan alır... sen basmayı dışarıdan üç liradan güç alırsın... memur gider komparatiften (85)e donatır çoluğunu çocuğunu..." (Bilbaşar, 1975: 55).

Memurların geçim sıkıntısının anlatıldığı bir diğer hikaye ise Ahmet Naim'e ait olan *İkramiye*'dir (Naim, 1944: 132-137) *İkramiye*'de vilayet özel muhasebe kalemindeki memurların Ulus gazetesinde çıkan *memurlara ikramiye* haberi üzerine günlerce aralarında bunu konuşmaları ve temelde memurların geçim sıkıntıları konu edilir. Genç memurlardan biri "ortalıkta bu pahalılık varken, her ay çift maaş verseler yine nafîle" diyerek dert yanar (Naim, 1944: 133). Tahsil memuru Niyazi Efendi ise "bu işi Allah yaptı yoksa bu ay benim halim nice olacaktı" der (Naim, 1944:133). Bir diğer memur Haşim Efendi ise ikramiye haberini evdekilerle paylaştığına neredeyse pişman olur. Herkes kendi ihtiyacını söyleyip ikramiyeden pay ister. Daha alınmayan ikramiye için "en acil, mübrem ve zaruri" listesi bile yapılır (Naim, 1944: 134).

"İkinci Dünya Savaşının geçim bakımından en sıkışık günlerinde" (Bilbaşar, 1975: 268) geçen *Süleyman Efendi'nin Yeniden İşe Girme Kararı* isimli hikâye (Bilbaşar, 1975: 268-278) de temelde memurların geçim sıkıntısını ve artan işsizliği konu eder. Altmış üç yaşında emekli bir memur olan Süleyman Efendi üç aylığını almaya gittiğinde emeklilerin yeniden işe çağırıldığını öğrenir. Haberi duyan karısı ise gençlerin bile işsiz gezdiği bir ortamda ona iş vereceklerine pek ihtimal vermez.

Bilbaşar'a ait bir diğer hikâye *Teşekkür Telgrafı*'nda ise (Bilbaşar, 1975: 290-297) halkın yoksulluğuna karşılık milletvekillerinin nasıl devlet koruması altında yaşadıklarına dikkat çekilir. Daha önce de üzerinde durduğumuz bu hikâyede halkevi salonunda toplanıp hemşerilerinin dertlerini dinleyen Milletvekili Haşim Arıcan'ın "cebinden Tekel'in Milletvekilleri için yaptırdığı özel sigara paketini" çıkarmasına özellikle dikkat çekilir (Bilbaşar, 1975: 291).

Örneklerini arttırabileceğimiz bu ve bunun gibi hikâyelerde dönemin yazarları İkinci Dünya Savaşı yılları içinde Türkiye'de yaşanan yoksulluk ve ekonomik krize dikkat çekmek istemişlerdir. Halkın yaşadığı yoksulluk elbette ki çok daha fazlasıyla dönemin hikâyelerinde yer bulmuştur. Ancak bu bölümde, yalnızca memurlar ekseninde yaşanan ekonomik sorunların konu edildiği hikâyeler üzerinde durulmuştur.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı dönemi (1939-1945) Türk hikâyeciliğinde köy ve köylünün sorunları kadar memurların gündelik yaşamları ve iş hayatına dair ayrıntılar da geniş yer tutar. Bu dönemin hikâyelerinde ağırlıklı olarak ele alınan memur tipi ise liyakatsiz, rüşvetçi, düzenbaz ve kurnazdır. Çoğu da iş ahlakına uymayacak tavır ve davranışlar içindedir. Bunun yanı sıra azınlıkta olmakla beraber hikâyelerde namuslu, dürüst, çalışkan, ahlaklı ve liyakatli memurlar da yer almaktadır. Bunlar ise daha çok yoksulluk ve geçim sıkıntısı ekseninde konu edilmiştir.

Ayrıca Milli Edebiyat dönemine kadar geri götürülebilecek olan *Anadolu'yu benimsemeyen, uyumsuz memur tiplerinin* bu dönem hikâyelerinde de sıkça kullanıldığı

görülür. Diğer taraftan köy edebiyatında artık klişe halini almış olan memur/bürokrat/asker ve din adamı karşısında Anadolu köylüsünün ezildiği konusu bu dönem hikâyelerinde de aynı kurgu ve tematik yapı içinde ele alınmaya devam etmiştir.

Burada dikkat çeken bir yön de memur sınıfın halk ile arasındaki mesafe/uzaklık ve yabancılaşma durumudur. “Yabancılaşma” kavramı her ne kadar varoluşçuluğun etkisinde kaleme alınmış ve özellikle 1950’lerden sonra edebiyatımızda dikkat çekici eser örnekleriyle karşımıza çıkmış bir kavram olsa da İkinci Dünya Savaşı dönemi hikâyelerinde de memur-halk, memur-Anadolu ilişkisinin ifade edilmesinde, adı konulmamakla birlikte, kavramsal olarak karşımıza çıkmaktadır. Yakup Kadri’nin **Yaban** romanında da belirgin olarak dikkat çeken bu durum esasen yabancılaşmanın insanı sosyolojik, psikolojik ve felsefi bağlamda tanımlayan, genel bir insanlık durumu olarak her devirde ortaya çıkabilecek olduğunu göstermektedir (Şenderin, 2011: 115-136).

İkinci Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’in ilânına kadar olan tarihî dönemeç içindeki herhangi bir zaman kesitini ele alan romanlarımız üzerine yapılan incelemelerde yabancılaşma zaman zaman başvurulan bir kavram olsa da, karakterleri ve onların dönüşümünü tanımlayan ana kavram olarak pek değerlendirilmemiştir. Oysa bu yıllar toplumumuzun peş peşe büyük yıkımlar yaşadığı, sosyal ve siyasal anlamda kabuk değiştirdiği çok karmaşık bir tarihî dönemdir. Böyle bir dönemde sosyal, siyasal ve bireysel düzlemde kendilerini çözümsüz bir noktada hisseden aydınların, birden kendi varlıklarına ve topluma yabancılaşmaya başlamaları doğal bir sonuç olsa gerektir (Şenderin, 2011: 117).

İkinci Dünya Savaşı yılları (1939-1945) tarih aralığı olarak Cumhuriyet’in kuruluşunun ilk çeyreğine (16. ve 22. yılları arasına) ve Milli Şef İsmet İnönü zamanına denk gelmektedir. İlk yıllarda ateşli bir şekilde sürdürülen idealist söylemler, rejimi ve değerlerini halka benimsetme ve halkı modernize etme gayretleri, her ne kadar bu yıllarda da sürdürülmekle birlikte, savaşın yarattığı ekonomik buhran ve politikalar nedeniyle, bu gayretlerin Atatürk dönemine göre daha geri planda kaldığı da şüphesizdir. Zira giderek yoksullaşan, ekmeği bile karne ile almak durumunda kalan bir halk ve ihracatı durma noktasına gelen bir ülkede elbette ki öncelikler de değişmiştir. Dolayısıyla memur-halk ilişkilerinin konu edildiği hikâyelerde halk tarafının hep yoksulluk ile ön plana çıkarılması bir tesadüf değildir.

Özellikle ele aldığımız örnekler üzerinden konuşacak olursak dikkat çeken bir taraf da bu hikâyelerin büyük çoğunluğunda fon mahiyetinde bile olsa savaşa bir yer verilmemiş olmasıdır. Oysa savaşın bu dönem toplum yaşamına, hem ekonomik hem de sosyal açıdan pek çok olumsuz yansımaları olmuştur. Elbette ki bu dönem hikâyeleri içinde savaşın konu edildiği ve savaşın yansımalarının yer verildiği çok sayıda hikâye vardır. Ancak bizim burada konu ettiğimiz örneklerde (özellikle de memur merkezli baktığımız bu hikâyelerde) savaşa çok değinilmemiş olması ilginç bir ayrıntıdır.

Kaynaklar

- ARPAD, Burhan. 1940, **Şehir**, İnanç Neşriyat, Yılmaz Basımevi, İstanbul.
- AYTEKİN, Halil. 1944, "Köye Çıkan Konferansçılar", **Yurt ve Dünya**, Sayı 42, 15 Mart, Cilt 5, s.197-201.
- BENHÜR, Çağatay. 2008, "1945-1946 Yıllarında Türkiye'de Politik Gelişmelere Genel Bakış", **Journal of Qafqaz University**, Sayı 24, s.30-41.
- BILBAŞAR, Kemal. "Çancının Karısı", **Cevizli Bahçe**, Yeniyo Basımevi, 1. bs., İzmir, 1941, s.298-316.
- BILBAŞAR, Kemal. 1939A, **Anadolu'dan Hikâyeler**, Türkiye Basımevi, İstanbul.
- BILBAŞAR, Kemal. 1939B, "Budakoğlu", **Aramak**, Sayı 3, Haziran, s.23-31.
- BILBAŞAR, Kemal. 1939C, "Hacı Emminin Damadı", **Aramak**, Sayı 2, Mayıs s.24.
- BILBAŞAR, Kemal. 1939D, "Kel İmanın Fesleri", **Aramak**, Sayı 7, Birinciteşrin s. 26-31.
- BILBAŞAR, Kemal. 1944, "Çoluk Çocuk Sahibi", **Yurt ve Dünya**, Sayı 39, 1 Şubat, Cilt 5, s.100-109.
- BILBAŞAR, Kemal. 1975, **Cevizli Bahçe**, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- BOYKOY, Seher. 2006, "Bir Savaş, Bir Kent; İkinci Dünya Savaşı ve Samsun", **Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu (4-6 Mayıs Samsun) Bildirileri**, 1. Kitap, (Haz. Cevdet Yılmaz), s. 349-366.
- EDIPOĞLU, Baki Süha. 1943, **Sel Geliyor**, Ülkü Kitap Yurdu, İstanbul.
- GÖKŞEN, Enver Naci. 1942, **Son Çare**, Necip Güllü Matbaası, Adapazarı.
- GÖKÜŞ, Mehmet. 2000, "Tek Parti Döneminde Türk Kamu Bürokrasisinin Gelişimi", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 33, Sayı 2, Haziran, s.23-33.
- KAPLAN, Mehmet. 1940, "Kazım Ağabey", **Çığır**, Sayı 95, Cilt 9, İkinciteşrin, s.116-122.
- KARPAT, Kemal H. 1996, **Türk Demokrasi Tarihi-Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, Afa Yayınları, İstanbul.
- KOCAGÖZ, Samim. 1942, **Tellikavak**, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, Güven Basımevi, İstanbul.
- KOÇAK, Cemil. 1996, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KUNT, Bekir Sıtkı, 1940, "İncir Yaprağının Kokusu", **Varlık**, Sayı 164, Cilt 10, Mayıs, s.513-515.
- KUNT, Bekir Sıtkı. 1941, **Herkes Kendi Hayatını Yaşar**, Vakıf Basımevi, İstanbul.
- NAİM, Ahmet. 1944, "İkramiye", **Yurt ve Dünya**, Sayı 40, 15 Şubat, Cilt 5, s.132-137.
- OKURER, Cahit. 1941, "Bir Hikâyenin Sonu", **Çığır**, Sayı 105, Cilt 11, Ağustos s. 49-51.
- SEREN, Suat. 1941, "Köprü", **Çığır**, Sayı 102, Mayıs, s.143-148.
- ŞENDERİN, Zübeyde. 2011, "Türk Romanında Taşra: Toplumsal Yapılanma, Aydınlar ve Yabancılaşma", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi**, Sayı 18, 2 (2011), s.115-136.
- TARUS, İlhan. 1939, "Bir Kaza Meyhanesinde", **Yücel**, Sayı 57, Sontesrin, Cilt X, s.136-141.
- TARUS, İlhan. 1945, "Memur", **Yücel**, Sayı 108, Cilt XIX, Ekim 1945, s.65-68.
- TAŞKIR, Fethi. 1941, "O Köyü Yine Su Bastı", **Yücel**, Sayı 82, Cilt XIV, s.182-184.
- TOKER, Metin. 1998, "Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944-1973)", **Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)**, Cilt 1, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- TUĞLUOĞLU, Fatih. 2001, "Tek Parti Döneminde Hükümet Memur Dayanışması", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 27-28, Mayıs-Kasım, s.353-373.
- YAMAÇ, Ziya. 1944, "Şehir Yolu", **Büyük Doğu**, Sayı 23, Cilt 2, 17 Mart, s.11.
- YİĞİTER, Umran Nazif. 1941, **İçimizden Birkaçı**, Zonguldak Halkevi Yayını, Zonguldak.

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
Cilt 7, Sayı 15 (Nisan 2018), s. 94-99.
DOI: 10.25068/dedekorkut156
ISSN: 2147-5490, Samsun- Türkiye

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi: 06. 02. 2018
Kabul Tarihi: 25. 04. 2018

Yahya Kemâl Beyatlı'nın Şiire Başlama Dönemiyle İlgili Edebiyat Tarihlerine Katkı Olarak Üsküp'te Kitâbeli Bir Mezar Taşı

An Epitaph In Skopje As A Contribution To The Literature History Of Yahya Kemal Beyatli's Time Of Beginning Poetry

Ertuğrul KARAKUŞ *

Öz

Modern Türk şiirinin bir anlamda köklerine bağlı kalarak yeni arayışlar içerisinde olmasında büyük bir vazife üstlenen büyük Türk şair Yahya Kemâl Beyatlı'yı iyi bir şekilde anlamanın yolu, öncelikle onun Üsküp'teki hatıralarını iyi bilmekten geçer. Şairin tarihî, siyasi ve dinî görüşlerinin şekillenmesinde, dolayısıyla da şiir muhtevasının oluşmasında Üsküp'ün yeri ve önemi büyüktür. Şairin Üsküp'te yaşadığı yılları ve hatıralarını göz önüne almadan, onun dünya görüşü veya şiir muhtevasıyla ilgili yorum yapmak her zaman yanlış veya eksik sonuçlar çıkmasına neden olacaktır. Yahya Kemâl gibi Türk edebiyatının modernleşme süreci açısından son derece belirleyici bir yere sahip olan bir şair sözkonusu olduğunda, onun hayatıyla ilgili "ilk" özelliği taşıyan her bilgi, kitap, kişi ve hatta nesne, ayrı bir önem kazanmaktadır. Yahya Kemâl'in şiire başlamasında ve anılarında önemli bir yer tutan Üsküp hanımefendisi olan Redife Hanım'ın, Üsküp Rufai Tekkesi bahçesinde bulunan kitâbeli mezar taşı da edebiyat tarihinde yerini almalıdır.

Anahtar Kelimeler: Yahya Kemâl, Redife Hanım, Üsküp.

Abstract

In order to understand Yahya Kemal Beyatli well, who has his prominent role in the new pursuits of modern Turkish poetry without disregarding its roots, his memories in Skopje need to be clearly known. Skopje has a very distinct place in the formation of poet's historical, political and religious views, accordingly in the development of the content of his poetry. Without his years and memories in Skopje, commenting on Beyatli's world views and the content of his poetry would produce wrong and deficient results. When it comes to Yahya Kemal, who has a very significant place in the modernisation of Turkish literature, every one of information, book, person and even materials having the speciality of being the first in his life gains more importance. As a lady from Skopje, who has a very outstanding role in Yahya

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri Bölümü, Kırkkale-Türkiye. El-mek: ekarakus7984@hotmail.com

Kemal's beginning to poetry and his memories, Redife Hanım's epitaph in Skopje Rufai Lodge garden should claim its role in literature history.

Keywords: Yahya Kemâl, Redife Hanım, Skopje.

Giriş

Üsküplü büyük Türk şair Yahya Kemâl BEYATLI'yı iyi bir şekilde anlamının yolu öncelikle Üsküp'ü ve onun Üsküp'teki hatıralarını iyi bilmekten geçer. Yahya Kemâl'in toplumla ilgili, tarihî, siyasi ve dinî görüşlerinin şekillenmesinde, dolayısıyla da şiir muhtevasının oluşmasında Üsküp'ün yeri tartışılmaz derecede önemlidir. Şairin Üsküp'te yaşadığı yılları ve hatıralarını göz önüne almadan, onun dünya görüşü veya şiir muhtevasıyla ilgili yorum yapmak her zaman yanlış veya eksik sonuçlar çıkmasına neden olacaktır.

Yahya Kemâl gibi Türk edebiyatının modernleşme süreci açısından son derece belirleyici bir yere sahip olan bir şair sözkonusu olduğunda, onun hayatıyla ilgili "ilk" özelliği taşıyan her bilgi, kitap, kişi ve hatta nesne, ayrı bir önem kazanmaktadır. Doğduğu şehir, mahalle, ev; isminin ve doğum tarihinin yazılmış olduğu Kur'ân-ı Kerim, okuduğu okullar, örnek aldığı veya etkilendiği kişiler, annesinin mezar taşı, şiirlerinde ve anılarında geçen yer ve şahıs adları gibi pek çok şey, edebiyat tarihleri açısından araştırmaya ve üzerinde yorumlar yapılmaya değer unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Şüphesiz ki bu durum, Tür edebiyatı tarihine damgasını vuran bütün sanatçılar için geçerlidir.

Yahya Kemâl'in yayımlanan ilk şiiri olan "Hâtıra"nın, 10 Ekim 1901 tarihli *Musavver Terakkî* dergisinde "Üsküp'ten A. Âgah" adıyla yer aldığını biliyoruz (Kahraman, 2013: 49).

Şairin halk arasında yayılan ve sosyal bir içerik taşıyan ilk şiirinin de yine Üsküp yıllarında yazdığı bir şiir olduğunu kendisi şu sözlerle anlatır:

"Üsküp'de Vâlî Hâfız Mehmed Paşa aleyhinde bir isyan çıkmış, halk, tepede, Sultan Murad Camii'ne toplanmış ve çarşıları kapatmış, heybetli bir manzara gösteriyordu. Bu isyânı tasvîr eden bir manzûme söylemişim. O hareketteki elebaşlarından İdris Hoca'nın, Hacı Ferhad Bey'in, Husmen Ağâ'nın isimleri geçiyordu. Halk arasında yayılan ilk eserim o oldu." (Kemâl, 2008: 98)

Ancak şairin bahsettiği bu eser, ne yazık ki elimize ulaşamamıştır.

Yahya Kemâl, anılarında şiire başlama serüvenini anlatırken özellikle bir nokta üzerinde durur. Çok küçük bir çocukken onu şiire sevk eden duygunun oluşmasında etkili olan bir isimden bahseder: Redife Hanım...

Şair anılarında Redife Hanım'ı şöyle tanıtır:

"Şiire bir aşkla başladım. Üsküp'de, yerli mahalleler ortasında, Türkkâri eski bir konakta oturur, bey hânedanlarından birinin kızı, kumral ve endamlı, cazibesi ve güzelliği mâruf, bir Redîfe Hanım vardı." (Kemâl, 2008: 93)

Eski Üsküplüler tarafından Yahya Kemâl'in bahsettiği Redife Hanım güzelliğinden dolayı "Üsküp Venüsü" olarak adlandırılmaktadır (Banarlı, 1997: 65).

Şair, şiir serüveninde önemli bir yer tutacak olan bu hanımı ilk olarak beş yaşlarında görür ve ondan etkilenir:

"Bu genç kız, çocukluğumda, fâsılalı olarak, üç defa hayalimi işgal etti. İlk defâ, cülûs mu, velâdet mi? bir şenlik gecesiydi, büyük vâlidemle, Vardar boyunda bir araba gezintisinde

bulunuyorduk; arabada o da vardı; o zaman beş yaşında vardım; küçücük kafam bu hanımın câzibesıyla sersemlemişti; ona karşı içimde günlerce ateş gibi bir üzüntü hissettim." (Kemâl, 2008: 93)

Şair bu ilk görüşünde çok küçüktür ve hissettiklerine "insan fitratında olan güzele ve güzelliğe aşırı temayül" de denilebilir (Yetiş, 2006: 74). Nitekim Redîfe Hanım'ı bu ilk görüşün tesiri hissî boyutta kalmıştır. Şiire başlama konusunda ilk önemli tesirin, şair on iki yaşındayken gerçekleştiği görülüyor:

"İkinci defâ onu bir düğün gecesi gördüm; oniki yaşındaydım...

...

Henüz genç kız olan Redife Hanım'ı ikinci defâ işte o düğünde gördüm. Eski yaram açıldı. Bütün bir gece yanından ayrılmadım. Zannedersem o da o akşam içimi yakan ateşi hissediyordu.

O düğün bitince derin bir melâl içinde kalmıştım. Hep onu düşünüyordum. İlk şiirim olan bir türkü güftesini, ekseriyâ Üsküp türkülerinde gördüğüm vezinle, onunçün karalamağa başladım.

Bu ilk eserin hemen hiçbir mısra'ını şimdi hatırlıyamıyorum." (Kemâl, 2008: 93-94)

Buradan bir başka önemli konu daha çıkmaktadır ki şair ilk şiirlerinde "Üsküp türküleri" nin etkisindedir. Zîrâ Yahya Kemâl, küçüklüğünde Üsküp'te yaşadıkları konakta "son yeniçeri" de dediği Deli Ahmed'den ve onun karadüzen çalıp söylediği türkülerden çok etkilenmiştir.¹

Şair bu on iki yaşındaki etkilenişten işte bu Üsküp türkülerinin de tesiriyle basit bir şiir karalar. Ancak şairin bu aralarda idâdî ikinci sınıftayken yazıya daha çok heveslendiğini ve işte tam bu sıralarda Rifâî Tekkesi'nde Redîfe Hanım'a bir kez daha rastlamasıyla şiir yolunda daha ciddi adımlar attığını yine kendisinden öğreniyoruz:

"Rifâî tekkesi, Üsküb'ün eski, güzel, ziyâretgâh, çeşmeli ve şadıroanlı, oldukça zengin bir dergâhıydı; Cuma günleri zikir ve devran olduğu saatlerde seyircilerle dolar, erkek mahfilleri gibi, kadınlara mahsus kafeslerinde iğne atılsa yere düşmez derecede kalabalık olurdu. Bir Cuma günü oraya gitmiştim. Zikirden sonra, kadınların tarafından çıkan Redîfe Hanım'ı hayatımda üçüncü defâ gördüm.

...

Ben de onbeş yaşına girmiştim. Bu üçüncü tesâdüfün têsîri derin oldu. Mektepe vazîfelerimi, evde ve sokakta eğlencelerimi unuttum. Âilem dalgınlığımı merak etti ve zannedersem derdimin farkına da vardı. Izdırâbımı bir şiirler söylemek hevesine düştüm. Lâkin bu defâ, ikinci tesadüfte olduğu gibi, âdî bir türkü değil, kitaplarda gördüğüm manzûmeler nev'inden aruzla bir şiir söylemeye çalışıyordum. Aruzla bozuk düzen bir kıt'a söylemeye muvaffak olmuştum." (Kemâl, 2008: 96)

Bütün bu ifadelerinden de anlaşılacağı gibi, Yahya Kemâl'in şiire başlamasında "Üsküp'de, yerli mahalleler ortasında, Türkkâri eski bir konakta oturan" Redîfe Hanım'ın etkisi büyüktür. Şair Redife Hanım'ın, tekke şeyhi ve aynı zamanda da şair olan Şeyh Sadettin Sırrî Efendi'yle (Bu zât aynı zamanda Yahya Kemâl'in Arapça, Farsça ve şiir hocasıdır.) evlenmiş olduğundan da bahseder. Yahya Kemâl anılarında Redife Hanım'ın ölüm nedenini "vaz'-ı haml etmek" (doğum esnasında) olarak belirtir.

¹ Deli Ahmed'le ilgili geniş bilgi için bkz. Yahya Kemâl, age, s. 14-16.

Şairin, bu Üsküp hanımefendisi hakkında verdiği bilgiler çok sınırlıdır. Ancak, Redife Hanım'ın, Üsküp Rifaî Dergâhı bahçesinde bulunan mezar taşında, onunla ilgili az da olsa bilgi edinebiliyoruz. Mezar taşıyla ilgili bilgiler şu şekildedir:

Redife Hamm'ın, Üsküp Rifaî Tekkesi bahçesinde bulunan mezar taşı.

YERİ	Üsküp Rufaî Tekkesi Bahçesi
BOYU	125 cm (Baş taşı), 132 cm (Ayak taşı)
ENİ	38-40 cm
ET KALINLIĞI (MEZAR KALINLIĞI)	6 cm
MALZEME TÜRÜ	Mermer
DURUMU	Sağlam
TESPİT TARİHİ	09.06.2014
KİTABESİ	<p><i>“Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî</i></p> <p><i>Genç yaşımnda gör ne yazmış sâhib-i kudret bana</i> <i>Geldi eyyâm-ı ecel vermedi dermân bana</i> <i>Gül gibi soldu vücûdum tâze bir civân iken</i> <i>Çâre yok câm-ı ecelden sundular şerbet bana</i></p> <p><i>El-merhûme el-mağfûre el-muhtâce ilâ rahmet-i</i> <i>Rabbihî'l-Ğafûr min dâre'l-fenâ ilâ dâre'l-bekâ</i> <i>Redîfe Hanım binti Hâcî Abdurrahman</i> <i>Beg rûhiçün rızâen lillah el-Fatiha</i></p> <p style="text-align: right;"><i>Sene-i azli</i> 1321</p>

Buradan anladığımız kadarıyla Redîfe Hanım, Hacı Abdurrahman Bey'in kızıdır ve genç yaşında vefat etmiştir. Mezar taşının kitâbesinde yazılı olan ve eşi Şeyh Sadettin Sırrî Efendi'ye ait olduğunu düşündüğümüz dörtlükte, Redîfe Hanım'ın genç yaşta vefat ettiği vurgulanmaktadır. Şahide üzerindeki 1321 tarihinden, ölüm tarihinin 1903-1904 olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmacı yazar Fahri Kaya, Yahya Kemâl'in yıllar sonra Üsküp'ü ziyaretiyle ilgili olarak şunları yazar:

“Şair, 1932 yılında yeniden Üsküp’e gelince Redife Hanım’la ilgilenir. Ama Server, Perver ve Keşer adında üç kızın anası olan Redife Hanım, dördüncü çocuğunu dünyaya getirirken hayata gözlerini yummuştur. Bu, Yahya Kemal Beyatlı’yı çok üzen bir haberdir.”²

Yahya Kemâl’in anılarında Redife Hanım’ın vefatı daha önceki bir tarihe işaret edecek şekilde geçmektedir (Banarlı, 1997: 75). Beşir Ayvazoğlu da Fahri Kaya gibi eserinde Redife Hanım’ın vefatının, Yahya Kemâl’in belirttiğinden ileri bir tarihte olabileceğini söyler (Ayvazoğlu, 2013: 405). O hâlde ya şahide üzerindeki tarih “şahidenin yazıldığı” sonraki bir tarihi göstermektedir ya da merhumenin gerçek vefat tarihi budur. Redife Hanım’ın dördüncü çocuğunu doğururken vefat ettiği düşünülürse, gerçek tarih taş üzerindeki tarih olmalıdır. Fahri Kaya’nın ifadeleri de ikinci ihtimale destek olur mahiyettedir.

Sonuç

Üsküplü büyük şair Yahya Kemâl Beyatlı’nın şiire başlamasında Redife Hanım’ın etkisi büyüktür. Aslında şairin şiire yeteneği hâlihazırda mevcuttur. Redife Hanım’a olan bu ilgi, şairin şiir yeteneğinin ortaya çıkmasında tetikleyici rol oynamıştır.

Şairin doğumundan vefatına kadar hayatının her aşamasında içerisinde bulunduğu ev, otel, tekke, kafe gibi birçok mekân; münasebette bulunduğu birçok kişi ve onun için önemli olan birçok nesnenin doğal olarak değer kazandığını biliyoruz. Paris’te oturduğu kafe, İstanbul’da kaldığı otel odası ve dolaştığı sokaklar, Üsküp’te şairin kişiliğinde önemli rol oynayan annesi Nakıye Hanım’ın mezarı/mezar taşı, şairin kendi mezar taşı gibi unsurlar, yıllar boyunca yapılan edebiyat tarihi araştırma ve değerlendirmelerinde konu edilmiştir ve edilmeye de devam edecektir.

Çalışmamızın konusu olan, Redife Hanım’ın Üsküp Rifâî Tekkesi haziresinde büyük bir talih olarak hâlen mevcut olan mezar taşı da bizce en az yukarıda saydığımız unsurlar kadar edebiyat tarihi açısından değerlidir. Yahya Kemâl’in “şiire başlamasında ve anılarında” önemli bir yer tutan Üsküp hanımefendisi olan Redife Hanım’dan kalan tek somut hatıra olarak Üsküp Rufâî Tekkesi bahçesinde bulunan kitâbeli mezar taşı da şairin şiire başlama dönemiyle ilgili edebiyat tarihi araştırmalarında yerini almalıdır.

Kaynaklar

- Ayvazoğlu, B. (2013). *Yahya Kemal Beyatlı-Eve Dönen Adam*. İstanbul: Kapı Yayı., 2. Baskı.
- Banarlı, N. S. (1997). *Yahya Kemâl’in Hatıraları*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2. Baskı.
- Kahraman, Â. (2013). *Büyük Göçmen Kuş-Yahya Kemâl Beyatlı*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Karakuş, E. (2016). Yahya Kemâl Beyatlı’nın İlk Şiir Hocası Şeyh Sâdeddin Sırrı’nın Aile Efrâdına Ait Üsküp Rifâî Tekkesi Haziresinde İki Adet Kitâbeli Mezar Taşı. *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2016/9: 48-54.
- Kemâl, Y. (2008). *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 5. Baskı.
- Yetiş, K. (2006). *Yahya Kemal 1-Hayati*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2. Baskı.

² Şeyh Sadettin Sırrı Efendi ve Redife Hanım’ın çocuklarıyla ilgili ayrıca bkz. Ertuğrul Karakuş, “Yahya Kemâl Beyatlı’nın İlk Şiir Hocası Şeyh Sâdeddin Sırrı’nın Aile Efrâdına Ait Üsküp Rifâî Tekkesi Haziresinde İki Adet Kitâbeli Mezar Taşı”, *Dede Korkut Dergisi*, 2016/9: 48-54.

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
Cilt 7, Sayı 15 (Nisan 2018), s. 100-106.
DOI: 10.25068/dedekorkut162
ISSN: 2147-5490, Samsun- Türkiye

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi: 11. 03. 2018
Kabul Tarihi: 26. 03. 2018

Ankara ve Konya'da Yaşayan Nogay Türklerinde Hıdırellez Kutlamaları

Hıdırellez Celebrations in Nogay Turks Living in Ankara and Konya

Süleyman Hilmi KIZILDAĞ*

Öz

Genellikle milletlerin maddi ve manevi değerlerinin bütünü olarak tanımlanan kültür, milletlerin hayat içinde gösterdikleri tutumdur. Bu tutum bizi diğerlerinden ayırır ve kendimizi tanımlamamızda etkin rol oynar. Çünkü insanoğlu tabiatı gereği bir millete ait olma ve o milletin bireyleri ile kaynaşma ihtiyacı duyar. Bunları birey, ait olduğu milletin kültürel özelliklerini yaşayarak gerçekleştirebilir. Türklerin kültür hazinesi içinde toplumun bireylerini kenetleyen ve millet olma şuurunu hatırlatan etkinliklerden biri de Hıdırellez kutlamalarıdır. Hıdırellez, hemen hemen bütün Türk boylarında kutlanan, toprağın uyanması ve baharın gelmesiyle insanların içindeki pozitif enerjinin dini ritüellerle süslenerek ortaya çıktığı bir tabiat bayramıdır. Bu çalışmada, yaklaşık 19. yüzyılın ortalarında Kafkasya'dan Şereflikoçhisar (Ankara) ve Kulu (Konya)'ya göç eden Nogay Türklerinde baharın gelmesiyle kutlanan Hıdırellez kutlamaları incelenmiştir. Bu kutlamaların Nogay kültüründeki önemi ve kutlamalarda yapılan etkinlikler hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca Nogay sözlü edebiyatında önemli bir yere sahip olan ve Hıdırellez kutlamalarında çokça örneği sergilenen şın nazım şekli hakkında bilgiler sunulmuştur. Bu bilgiler araştırmamıza konu olan köylerden derlemeler yapılarak desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hıdırellez, Nogay Türkleri, Nogay Kültürü.

Abstract

Culture, which is generally defined as the totality of the material and spiritual values of nations, is the attitude of nations in life. This attitude separates us from others and plays an active role in defining ourselves. Because human beings need to belong to a nation of nature and need to integrate with the people of that nation. Individuals can realize these by experiencing the cultural characteristics of the nation to which they belong. Hıdırellez celebrations are one of the activities that keep the individuals of the society in the cultural treasure of the Turks together and remind them of the desire to become a nation. Hıdırellez is a nature holiday that is celebrated in almost all Turkish provinces, where the soil is awakened and the positive energy inside people is adorned with religious rituals by spring coming. In this study, Hıdırellez celebrations celebrated by the arrival of spring in the Nogay

*Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Malatya-Türkiye, e-mail: shkizildag@gmail.com

Turks migrating from the Caucasus to Şereflikoçhisar (Ankara) and Kulu (Konya) were investigated in the mid-19th century. These celebrations were informed about the prosperity and celebration activities in the Nogai culture. In addition, information on the form of şın poetry, which has an important place in the Nogai oral literature and which is widely represented in the Hidirellez celebrations, is presented. This information was supported by making compilations from the villagers who were the subject of our research.

Key Words: Hidirellez, Nogai Turks, Nogai Culture.

Giriş

Tarih boyunca kültürler; toplumların duygu, düşünce ve inanış sistemlerinin gelenek ve göreneklerine yansıtılan milli değerleri olmuştur. Bu milli değerler yaşatıldıkça bir milletin varlığından ve geleceğinden bahsedilebilir. Bir milletin varlığını devam ettirebilmesinin en önemli hususlarından biri kültürel özelliklerinin korunması ve yaşatılmasına bağlıdır.

“Milli kültür ihmal edilmemesi, üzerinde dikkatle durulması, kendisinden kuvvet alınması gereken bir varlıktır. Milli kültür unutulur, bir tarafa atılır yahut layıkıyla tanınmaz, bilinmez ve yeni nesillerce benimsenmezse, o millet şahsiyetini kaybetmiş olur. Şahsiyetini kaybeden, başka milletlere göre bir hususiyeti, bir değişik tarafı ve üstünlüğü bulunmayan milletler ise zayıflamaya, çökmeye yüz tutmuş topluluklar haline gelmiş sayılırlar. Bir milleti çökertmek için o milletin milli kültürünü bozmak, zayıflatmak düşmanların başvurdukları ilk tedbirdir” (Timurtaş, 1997: 13).

Türklere ait eski yazılı kaynaklardan anlaşılacağı üzere, Türkler tarihi süreç içinde çeşitli sebeplerle törenler ve kutlamalar düzenlemişlerdir. Türk kültürünün berrak bir şekilde yansıtıldığı bu törenler ve kutlamalar yüzyıllar boyunca dini ve coğrafi etkenlerle bazı değişikliklere uğrayarak günümüze kadar gelmiştir. İşte bu kutlamalardan biri de dünyadaki birçok Türk boylarınca kutlanan Hidirellez şenlikleridir. Bu şenliklere Türk Dünyasında; Anadolu’da *Hidirellez*, Kırım Türklerinde *Tepreş*, Makedonya’da yaşayan Türklerde *Ederlez*, Kırgız ve Kazak Türklerinde *Kıdırlez* gibi çeşitli isimler verilmiştir. Bu şenlikler Anadolu’da yaşayan Nogay Türklerinde de *Kıdırlez* ismiyle kutlanmaktadır.

Nogay Türkleri günümüzde dünyanın birçok yerinde yaşamını sürdüren ancak nicelik olarak yok olmaya yaklaşmış bir Türk topluluğudur. Ata yurtlarının Kafkasya bölgesi olduğu bilinen Nogay Türkleri, Türkiye’ye de 1860’lı yıllarda göç etmeye başlamışlardır. Türkiye’ye göç eden Nogaylar üzerine bilimsel araştırma çok fazla yapılmamıştır. Yapılan araştırmalar da genelde tarihi ve lengüistik araştırmalardır. Ancak bir milletin en iyi şekilde algılanabilmesi için onun kültürel özelliklerinin çok iyi bilinmesi gerekir.

Hidirellez yüzyıllar boyunca devam etmekte olan geleneksel Nogay halk kültürünün bir parçasıdır. Hidirellez, adını Hızır ve İlyas peygamberden alan mevsimsel bir bayram niteliğindedir. Halk inanışına göre, 5 Mayıs’ı 6 Mayıs’a bağlayan gece Hızır ve İlyas, ilahi bir program gereği tabiata canlılık vermek üzere buluşurlar. Bu gece, kışın tamamen bitip yazın başladığı gün olarak kabul edilir. Bu günden sonra sıkıntılı kış günlerinin ardından tabiatta ulaşılan canlanma, bolluk ve bereket günleri gelir. Bütün bu değişimler insanların psikolojik durumlarında da kendisi hissettirir.

Hızır ve İlyas peygamberin yılda bir kere bir araya geldikleri bu beraberlikte ismi yaşatılmasına rağmen İlyas’ın şahsiyeti tamamıyla silinerek Hızır motifi öne çıkarılmıştır. Bundan dolayı Hidirellez Bayramında icra edilen bütün merasimler Hızır ile ilgilidir. Bunun temel sebebi, İslam öncesi devirlerde üç büyük kültürün hâkim

olduğu alanlarda bu yaz bayramı vesilesiyle kültleri kutlanan insanüstü varlıkların daha ziyade Hızır'ın şahsiyetine uygun düşmesi ve onunla bütünleşmesidir (Ocak, 1985: 43).

Ebedî hayata sahip Hızır Peygamber karada, İlyas Peygamber ise denizde hüküm sürerler ve darda, zorda kalanların imdadına yetişirler. Hızır, Hz. Musa ile aynı dönemde yaşayan, kendisine ilâhî bilgi ve hikmet öğretilen kişidir. Arapça kaynaklarda Hadır (Hadr, Hıdr) şeklinde yer alan ve Arapça kaynaklı olduğu kabul edilen kelime, Türkçede Hızır ve Hıdr biçiminde kullanılmaktadır. Hadır “yeşil, yeşilliği çok olan yer” anlamındaki ahdar ile eş anlamlıdır. Kelime sıfat olarak da kabul edilebilir (Sever, 2015). İlyas peygamberden Kur'ân-ı Kerim'de iki defa İlyas (el-En 'am/85; es-Saffat/123), bir defa da İlyasin (es-Saffat/130) şeklinde zikredilmekte, mümin kullardan olduğu, kavminin taptığı Ba'l inancıyla mücadele ettiği ve daha sonra gelenler arasında hayırla anıldığı belirtilmektedir.

Kaynağı nereye bağlanırsa bağlansın Türk insanının zihninde Hızır, Hızır-Nebi, Hızır-İlyas, Hıdırellez, Kızır gibi kelimelerle ifade olunan bir Hızır-İlyas kültü ve bu kült çevresinde teşekkül edip yaşamaya devam eden bir gelenek mevcuttur. Hızır'ın adı, hüviyeti, ölümsüzlüğü, yaşadığı dönem ve zaman, veliliği ve nebiliği tartışma konusu yapılmakla birlikte, gerek Türkiye'de, gerekse Türkiye dışındaki Türk dünyasında kabul gören inanç, onun “Tanrı'nın yeryüzünde dolaşan güçlü ve yardımsever elçisi” olduğudur (Yücel, 2002: 36).

Buraya kadar Hıdırellez'in milli kültür içindeki yeri ve Hıdırellez ile ilgili genel bilgiler üzerinde duruldu. Buradan itibaren Ankara'nın Şereflikoçhisar ve Konya'nın Kulu ilçelerinde yaşayan Nogay Türklerinde Hıdırellez kutlamalarının hazırlıkları ve kutlamalarda uygulanan etkinlikler üzerinde durulacaktır.

1. Hıdırellez Kutlamaları İçin Yapılan Hazırlıklar

Hıdırellezin kutlanacağı 6 Mayıs'ın yaklaşmasıyla birlikte Nogay Türklerinde çeşitli hazırlıklar yapılmaktadır. Bunlar:

Hazırlıklar evlerin hem içlerinin hem de bahçelerinin baştan sona temizlenmesiyle başlar. Ev araç gereçlerinin tamamı silinir ve bütün kıyafetler yıkanır. Ayrıca evlerde boya badana yapılır. Bunda genelde beyaz renk kullanılır. Hıdırellez günü Hızır ile İlyas peygamberin nerede buluşacakları belli değildir. Evlerin temizlenmesinin nedeni, buluşma yerinin kendi evleri olabilmesi ümididir. Eğer Hızır ile İlyas peygamber kendi evlerine gelirse o yıl evde bereketin, sağlığın ve mutluluğun hiç eksik olmayacağına inanılır.

Hıdırellezden bir gün önce, nişanlı kıza hediye edilmek üzere damat tarafınca bir koyun hazırlanır. Güzel görünebilmesi için koyun yıkanır, tüyleri taranır, başına poşu takılır, kına sürülür ve üzerine çeşitli kumaşlar örtülür. Damat tarafı, gelinin evine hıdırellez koyunu götüreceğiz diye, yakınlarını evine davet eder. Ardından hep birlikte müstakbel gelinin evine giderek süslenen hıdırellez koyununu ona hediye ederler.

Hemen hemen her evde Hıdırellezin bir gün öncesinden yumurtalar çeşitli renklere boyanır. Bu boyama soğanlar sayesinde gerçekleşir. Yumurta ile soğan aynı kazana konur ve kaynatılır. Eğer kazana mor soğan konulursa yumurta mor, kırmızı soğan konulursa yumurta kırmızı, beyaz soğan konulursa yumurta sarıya yakın bir renge bürünür. Boyanan yumurtalar kutlama günü hem yarışmalarda kullanılır hem de nişanlı kızlara verilir. Yumurtaların boyanmasının nedeni Nogay halkı tarafından bilinmemekte, atalarından gördükleri için yaptıklarını söylemektedirler. Bilindiği üzere yumurta boyama geleneği Hristiyanlarca kutlanan paskalya bayramında da vardır. O

gün Hristiyanların inancına göre Hz. İsa, çarmıha gerildikten sonraki üçüncü gününde dirilmiştir ve onlar için yumurta boyamak, dünyanın yeniden canlanmasının sembolüdür. Hıdırellezin mevsimsel bir bayram olduğu düşüncesinden yola çıkarak çok eski zamanlarda kültürel etkileşimin yaşandığı tahmin edilmektedir. Ancak Nogay Türkleri gibi diğer Müslüman Türk toplumlarında da yumurta boyama geleneğinin var olduğu hesaba katıldığında, Müslümanların mı Hristiyanlardan yoksa Hristiyanların mı Müslümanlardan etkilendiği bilinmemektedir. Bir diğer düşünce de toplumların bir dini kabul etmeden önceki âdetlerini sürdürebilmeleridir.

Hıdırellezin hazırlıklarından biri de bir gün önceden yapılan yemeklerdir. Nogay Türklerinde yemek yapmak da, o yemeği yemek de geçmişten günümüze gelen başlı başına bir kültür yansıması ve yaşam biçimidir. Nogaylarda özellikle et ve hamur, yemeklerin ana harcıdır. Geçmiş yıllarda göçebe bir kültürü benimsemiş olan Nogaylar hemen hemen hiçbir yemeklerini etsiz yapmazlar. Bu yemekler arasında şır börek, kazan börek, kassık börek, bılamık, inkal, taba börek ve maylı kalakay; Nogay yemeklerinin en geleneksel örnekleridir. Bunlardan bazılarının içine hazırlanırken küçük bir çubuk parçası konur. Yemek yenirken içinde çubuk parçası olan lokma kime gelirse, o kişinin çok şanslı ve bereketli günler geçireceğine inanılır.

2. Hıdırellez Günü Yapılan Etkinlikler

Hıdırellez günü sabah erken kalkılır, daha önce belirlenen ve köyde herkesçe bilinen bir alana toplanılır. Bu toplanma yeri bazen köydeki bir harman yeri, bazen ise kendisine kutsiyet atfedilen bir mekân çevresi olabilir. Örneğin: Şereflikoçhisar'ın Akin Köyü'nde bir evliya zatın mezarının bulunduğu düşünülen "Dede Tav" isimli bir mekân gibi. Bazı köylerde kutlamaları kızlar ve erkekler ayrı ayrı yerlerde yapar, bazılarında ise kutlamalar karışık yapılır.

Hıdırellez Nogay Türkleri arasında toplumsal kaynaşmayı sağlar. Özellikle gençlerin Hıdırellezi bütün bir yıl sabırsızlıkla bekledikleri ifade edilir. O gün en güzel ve temiz kıyafetler giyilir. Kızlar ve erkeklerin birbirlerini görmeleriyle, ekseriyetle evlilikle noktalanın beraberliklerin temelleri burada atılır. Bu Hıdırellezin gençleri kaynaştırma, bir araya getirme ve yuva kurmalarına öncülük etme misyonunun göstergesidir.

Hıdırellez kurbanı kesilir ve büyük kazanlar için ateşler yakılır. Kesilen kurbanların şandır (sinir) denilen parçaları kız çocuklarına yedirilir. Bu sayede saçlarının daha güzel ve daha uzun olacağına inanılır. Salıncaklar (şerkenşek) için kazıklar çakılır. Özellikle nişanlıların sallanması sağlanır. Daha önce boyanarak hazırlanan yumurtalar tokuşturulur ve yumurtası önce kırılana ceza verilir. At yarışları yapılır. Erkekler arasında güreş müsabakaları düzenlenir. Bu güreşlerde, bellerde bağlı bulunan kuşaklardan karşılıklı tutularak rakibi yere düşürmeye çalışılır. Güreş alanı etrafında birçok meraklı izleyici toplanır ve güreşin galibini bekler. Bu güreş müsabakasında birinci olan güreşçiye ödülleri verilir. Ata sporu olan güreş bu vesile ile hatırlanmış ve gençler arasında bir spor dalı olarak teşvik edilmiş olunur. Çocuklar için çuval, ip ve yumurta taşıma gibi eğlenceli yarışmalar düzenlenir. Böylelikle çocukların öz güven duygusunu kazanmalarında onlara yardımcı olunur.

Hıdırellezde yapılan bir diğer etkinlik de yöresel yemekler yarışmasıdır. Nogay kadınlarının titizlikle yaptıkları yöresel yemekler, orada bulunan ihtiyar Nogaylardan oluşan bir komisyonca değerlendirilir. En güzel yemek seçildikten sonra birinciye ödül verilir. Nogaylar yöresel yemeklerine çok önem verirler ve bunları genç nesle öğretmek bu yemek kültürlerini geleceğe taşımak isterler. Nogaylar arasında yemek, aile fertlerini

aynı masada buluşturan ve geleneksel değerlerin yaşatıldığı anlardır. Büyüğe saygı, küçüğe sevgi, aile kavramı, aile içi disiplin ve birçok günlük yaşama ait alışkanlıklar sofranın kültüründe öğrenilir ve öğretilir. Bu yüzden Nogay Türklerinde yemek yemek, sıradan bir işmiş gibi algılanmaz.

Hıdırellezin en eğlenceli kısmı, kopuzların çalınarak kanekiy denilen halk oyununun oynandığı, dombıraların çalınarak cırların (şarkıların), manilerin söylendiği ve kart denilen tiyatroların oynandığı bölümdür. Bunların yanında Nogay halk edebiyatında büyük öneme sahip olan şınlar da söylenir. Şın; çeşitli kutlamalarda, toylarda ve bazı toplantılarda karşılıklı atışma şeklinde söylenen bir sözlü edebiyat nazım şeklidir. Sosyal hayatta var olan aşk, sevgi, kıskançlık, sitem gibi konuları içerir. Şın nazım şeklinin nazım birimi beyittir ve ölçüsü ise genellikle 11'li hece ölçüsüdür (6+5=11). Bazılarında ise yazılıştaki ikinci mısranın 12 heceden oluştuğu görülür, ancak söyleyişte bunlar da 11 heceli olarak okunur. Mesnevi nazım şeklinde olduğu gibi her beyit diğerlerinden bağımsız olarak kendi içinde kafiyelidir. Bu çok ses benzerliğiyle kuvvetli bir ahenk sağlanmış olur. Genellikle tam kafiye ve zengin kafiye kullanılır, bazılarında redifler de bulunur. Şın söyleyen kişilere halk arasında şınşısı ve karşılıklı şın söyleme geleneğine de şınlama denir. Şınlamalar genellikle güzel sözlerle, iltifatlarla başlar fakat daha sonra karşısındaki şınşısıyı alt etmek için söylenen hiciv içeren sözlerle devam eder. Hıdırellez kutlamalarında şınlamalar esnasında halk çok eğlenir ve şınşılarını ilgiyle izlerler. Aşağıda bazı şınlama örnekleri ve Türkiye Türkçesine aktarımları verilmiştir.

Hemcinsler arasında söylenen şınlar:

Türkiye Türkçesine aktarımı:

1.şınşısı: Şınla deseniz şınlayık aşılalık,
Aldınızga gül bolup şaşılalık.

Şın söyle deseniz söyleyelim açılalım,
Önünüze gül olup saçılalım.

2.şınşısı: Tor atımdı iyerlep saldım tüzge,
Can coldasım bolur dep keldim sizge.

Doru atımı iyerleyip saldım düze,
Can yoldaşım olur diye geldim size.

1.şınşısı: Kelgen bosan koşkeldin otur tizime,
Bazı dalgın bolurman karama sözüme.

Geldiysen hoş geldin otur dizime,
Bazen dalgın olurum bakma sözüme.

2. şınşısı: Erteden tuvgan cıldızga ay dedim,
Erteden beri şınlayman kaydedin.

Erkenden doğan yıldızga ay dedim,
Erkenden beri şın söylüyorum nerdeydin.

1.şınşısı: Ündürükde bılamık semser kasık,
Men seninmen şınlamam avzun sasık.

Mutfak dolabında bılamık kepçe kaşık,
Ben seninle şınlamam ağzın kokuyor.

2. şınşısı: Kültöbeden topladım curun murun,
Men seninmen şınlamam şoşga burun.

Kültepesinden topladım deri parçası,
Ben seninle şınlamam domuz (basık) burun.

1.şınşısı: Kültöbeden topladım kayrak mayrak,
Men seninmen şınlamam istansız taylak.

Kültepesinden topladım bıçak bileyici,
Ben seninle şınlamam donsuz çıplak.

2. şınşısı: Şınlasam ak temirden palla etermen,
Sendeylerdi şınlasam alt etermen.

Şın söylesem ak demirden pala yaparım,
Senin gibileri şın söylesem alt ederim.

1.şınşısı: Şınlasam şınşısı tuvman şınlap koymam,
Sendeylerdi şınlatıp karap kalmam.

Şın söylesem şıncı değilim ki susmam,
Senin gibileri söyleyip bakıp kalmam.

- 2.şınşı: Şakırsın koraz atsin tan ayan bayan,
Şınşıkendi bileyim tanga tayan.
- Bağırsın horoz doğsun güneş ayan beyan,
Şıncı olduğunu bileyim sabaha kadar.
- Karşı cinsler arasında söylenen şınlar:*
- Türkiye Türkçesine aktarımı:*
- Erkek: Keşeğimsin sen benim kerilgen okday,
Körünesin közümge elde coday.
- Gelinimsin sen benim gerilmiş ok gibi,
Görünüyorsun gözüme eşsiz gibi.
- Kız: Üyündün aldına zerdali ekdim,
Asga suvga karamay zarındı şekdim.
- Evinin önüne kayısı ekdim,
Yemeğe suya bakmadan derdini çektim.
- Erkek: Ayttrayım atandan berse alayım,
Canın süygen cerlerge üy salayım.
- İsteteyim babandan verirse seni alayım,
Canının sevdiği yerlere ev yapıyım.
- Kız: Kök kögerşin bolayım konaklayım,
Senin salgan üyündü men aklayım.
- Gök mavileşsin olgunlaşayım konaklayım,
Senin yaptığın evi ben temizleyeyim.
- Erkek: Eki baslap üy saldım bölüyekben,
Aruvum senin dertinden ölüyükben.
- İki odalı ev yaptım böleceğim,
Güzelim senin derdinden öleceğim.
- Kız: Kıskayaklı kız bala carım cürek ,
Atasının üyüne kim bolgan tirek.
- Kısa ayaklı kız çocuğu yarım yürek,
Babasının evine kim olmuş direk.

Son olarak Hıdırellez etkinliklerinde nişanlı kızların babaları, yakınlarını o gün akşam yemeğini beraber yemek için evlerine davet ederler. Hıdırellezin kutsiyetine istinaden yemeğin sonunda nişanlı kızın bahtının açık olması için dua edilir. Böylece Hıdırellez etkinlikleri sonlanmış olur.

Sonuç

Milli ve dini motiflerin harmanlanarak tabiatın canlanmasının kutlandığı hıdırellez, diğer Türk boylarında olduğu gibi Ankara ve Konya'da yaşayan Nogay Türklerinde de *Kıdırlez* ismiyle kutlanılır. Nogaylar Hıdırelleze büyük önem verdikleri için kutlama hazırlıkları günler öncesinden başlar. Evlerin temizlenmesi, özellikle beyaz renge boyanması, nişanlı kızlara götürülmek üzere koçların belirlenmesi, etkinlikler için yumurtaların boyanması gibi bazı hazırlıklar yapılır. Kutlamalarda, Nogayların dini düşünceleri kültürel özellikleriyle harmanlanarak çeşitli etkinliklerle sergilenir. Bu etkinlikler çerçevesinde çeşitli yarışmalar, spor müsabakaları, müzikli eğlenceler gerçekleştirilir ve sözlü edebi ürünler sergilenir. Kutlamalar insanların bir araya gelip tanışmasıyla ileride aile olmalarına da vesile olabilmektedir. Hıdırellez, toplumsal yaşamda bireyler arasında birleştirici etkisinin bulunması, geleneklerin sürdürülmesine aracı olması, törelerin kökleşmesini sağlaması, sosyal özelliklerin ve çeşitli edebi ürünlerin sergilenmesi yönüyle önemli bir kültür hazinesidir. Nogay Türkleri gibi nicelik olarak yok olmaya yüz tutmuş bir topluluğun incelenmesi, o toplumun Türk dünyasında unutulmaması için önemlidir.

Kaynaklar

- ARTUN, E. (2002). "Türk Halk Kültüründe Nevruz", *Türk Kültüründe Nevruz V. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, (15-16 Mart 2002: Diyarbakır), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 17-25.
- ERGİN, M. (2002). *Üniversiteler İçin Türk Dili*, Bayrak Basımevi, İstanbul.
- KAPLAN, M. (1996), *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- OCAK, A. Y. (1985), *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*, Ankara.
- SEVER, M. (2015). Prof. Dr. Mustafa Sever Hocamızın Kaleminden Hıdırellez, <http://gsf.gazi.edu.tr/posts/view/title/100233>, (İndirme Tarihi: 07. 11. 2015).
- ŞAHİN, S. (Haziran-2012), "Kırım Tatar Türklerinin Bahar Bayramı: Tepreş", *Modern Türklük Araştırmaları*, Cilt 9, Sayı 2, s.69-88.
- TİMURTAŞ, F. K. (1997). *Makaleler (Dil ve Edebiyat İncelemeleri)*, TDK Yayınları, Ankara.
- YÜCE, N. (2011). "Hıdırellez Bayramıyla İlgili Bazı Notlar", *Türk Dili ve Edebiyatı*, Cilt 44, Sayı 44, s. 249-256.
- YÜCEL, A. (Yaz-2002). "Türk Dünyasında Hıdırellez Kutlamaları ve İşlevleri", *Millî Folklor*, Sayı 54, s.35-38.

Kaynak Şahıslar

- ATILGAN, Necmettin, Doğan kaya Köyü, Şereflikoçhisar / Ankara doğumlu, DT:1945
- ÇAĞDAŞ, Raziye, Akin Köyü, Şereflikoçhisar / Ankara doğumlu, DT:1937
- GÖÇER, Ayşe, Akin Köyü, Şereflikoçhisar / Ankara doğumlu, DT:1940
- KIZILDAĞ, Gülşehir, Akin Köyü, Şereflikoçhisar / Ankara doğumlu, DT:1935
- KIZILDAĞ, Hamza, Akin Köyü, Şereflikoçhisar / Ankara doğumlu, DT:1960
- POLAT, Güley, Akin Köyü, Şereflikoçhisar / Ankara doğumlu, DT:1933
- YILDIRIM, Fatma, Şeker Köyü, Şereflikoçhisar / Ankara doğumlu, DT:1926.

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
Cilt 7, Sayı 15 (Nisan 2018), s. 107-112.
DOI: 10.25068/dedekorkut168
ISSN: 2147-5490, Samsun- Türkiye

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi: 30. 03. 2018
Kabul Tarihi: 25. 04. 2018

Kutadgu Bilig'in 221. Beyti Üzerine Düşünceler

Some Thoughts on the Verse 221 of Qutadgu Bilig

Erdem UÇAR*

*Filoloji kriminolojiye benzeyen bir ilimdir.
Araştırmacı bir emareye takılır, bir parmak izine, kaideye aykırı bir müşahedeye,
oradan yola çıkar ve sorunu çözene kadar durmaz. (Andreas Tietze)*

Öz

Kutadgu Bilig'in neşredilmesinin üzerinden 70 yıl geçmiştir. Bu zaman zarfında, eserin neşrindeki ve dizinindeki kelimeler hakkında birçok yeni okuma ve anlamlandırma teklifleri sunulmuştur. Arat, *Kutadgu Bilig*'in metnini en doğru şekilde anlamaya çalışıp Türkiye Türkçesine aktarmaya çalışmıştır. Ancak böyle uzun bir metinde anlamlandırmaların her zaman başarılı olduğu söylenemez. Kutadgu Bilig'in 221. beyti anlam bakımından sorunludur. Makalede, beyitteki *asıl-* üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *asıl-*, *Kutadgu Bilig* neşri, 221. beyit.

Abstract

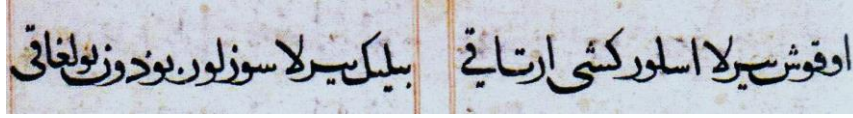
It has been over 70 years since *Qutadgu Bilig* was edited. During this time, many new readings and explanations have been presented about this edition and edition's index. Arat tried to understand the *Qutadgu Bilig* in the most accurate way and tried to translate it to Turkish. However, Arat was not always able to make an accurate meaning in such a long text like *Qutadgu Bilig*. Verse 221 is problematic in terms of meaning. It will focus on *asıl-* in problematic verse.

Key Words: *asıl-*, edition of *Qutadgu Bilig*, verse 221.

* Doç. Dr. Prag/Çek Cumhuriyeti.

Giriş

*Kutadgu Bilig'*in 221. beytinin Arat tarafından yapılan aktarması net olarak anlaşılmamaktadır. Eserde bu beyit sadece Fergana yazmasında muhafaza edilmiştir. Fergana yazmasında beytin aslı şöyledir:

(Fergana Yazması, 28/11 [Yusuf Has Hâcib 2015a])

uğuş birle aslur kişi artağı

bilig birle süzlür boğun bulgağı (Arat 1947: 221 [s. 38])

Kutadgu Bilig neşrindeki 197'den 228'e kadarki beyitler neşre sadece Fergana yazmasından (27/2-29/3) dâhil olmuştur. Bu beyitlerin devam eden kısmında Kahire yazmasındaki yapraklar eksiktir, ama Viyana yazmasında ise durum farklıdır. Bu konuda, Arat şu açıklamayı yapmıştır:

A'da 197.-228. beyitler yok; burada A nüshasında sahife eksikliği mevcut olmadığına göre, bu kısım ya noksan bir nüshadan istinsah edilmiş veya istinsah edilirken sayfeler atlanılmış olmalıdır. (1947: dip. 197 [s. 36])

Arat'ın da ifade ettiği üzere, 197'den ve 228'e kadarki beyitler arasındaki kısım Viyana yazmasında ve muhtemelen yazmanın kopyasında kullanılan kaynak yazmada da yoktu. Bu kısım, *kitâb idisi* öz 'uzrin ayur "Kitap Sahibi Kendi Özrünü Söyler" bâbında bulunmaktadır. Kopyalama esnasında satırların atlanmış olması ihtimal dâhilindedir, ancak bu kadar uzun kısmın gözden kaçırılması çok mümkün gözüküyor. Kahire yazmasında bu kısımların öncesi ve sonrasındaki yapraklar kayıp olduğundan bu yazma hakkında kesin bir şey söylemek çok zordur. Sonuç olarak, 221. beytin üç yazmada karşılaştırılması mümkün değildir.

Şimdiye kadar beytin yapılan aktarma ve tercümelemlerini listeleyeceğim. Listede eksiklerin olabileceğini itiraf etmeliyim. *Kutadgu Bilig'*in erken dönem neşirlerinden Vámbéry ve Radloff'un çalışmalarında bu beyit bulunmaz, çünkü yukarıda da belirttiğimiz üzere Kahire ve Viyana yazmalarında bu beyit yoktur.

1. Türkçedeki Aktarmalar

Arat: "İnsanların kötüsü anlayış yolu ile asılır, halk arasında çıkan fitne bilgi ile bastırılır" (1959: 27).

Tezcan: "İnsandaki bozukluk anlayış ile azaltılır, halk arasındaki kargaşalık bilgi ile durultulur" (1981: 31).

Silahdaroğlu: "Anlayış getirir yola kötüyü; Bilgiyle bastırır insan fitneyi" (2000: 30).

2. Türk Dillerindeki Aktarmalar

Azeri Türkçesi: "Pis adamı idrakla édam édirler; Xalk arasında qarşıqlıq bilikle ortadan kaldırıılır" (Veliyev-Asker 2006: 39).

Kazakça: "Er kemisi akılmenen jogalar; El bulganı bilimmenen oñalar" (Egevbay 2006: 97) [İnsanın kötüsü akılla yok olur; Ülkenin sıkıntısı bilimle düzelir].

Kırgızca: “Okuu menen kırsık, kentik tüzölöt; Bilim menen él kıyırı bütölöt” (Kozubekov 2017: 48) [Akıl ile belâ, kusur düzelir; Bilimle, ülke sınırı korunur].

Özbekçe: “Olam tutiş üçün kişi öte zekavatlı bolsa, xalkni basış üçün kişi öte bilimli bolsa” (Karimov 1971: 95) [Dünyayı yönetmek için insanın çok zeki olması gerektiği gibi, toplumu yönetmek için de çok bilgili olması gerekir].

Yeni Uygurca: “Kişilerniñ yamini eqil tapsa tüzilidu; Xelq içidiki qalaymiqaçılıq bilim bilen bésilidu” (Abdüşşükür-Ekber 1991: 45). [Kötü insanlar akıl bulursa düzelir; Ülke içindeki sıkıntı bilim ile düzelir].

3. İngilizce ve Rusçadaki Tercümeleler

İngilizce: “With the help of understanding corrupt men are hanged; By knowledge the people’s confusion is clarified” (Clauson 1972: 204b, 863a) [Bozuk insan aklın yardımıyla asılır; İnsanlar arasındaki kargaşa bilgi ile giderilir].

“The criminal is hanged by force of intellect, and civil turmoil is suppressed by means of wisdom” (Dankoff 1983: 46) [Suç, akıl ile asılır ve kargaşa, bilgelikle bastırılır].

Rusça: “isporçennost’ lyudey vıyavlyayetsya (?) s pomots’yu razuma; znaniyem uspokaivayutsya smutu v narode” (Nadelyayev et alii 1969: 56b, 122b) [Kötü ahlaklı insanlar aklın yardımıyla ortaya çıkarılır (?); Bilim ile insanlar arasındaki kargaşa giderilir].

“U çen’em izvodyat i zlo i porok; A znaniyem – smutu narodnix trevog” (İvanova 1990: 82) [İlim, kötülüğü ve bozukluğu yok eder; Bilim ise insanların arasındaki kargaşayı giderir].

Mısranın şimdiye değin farklı olarak anlamlandırılmasının nedeni *asil-* fiili nedeniyle. Aktarma ve tercümelerde *asil-* fiili ya ‘asılmak’ ya da ‘yok olmak’ veya ‘düzelme’ ile anlamlandırılmıştır.

Tezcan, beyitteki *aslır* hakkında şöyle bir açıklamada bulunmuştur:

29. s. *asil-* ‘asılmak’, *aslır* 221. Bence *eslır* okunmalı ve dizinde *es(i)l-* ‘azalmak, eksilmek’ olarak düzeltilmelidir. Yalnız B’de bulunan beyit 221: *uğuş birle aslır kişi artağı / bilig birle süzlür boğun bulğağı*. Arat: “İnsanların kötüsü anlayış yolu ile asılır, halk arasında çıkan fitne bilgi ile bastırılır” biçiminde çevirmiştir. Ben *eslır* okuyuşuyla “İnsandaki bozukluk anlayış ile azaltılır, halk arasındaki kargaşalık bilgi ile durultulur” biçiminde yorumlamayı öneriyorum. Bu okuyuşla dizeler arasındaki koşutluk da belirginleşmektedir. Krş. KI 270 *ésil-* ‘eksilmek’, Clauson 117 bunun *eysil-* okuyarak *eksil-* maddesinde veriyor, bu eylemin kökü KB 5280’de *is-* (oku *és-*) biçiminde geçer. DS 1785 *es-* ‘bir şeyi eksiltmek, azaltmak’, 1782 *esil-* ‘eksilmek, azalmak’, Halaçça *ies-* ‘(sıvılar için) dökmek’, belki krş. Türkmençe *egis-* ‘azaltmak’. (1981: 31)

Dankoff, mısrayı Arat gibi tercüme etse de eserinin notlar kısmında Tezcan’ın aktarmasının mümkün olabileceğine ihtimal verir: “Corrupt men are weeded out” (1983: 275) [Bozuk adamlar ayıklanır]. Erdal da Tezcan ile aynı fikirdedir (1991: 659-660).

Tezcan’ın ‘azalmak’ anlamıyla önerdiği *esil-*’in kökü *is-* şeklinde KB’nin 5280. beytinde geçmektedir. Fiil, Fergana yazmasında *isme* (< *is-me*) ve *ismese* (< *is-me-se*) olarak geçer (380/1), yani fiilin başındaki ünlü Uygur yazısında olduğu gibi /i/ veya /é/’lidir. Diğer taraftan, Tezcan’ın *Divanü Lugatı’t-Türk*’ten getirdiği *ésil-* ‘azalmak’ tanığı *eysil-* veya *iysil-* şeklinde okunmaktadır (Dankoff-Kelly 1982: 139 [s. 230]; Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 121, dip. 521). Dolayısıyla, Fergana yazmasının müstensihî eğer burada ‘azalmak’ anlamındaki *isil-* veya *ésil-* yazmak isteseydi, fiilin başındaki ünlüyü 380/1’deki gibi *elif+ye* ile yazması gerekecekti. Ayrıca, Tezcan’ın Halaççadan

getirdiği tanık da *isil-* veya *ésil-* ile ilgili değildir (Erdal 1991: 658, dip. 328). Sonuç olarak, *ésliür teklifinde, yazmadaki imlânın yanlış olduğunun kabul edilmesi gerekiyor.

Acaba Fergana yazmasının müstensihinin doğru yazdığını kabul ederek mısrayı yorumlamak mümkün olabilir mi?

Arat'ın ilk mısradaki verdiği anlam beytin bağlamı açısından anlamlı değildir. İkinci mısranın anlamı konusunda neredeyse bütün aktarma ve tercüme ittifak etmiştir. İlk mısra hakkında yeni bir yorum getirebilmek için mısradaki *artakı* ve *aslır'* un anahtar görevini üstlendiğini belirtmeliyim.

Eski Türkçede *arta-* fiili ve bu tabandan türetilen gövdeler çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Bunları şöyle listeleyebiliriz:

arta- '1. bozulmak, çürümek, kokuşmak, çökmek, yıkılmak, bozuk çıkmak; 2. bozulmak, fani olmak, geçici olmak; 3. yok olmak, ölmek; 4. yıkılmak, tahrip edilmek, zarar görmek, zayıflamak, zayıf düşmek; 5. başarı ile sonuçlanmamak, başarıya ulaşmamak, kötüye doğru gitmek'; *artat-* (< arta-t-) '1. çürümek, kokuşmak; 2. öldürmek, yok etmek; 3. çökmüşe bırakmak, terk etmek, bırakıp gitmek, vazgeçmek, dikkat etmemek, hiçe saymak; 4. yok etmek, yıkmak, ortadan kaldırmak, engel olmak, imha etmek, zarar vermek, yaralamak; 5. kötü şekilde etkilemek, baştan çıkarmak' (Röhrborn 2010: 77-82); *artak* (< arta-k) '1. çökmüş, hastalıklı (kişi); 2. bozulmuş, kokmuş (yemek); kötü, belalı, ahlaka aykırı'; *artamaklıg* (< arta-maklıg) 'geçici, fani (Budizm terimi olarak)'; *artamaksız* (< arta-maksız) '1. çürümeyen, kokuşmayan; 2. bozulmayan, fani olmayan, baki (Budizm terimi olarak); 3. yok olmayan, yıkılmayan'; *artançsız* (< arta-nçsız) '1. fani olmayan, geçici olmayan, ebedilik; 2. kötüye eğilimi olmayan' (Röhrborn 2015: 266-268).

Kutadgu Bilig'de *artak* kelimesi Uygurcadaki anlamına yakındır. 221. beyitteki *kişi artakı* ile benzer ibare 2763. beyitte *artak kişi* şeklinde geçmektedir. İbare, 'kötü tabiatlı insan' (Arat 1959: 204; Dankoff 1983: 131) şeklinde yorumlanmıştır. Aslında *artak kişi* ve *kişi artakı* ibareleri, Kur'an-ı Kerim'deki *fasād* 'bozma, bozgunculuk yapma, toplumda kargaşaya ve çatışmaya sebep olma' kavramı ile ilgili olmalıdır. Krş. Bakara 30, Araf 127, vs. Dolayısıyla, 221. beyitteki *kişi artakı* 'insanın bozgunculuk vasfını' ve 2763. beyitteki *artak kişi* de 'bozguncu insan' kavramını karşılamaktadır. Zaten, 221. beytin ikinci mısrasında da *kişi arataki*'nin yani 'insandaki bozgunculunun' sonucunda meydana gelen *boğun bulğakı* durumu olan 'toplumsal kargaşadan' bahsedilmektedir.

Beytin bağlamına baktığımızda, 217. beyitten itibaren akıl ve bilginin öneminden, ülke yönetimindeki etkisinden ve faydasından bahsediliyor. Kanaatimizce, 220. beyit 221. beytin anlaşılmasında oldukça dikkate değerdir. 220. beyit, müteakip beytin de 'akıl' ve 'bilgi' hakkında olabileceğini göstermektedir.

Beyit şöyledir:

kayı öđte erse bu künde burun

biligligke tegdi beđükrek orun (Arat 1947: 220 [s. 38])

"Hangi çağda olursa-olsun, bugüne kadar daha yüksek yer daima bilgiliye kısmet olmuştur" (Arat 1959: 220 [s. 27]).

Buna göre, 221. beyitte 'akıl' ve 'bilgi' vasıtasıyla neler yapılacağı açıklanacaktır. Yusuf Has Hâcib de bize bunu ifade etmiştir.

Eski Türkçede eşyazımlı iki tane *asıl-* fiili bulunur: *asıl-* (I) 'asılmak' ve *asıl-* (II) 'azalmak, eksilmek' (Erdal 1991: 654). Arat ve Clauson, mısradaki *asıl-* 'asılmak' fiilini kabul ederken, Tezcan ve Erdal, *ésil-* 'azalmak' fiilini kabul etmiştir. Bize göre, Yusuf Has Hâcib, bu beyitte *asıl-* (II) fiilini metaforik olarak kullanmış olmalıdır.

Uygurca Sözlük'te *asıl-* (II) için 'artmak, çoğalmak, büyümek, zengin olmak, yararlı olmak' (Röhrborn 2010: 86-88) anlamları gösterilmiştir. Ayrıca krş. Nadelyayev et alii 1969: 63a; Clauson 1972: 262a ve Erdal 1991: 654. Ancak, Yusuf Has Hâcib, *asıl-* (II) fiilini, fiilin temel anlamına bağlı olarak 'üstesinden gelinmek, aşılmak' anlamında kullanmış olmalıdır.

221. beyitte *aslır*, vasıta halli bir kullanımla, yani *uğuş birle* ile karşımıza çıkıyor. Uygurcada buna benzer bir kullanıma bir yerde rastlayabildim. Ch/U 6303 + Ch/U 7165 + Ch/U 7560 numaralı parçada, *asıl-* fiili *üze* ile beraber kullanılmıştır: [*edgü s|avlar üze asılmak*]. Metinde ifadenin baş kısmı tahrip olmuştur ve metni ilk neşreden Zieme, kelime başı kafiyeyi düşünerek tahrip olan yeri *edgü* ile tamamlayıp ifadeyi şöyle tercüme etmiştir: 'durch [gute] Dinge Profitieren' (1984: 64 [s. 344]). Bu metni tekrar neşreden Kasai de ifadeyi aynı şekilde okuyup tercüme etmiştir (2017: Hd093 (20) [s. 198-199]). Metnin bağlamına göre, *asılmak* burada 'kâr sağlamak' anlamında değil, 'üstün gelmek, üstesinden gelmek, yenmek' gibi bir anlamda olmalıdır.

Buna göre, *Kutadgu Bilig*'in 221. beytindeki *asıl-* da Uygurca tanık ile aynı anlama sahip olabilir. O hâlde, *uğuş birle aslır kişi artağı* mısrasını "İnsanın bozgunculuğu akıl ile yenilir/üstesinden gelinir" şeklinde anlayabiliriz.

Yazmadaki, *aslır* için ikinci bir ihtimal daha düşünülebilir. Yazıcının fiildeki *şın'*ın noktalarını koymayı unuttuğunu farz edersek, mısradaki *aşlır olabileceğini tahmin edebiliriz. Fergana yazmasında, *şın'*ın noktalarının konmadığı yerler için krş. 815. beyit (68/14), 1015. beyit (85/2), vs. Ancak Eski ve Orta Türkçede, hatta bugünkü Türk dillerinin birçoğunda *aş-*'in edilgen gövdesi *aşıl-*'a rastlanmaması düşündürücüdür. Ancak Runik harfli metinlerde *aş-* 'aşmak, geçmek' mevcuttur (Şirin 2016: 454). Uygurcada da *aş-* bulunmaktadır. Krş. *aş-* '1. aşmak, karşı tarafa geçmek, üstün gelmek; 2. üstün olmak, büyük olmak, kendini göstermek' (Röhrborn 2010: 91-92). Bu kök, birçok Türk dilinde bugün yaşamaktadır. Buna göre, *uğuş birle *aşlır kişi artağı* mısrası "İnsanlardaki bozukluk akıl ile aşılr" şeklinde aktarılabilir.

Sonuç olarak, *Kutadgu Bilig*'in 221. beytinin ilk mısrasının sorunlu olduğu oldukça açıktır. Mısradaki *aslır*'a bağlı olarak şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

1. Arat'ın *aslır* 'asılır' anlamlandırmasının beytin anlamını karşıladığını düşünmüyorum.
2. Tezcan'ın önerisi kabul edilebilir gözüküyor, ancak bu teklif yukarıda gösterildiği üzere kendi içerisinde bazı eksik yönleri barındırmaktadır.
3. Mısradaki *asıl-* fiilini 'üstesinden gelinmek, aşılmak' anlamında düşünerek mısrayı yeniden anlamlandırabiliriz.
4. Yazmada müstensihin *şın'*ın noktalarını unuttuğu farz edilerek kelime *aşlır 'aşılır, üstesinden gelinir' şeklinde anlamlandırılabilir.

Kaynaklar

- ABDÜŞŞÜKÜR, T.; K. EKBER (1991). *Yüsüp Has Hacıp: Kutadgu Bilig, Hazırki Zaman Uygur Tilidiki Nesri Yeşimsi, Şincan: Şincan İctamayı Penler Akademisi*.
- ARAT, R. R. (1947). *Kutadgu Bilig I: Metin*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- ARAT, R. R. (1959). *Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig II: Tercüme*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- ARAT, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III: İndeks, İndeksi* Neşre Haz. K. ERASLAN et alii, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- CLAUSON, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- DANKOFF, R. (1983). *Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig): a Turko-Islamic Mirror for Princes*, Chicago and London: University of Chicago Press.
- DANKOFF, R.; J. KELLY (1982). *Mahmut el-Kâşgarî: Compendium of the Turkic Dialects (Dîvân Luyât at-Türk)*, Part I, Harvard: Harvard University Press.
- EĞEVBAŞ, A. (2006). *Kuttı Bilik*, Almatı: Ülke.
- ERCİLASUN, A. B.; Z. AKKOYUNLU (2014). *Kâşgarlı Mahmud: Dîvânu Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERDAL, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, a Functional Approach to the Lexicon*, Vol. I-II, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- IVANOVA, S. N. (1990). *Yusuf Balasaguni: Blagodatnoye Znaniye*, Leningrad: Sovyet Pisatel'.
- KARİMOV, K. (1971). *Yusuf Has Xacib: Kutadgu Bilig (Saadatga Yullavçi Bilim), Transkripsiya va Xazirgi Üzbek Tiliga Tavsif*, Taşkent: Üzbekistan SSR "Fan" Naşriyeti.
- KASAL, Y. (2017). *Die altuigurischen Fragmente mit Brāhmī-Elementen*, unter Mitarbeit von H. OGIHARA, Berliner Turfantexte 38, Turnhout (Belgium): Brepols Publishers.
- KOZUBEKOV, T. (2017). *Kuttuu Bilim*, Bişkek: Biyiktik Plyus.
- NADELYAYEV, V. M. et alii (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*, Leningrad: Institut Yazıkoznaniya, Akademiya Nauk SSSR.
- RÖHRBORN, K. (2010). *Uigurisches Wörterbuch*, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Neubearbeitung, I: Verben, Band 1: ab-azüglä-, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- RÖHRBORN, K. (2015). *Uigurisches Wörterbuch*, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Neubearbeitung, II: Nomina-Pronomina-Partikeln, Teil 1: a-asvık, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- SİLAHDAROĞLU, F. (2000). *Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ŞİRİN, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEZCAN, S. (1981). "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 178: 23-78.
- ÜŞENMEZ, E.; E. UÇAR (2014). *İslamî Dönem Türk Edebiyatının İlk Eseri: Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, Kahire Nüshası (Tıpkıbasım)*, İstanbul: Akademik Kitaplar.
- VELİYEV, K.; R. ASKER (2006). *Yusuf Balasakunlu: Qutadgu Bilig*, Bakü: Avrasiya Press.
- Yusuf Has Hâcib (2015a). *Kutadgu Bilig B Fergana Nüshası (Taşkent Davlat Şarkşünaslik İnstituti Huzuridegi Abu Rayhan Beruniy Namli Şark Kolyazmaları Merkezi 1809. nr.)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yusuf Has Hâcib (2015b). *Kutadgu Bilig A Viyana Nüshası (Wien, ÖNB, Cod. A. F. 13)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ZIEME, P. (1984). "Zur Verwendung der Brāhmī-Schrift bei den Uiguren", *Altorientalische Forschungen*, 11: 331-346.

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
Cilt 7, Sayı 15 (Nisan 2018), s. 113-118.
DOI: 10.25068/dedekorkut161
ISSN: 2147-5490, Samsun- Türkiye

Kitap Tanıtımı/ Book Review

Geliş Tarihi: 27. 02. 2018
Kabul Tarihi: 29. 04. 2018

Şairaneden Şiirsele Doğru Giden Yolun “Hikâye” sine Eleştirel Bir Bakış

BELGE, Murat (2018). Şairaneden Şiirsele: Türkiye’de Modern Şiir. İstanbul: İletişim Yayınları, İstanbul, 581 s. ISBN-13: 978-975-05-2318-2.

Bilgin GÜNGÖR*

Giriş

Murat Belge’nin yakın zamanda piyasaya sunulan ve modern Türk şiirine (daha doğrusu modern Türk şairlerine) dönük çözümleri ihtiva eden *Şairaneden Şiirsele: Türkiye’de Modern Şiir*¹ kitabı üzerine şimdiye kadar pek çok söylem ortaya konulmuştur. Bu söylemleri genel itibariyle iki kısımda değerlendirmek mümkündür: 1-Belge’nin siyasi görüşünden ve/ya tutumundan hareketle kitaba dönük olumlu/olumsuz söylemler. 2-Belge’nin kitabından yola çıkılarak ve kitap eleştirisi çerçevesinde düşünülerek ortaya konulan -ve genellikle olumsuz bir mahiyet arz eden- söylemler.² Burada *Şairaneden Şiirsele* üzerine yazacaklarımız ise ikinci kısma dâhil söylemle aynı yönetime uygun, yani kitap endekli olarak somutlaşacaktır. Çünkü amacımız, elden geldiğince objektif ve bir anlamda, Edmund Husserl’in ünlü “şeylere dönelim” mottosuna uygun bir şekilde, kitabın ta kendisine yoğunlaşan bir kitap eleştirisi ortaya koymaktır; kitabın üzerinden Belge’nin düşünce sistematığının eleştirisine yönelmek ise, Roland Barthes’ın erken dönem terminolojisindeki “gerçeğe benzerlik”³ kavramından hareketle ifade edersek, “eleştiriye benzerlik”ten öteye geçmez.

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çanakkale-Türkiye. El-mek: bilgungor@comu.edu.tr

¹ Murat Belge, *Şairaneden Şiirsele: Türkiye’de Modern Şiir*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

² Bu hususta öne çıkan iki eleştiri yazısı için bkz. Orhan Koçak, “Şiiri Hatırlamak”, <http://t24.com.tr/k24/yazi/siiri-hatirlamak,1583>. [Son Erişim Tarihi: 27.02.2018]; Enis Batur, “Murat Belge’den Bir Ders Kitabı”, <http://t24.com.tr/k24/yazi/murat-belgeden-bir-ders-kitabi,1588> [Son Erişim Tarihi: 27.02.2018].

³ Barthes, söz konusu kavramla aşkın eleştiri tarzlarının kendisini “gerçek” eleştiri olarak öne sürmesini kast etmektedir. Bkz. Roland Barthes, *Eleştiri ve Hakikat*, Çev. Elif Bildirici-Melike Işık Durmaz, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s.10-11.

Şairaneden Şiirsele kitabı, genel bir bakışla, bilimsel anlamda oldukça olumlu ve faydalı yönleri ihtiva etmekle birlikte yer yer yüzeysel bir edebiyat tarihi anlayışı ve kısa geçişmelerle malul bir kuramsal zemin üzerinde yürümektedir. Dolayısıyla Belge'nin kitabı, alışlageldik metafordan hareketle ifade edersek, "iki yüzlü bir madalyon" şeklinde karşımıza çıkar.

Madalyonun Ön Yüzünden Yansımalar

Madalyonun "ön", yani olumluluğu imleyen yüzüne baktığımızda, evvela karşımıza Batı şiiri ile Türk şiiri arasındaki etkileşime yönelik birtakım mühim betimlemeler ortaya çıkar. Belge gibi dünya edebiyatını yakından takip eden, hatta bu konuda Türk entelijansiyası içerisinde seçkin yer edinen bir eleştirmenin Türk şiirinin tarihsel evrelerini ve şairlerini ele alması, özellikle Batı ve Türk edebiyatı arasındaki muhtemel etkileşimleri betimlemek açısından elbette faydalı sonuçları olabilecek bir çabadır. Nitekim Şairaneden Şiirsele kitabı bu bağlamda oldukça orijinal tespitler barındırmaktadır. Sözgelimi Orhan Veli'nin kaleme aldığı "Garip Önsözü"nü, 1798 yılında romantik İngiliz şairlerinden William Wordsworth'un Samuel Taylor Coleridge ile birlikte yayımladıkları *Lyrical Ballades*'in önsözüyle paralel okunabilirliği⁴; İkinci Yeni'nin ortaya çıkmasında etkili olan Batı edebiyatı akımları arasında - Asım Bezirci'den bu yana tekrar edilen⁵- sürrealizm, Dadaizm, varoluşçuluk vs. gibilerinin yanında -ve belki de bunlardan çok- *imagism (imgecilik)*'in de var olduğu⁶; Nâzım Hikmet'in şiirleri ile Malevitch'in resimlerinin benzerliği⁷ gibi önemli tespitler, muhtemelen bu kitapla birlikte modern Türk şiirine dönük tarihyazımını derinden sarsacak ve hatta modern Türk şiirini "dış"tan okumaya dönük yeni tespitlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayacaktır.

Salâh Birsal, kitap ön sözlerinin bir anlamda "ramazan davulu" işlevini gördüğünü, okuru birazdan alımlayacağı konu için "uyandırdığı"ni dile getirir.⁸ İşte madalyonunun ön yüzünde öne çıkan bir başka durum ise Belge'nin henüz başta ("Önsöz") davulu sert bir şekilde vurarak en "sıradan okur"u dahi uyandırmaya çalışması; yani temel tespitlerini ve metodolojik ilkelerini net bir şekilde ortaya koymasındır. Bu açıdan Belge, okurla henüz "yolun başında" bir "kontrat" yaparak kitabın "rota"sına dönük erken bir betimlemede bulunur; bu da okurun alımlama sürecinde işini kolaylaştırır ve "boşluk"ları sindirmesine yardımcı olur. Belge'nin ortaya koyduğu temel tespitler ise kısaca şöyle özetlenebilir: Türk şiirinde modernizm Ahmet Haşim ve Yahya Kemal ile başlar ve büyük oranda İkinci Yeni ile son bulur. Ahmet Haşim'e, Yahya Kemal'e gelene kadar ortaya konulanlar -estetik bağlamda- şiirden çok "koşuk"tur; İkinci Yeni'den sonra ise belirgin bir dönüşüm yoktur; nitekim şiirin kendisinin de o dönemden sonra "alanı daral[muş]"tır:

"Şiir ile 'koşuk'u birbirinden ayıracaksak (ki elbette ayırmak gerekir) ben 'modern Türk şiiri'ni Yahya Kemal ve Ahmet Haşim'le başlatanlardanım. Divan şiirinin sona ermesiyle bu iki şair arasında yüzyılı biraz geçen bir süre ve bu süreyi dolduran binlerce 'koşuk' yazarı var. Ama istikrarla 'şiir' yazmış birini bilmiyorum. Böyle düşünmekte çok da yalnız olmadığımı hissediyorum. Çeşitli antolojilerde de, aynı 'başlangıç noktası'nın seçildiğini görüyorum; bu, tabii biraz da Cumhuriyet'i Osmanlı'dan ayırmak için böyle kabul ediliyor olabilir.

⁴ Şairaneden Şiirsele: Türkiye'de Modern Şiir, s. 221-223.

⁵ Asım Bezirci, İkinci Yeni Olayı, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2013, s. 54-60.

⁶ Şairaneden Şiirsele: Türkiye'de Modern Şiir, s. 357.

⁷ Şairaneden Şiirsele: Türkiye'de Modern Şiir, s. 113.

⁸ Salâh Birsal, Şiir ve Cinayet, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1975, s. 146.

Bu 'başlangıç nokta'sından başladığıma göre, bir de, hikâyeyi bitireceğim 'bitiş noktası' seçmem gerekiyordu. Bunun, 'İkinci Yeni' adıyla andığımız anlayışın ve dönemin sonu olmasına karar verdim.

(...)

(...) İkinci Yeni sonrası Türk şiiri bana da biraz 'gazetecilik' gibi geliyor. İkinci Yeni 'dönemi' bitince (...); örneğin 'Garip'ten İkinci Yeni'ye' gibi belirgin bir dönüşüm olmadı.

(...)

(...) Şiir, 'şiir yazarlar'ın elinde olmayan nedenlerle, bir anlamda 'marjinalize oldu. Alanı daraldı.'⁹

Belge'nin söz konusu tespitleri açıklamak amacıyla başvurduğu temel metodolojik ilkeler ise -hemen hemen günümüz eleştirisinde sıklıkla görüldüğü gibi- "melez" bir mahiyet arz eder. Bu hususta Belge'nin ana eğilimi "yakın okuma" adı verilen ve en nitelikli savunusunu, kuramsal açılımını René Wellek ile Austin Warren'in *Theory of Literature* (1948) kitabında bulan metodolojiye dayanır. Fakat edebiyatın esas mahiyeti hususunda Belge'nin anlayışı, "yakın okuma" da bir postulat olarak ele alınan içe kapalı organik "bütün"lük¹⁰ anlayışıyla -görünürde- pek uyuşmaz; o bu hususta daha çok Pierre Macherey-Terry Eagleton çizgisindeki "yeniden-üretim"ci¹¹ edebiyat ve metot anlayışını kabul eder ve hâliyle edebi esere yönelik aşkın okumalara (burada özellikle biyografik) kapı aralamanın kuramsal zeminini de oluşturmuş olur. İşte Belge, her ne kadar söz konusu anlayışın öncülerini zikretmese de "yapıntı" kavramı etrafında -ve sanat dolayımıyla- dile getirdikleri bu çizginin adeta bir yeniden betimlenmesidir:

"Bence, sanatın hayat üzerine kurulmuş bir 'yapıntı' olduğu kanısındayım: hayatın, zihinde yeniden-üretilmiş bir 'muhasıla'sıdır. Hayat, gerçek somut'sa, sanat da ona bakarak ve sanatın araçlarıyla yeniden-üretilmiş 'zihnî-somut'tur. Onun için de, 'Sakin sanatın içine hayatı karıştırma' anlamına gelecek biçimci kaygılar anlamsızdır."¹²

Madalyonun olumlu yüzünde bir başka öne çıkan durum ise Belge'nin -özellikle kendi kuşağından pek çok şairi yakından tanimasından ötürü- "modern Türk şairleri devresi" üzerine son derece önemli olabilecek biyografik bilgiler sunmasıdır. Bu biyografik bilgilerin bir kısmı, söz konusu şairlerin bizzat kendi eserlerinden veya ilgili çalışmalardan da sağlanabilir; fakat bir kısım biyografik bilgiler daha önce hiçbir çalışmada kolay kolay bulamayacağımız türdendir. Sözgelimi Can Yücel'le arasındaki "kıskançlık" meselesi¹³, Turgut Uyar'ın siyasal mücadeleye katılma hususunda gösterdiği olağanüstü heyecan¹⁴ vs. belki de ilk kez *Şairaneden Şiirsele* kitabında okuyacağımız birtakım biyografik bilgilerdir. Bu bilgilerin, söz konusu şairlerin şiirlerini anlamak için anahtar vazifesi görüp görmeyeceği elbette şüphe götürür (nitekim bu noktaya ileride de değineceğiz); ancak meseleye kültürel tarih veya bir anlamda "aydın tarihi" açısından baktığımızda kısmen de olsa yararlı olabileceği hususunda kanaat bildirmek mümkündür.

⁹ *Şairaneden Şiirsele: Türkiye'de Modern Şiir*, s. 10-11.

¹⁰ René Wellek-Austin Warren, *Theory of Literature*, HBC, New York 1949, p. 14.

¹¹ Söz konusu edebiyat ve metot anlayışı için bkz. Terry Eagleton, *Marksizm ve Edebiyat Eleştirisi*, Çev. Utku Özmakas, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 50-52, 66-67.

¹² *Şairaneden Şiirsele: Türkiye'de Modern Şiir*, s. 14.

¹³ *Şairaneden Şiirsele: Türkiye'de Modern Şiir*, s. 391.

¹⁴ *Şairaneden Şiirsele: Türkiye'de Modern Şiir*, s. 514.

Madalyonun Arka Yüzüne Bakınca...

Madalyonun "arka" yüzüne; bir başka ifadeyle, Belge'nin kitabındaki "olumsuz" yöne baktığımızda öncelikle neleri görebiliriz? Şüphesiz bu hususta ilk öne çıkan, Belge'nin modern Türk şiirine dönük tarihyazımındaki önemli aksaklıklar ve geçişmelerdir. Belge, yukarıda da değindiğimiz gibi, modern Türk şiirini -pek çok araştırmacının çalışmaları da görülebileceği gibi- esaslı anlamda Ahmet Haşim ve Yahya Kemal ile başlatır. Peki, bu ne kadar "doğru" olabilir? Modern Türk şiir tarihini göz önünde bulundurduğumuzda, 'başlangıç noktası'nın bu kadar geç bir tarihte belirmesi somut bir tespit olarak idrak edilebilir mi?

Açıkçası Belge, her ne kadar net bir şekilde dile getirmeyip örnekler üzerinden imaya yönelse de, "modern şiir"i, estetiğin yegâne amaç olarak belirlediği modern sanattan yola çıkarak idrak etmektedir; hâliyle modern şiir, Belge'ye göre, estetiğin yegâne bir güç olarak koşullandığı şiirsel alanı imlemektedir. Bu, kuramsal anlamda doğru olmakla birlikte ilgili hususa değinen pek çok çalışmada da dile getirilmiştir. Öyle ki Larry Shiner gibi genelgeçer modern sanat kavramını yapıbozuma uğratan bir eleştirmenin özgün sanat kuramına dönük açıklamalarında dahi söz konusu "estetizmin" modern sanat ile önceki sanatlar arasında en mühim ayırım olduğu noktasında herhangi bir şüpheye mahal vermeyecek birtakım betimlemeler bulunmaktadır.¹⁵ Dolayısıyla Belge'nin kuramsal açıdan modern şiiri doğru bir çerçeve içerisinde konumlandırmada hatalı olmadığını dile getirebiliriz. Ancak hata, bu çerçevenin ışığında modern Türk şiir pratiğinin ele alınmasıyla ortaya çıkmaktadır: Ahmet Haşim ile Yahya Kemal'in iki büyük modern Türk şairi olduğuna şüphe olmamasına rağmen modern Türk şiirinin Ahmet Haşim ve Yahya Kemal neslinden bir önceki neslin, yani Servet-i Fünûn neslinin ürünü olduğunu söyleyebiliriz. "Üstâd" Rezaizade ile "dâhî" Hâmid'ten aldıkları bireyci-romantik duyusun etkisiyle sembolist ve parnasyen atımlar sergileyen, şiiri esasında Fecr-i Âtî'den evvel "şahsî ve muhterem" olarak konumlandıran o nesildir. Her ne kadar göreceli olsa da estetik değer açısından bir sonraki nesille aralarında fark olduğuna ve dolayısıyla "koşuk" çerçevesinde değerlendirilmesine (Namık Kemal veya Hâmid şiirini "koşuk" sayabiliriz; bu ayrı) yönelik tespit de oldukça şüpheli bir mahiyet arz eder. Cenab'ın "Terâne-i Mehtâb"ı, "Yakazât-ı Leyliye"si veya Fikret'in "Resim Yaparken"i, "Yağmur"u bu anlamda Haşim'in "Merdiven"inden, "O Belde"sinden veya Yahya Kemal'in "Süleymaniye'de Bayram Sabahı"ndan, "Çubuklu Gazeli"nden pek de aşağı kalmaz. Bütün bunlar -en nihayetinde- bireyci bir duyum ve mükemmelleştirilmiş bir estetik biçimlendirme içerisinde ortaya konulmakla birlikte modern şiir sanatı çerçevesinde birer seçkin eser sayılmaktadır.

Belge'nin tarihyazımındaki bir başka aksaklık ve geçişirme ise Tanzimat ve Servet-i Fünûn şairlerinin biçim (özellikle de vezin) konusundaki tutumlarına dönük betimlemelerinde ortaya çıkar. Belge'ye göre;

*"Namık Kemal'lerin kuşağı olsun, Abdülhak Hâmid'lerin kuşağı olsun, Osmanlı şiir geleneğini terk etmek ve yeni bir şiir kurmak zorunluluğunu anlıyorlardı ama 'vezin' gibi sorunlarla ilgilenmiyorlardı. Osmanlı aydınları olarak ne bu vezni, ne de o vezne oturan kelimeleri yadırgıyorlardı. Onların gördüğü 'değişim gereği' daha çok içeriğe ilişkin bir şeydi. Namık Kemal ve Ziya Paşa'dan sonra Hâmid, ondan sonra Cenab Şahabeddin ve Tevfik Fikret aruz dışında bir imkân aramadılar."*¹⁶

¹⁵ Larry Shiner, *Sanatın İcadı: Bir Kültür Tarihi*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013, s. 34.

¹⁶ Şairaneden Şiirsele: Türkiye'de Modern Şiir, s. 39.

Cenab Şahabeddin ve Tevfik Fikret için Belge'nin dile getirdikleri genel bağlamıyla doğrudur, denilebilir. Ancak Tanzimat şairlerinin vezin konusunda bir arayış içerisinde olmadığı son derece haksız bir söylemin ürünü olarak somutlaşmaktadır. Tanzimat şairleri vezni de sorun etmişler, hatta hece tarzında şiirler ve piyesler kaleme almak için çeşitli yöntemler aramışlardır. En özlü bir Tanzimat edebiyatı tarihi kitabında dahi Tanzimat şairlerinin bu yöndeki arayışları görülebilir. Sözelimi Namık Kemal, "Rüya" gibi bazı şiirlerini hece vezniyle yazdığı gibi Hâmid'e de piyeslerinde hece vezni kullanmayı tavsiye etmiştir¹⁷; Hâmid de bu tavsiye üzerine heceye dayalı yeni bir "genre" üretme çabasına girişip "mukaffa" adını verdiği bir vezin türüne yönelmiştir.¹⁸ Hatta biraz daha gerilere gidildiğinde, Ziya Paşa'nın "Şiir ve İnşa" adlı makalesinde asıl şiirsel kaynak olarak kayabaşı, üçleme ve deyişleri görerek¹⁹ şiirde modernleşmeyi halka yaslı bir rotaya oturtma arzusu da dolaylı yoldan hecenin önemine yapılan erken bir vurgu olarak kabul edilebilir. Elbette Tanzimat şairlerinin bu arayışları, "beklenen" meyveyi vermeye yetmemiş ve hece, daha çok Milli Edebiyat ile çözümlenecek bir mesele olarak kalmıştır. Ancak bu, Tanzimat döneminde veznin "yadırganmadığı" ve üzerine herhangi bir uğraş verilmediği anlamına gelmez.

Madalyonun arka yüzünde bir başka öne çıkan durum ise metodolojik hassasiyet hususunda belirlemektedir. Yukarıda da özetlediğimiz gibi, Belge "yakın okuma" ile "yeniden-üretimci" anlayışın etkisiyle melez bir yöntem çerçevesinde incelemeye yöneldiğini dile getirmekte, fakat bu hususta daha çok "yakın okuma"ya vurgu yapmaktadır. Şüphesiz böyle bir "melez"lik, özellikle son dönemlerde ortaya çıkan diğer eleştirel "melez"likler gibi, son derece faydalı sonuçlara yol açabilir; bununla birlikte Belge, kitabında, yer yer etkin bir "yakın okuma"da bulunsa da çoğu zaman biyografik bilgiler üzerine odaklanmakta ve böylelikle ortaya koyduğu yöntemsel betimlemeyi bizzat kendisi ihlâl etmektedir. Gerçi yukarıda da değindiğimiz gibi, bu bilgilerin kültür tarihi, "aydın tarihi" açısından kısmen de olsa yararlı olabileceği ortadadır. Ancak metodolojik açıdan baktığımızda söz konusu ihlâl zemin hazırladığı da inkâr edilemez. Üstelik bu biyografik bilgilerin bir kısmının ele alınan şiiri açıklamada herhangi bir "ufuk açıcı" etkisi de görülmez. Bir başka ifadeyle bazı biyografik bilgiler, Belge'nin kitabında, çoğu zaman hayat ile eser arasındaki ilişkiyi havada bırakan klasik monografi anlayışına doğru bir yönelimin göstergesi olarak somutlaşır. Sözelimi Yahya Kemal'in Atatürk'le "arızalı" bir ilişkide olması²⁰ Yahya Kemal şiirinin estetik düzleminde karanlıkta kalmış bir noktayı açıklamaz; Necip Fazıl'ın inancında samimi olup olmaması²¹, onun poetik zemini hususunda hiçbir anlam ifade etmez okura; Ece Ayhan'ın "düşmanlar"ını uzak bölgelerdeki mahkemelere vermesi veya son günlerinde Çanakkale Belediyesi'nin yardımlarıyla geçinmesi²² onun "sıkı şiir"ine ışık tutmaktan uzaktır. Bu ve benzeri hususları göz önünde bulundurarak Belge'nin kitabını, bir anlamda, "modern Türk şiir tarihi" değil, "modern Türk şair tarihi" olarak düşünebiliriz.

Sonuç

Belge'nin *Şairaneden Şiirsele* kitabını, bir metafora ("iki yüzlü bir madalyon") başvurarak elden geldiği kadar objektif bir tutumla ele aldığımızda "olumlu" ve "olumsuz" yönlerin öne çıkanlarını yukarıdaki şekilde özetlemek mümkündür. Bu

¹⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Haz. Abdullah Uçman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 337-338.

¹⁸ İsmail Parlatır, *Abdülhak Hâmit Tarhan*, Akçağ Yayınları, Ankara 2014, s. 76-79.

¹⁹ Bilge Ercilasun, *Ziya Paşa*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 302.

²⁰ *Şairaneden Şiirsele: Türkiye'de Modern Şiir*, s. 92.

²¹ *Şairaneden Şiirsele: Türkiye'de Modern Şiir*, s. 178.

²² *Şairaneden Şiirsele: Türkiye'de Modern Şiir*, s. 539-540.

özetleme sonrasında Belge'nin kitabının Türk edebiyatı -ve özelde Türk şiiri- tarihi açısından son derece faydalı tespitleri sunduğu ve hatta daha fazlasına gebe olduğu; ancak bu faydalılığın da eleştirel bir tutumla ele alındığında bir anlam kazanabileceğini dile getirebiliriz. Böyle bir eleştireliliği şüphesiz söz konusu alanda kaleme alınan pek çok çalışma bazında da düşünebiliriz; ancak bazı bilgilerin temellendirilmesinde görülen ciddi boşluklar ve önemli metodolojik “geçişirmeler”, *Şairaneden Şiirsele*'nin alımlanmasında eleştirel tutumun görece fazla “şiddetli” olmasını gerektirmektedir.

Kaynaklar

- Barthes, Roland, *Eleştiri ve Hakikat*, Çev. Elif Bildirici-Melike Işık Durmaz, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- Batur, Enis, “Murat Belge'den Bir Ders Kitabı”, <http://t24.com.tr/k24/yazi/murat-belgeden-bir-ders-kitabi,1588> [Son Erişim Tarihi: 27.02.2018].
- Belge, Murat, *Şairaneden Şiirsele: Türkiye'de Modern Şiir*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.
- Bezirci, Asım, *İkinci Yeni Olayı*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2013.
- Birsel, Salâh, *Şiir ve Cinayet*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1975.
- Eagleton, Terry, *Marksizm ve Edebiyat Eleştirisi*, Çev. Utku Özmakas, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- Ercilasun, Bilge, *Ziya Paşa*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.
- Koçak, Orhan, “Şiiri Hatırlamak”, <http://t24.com.tr/k24/yazi/siiri-hatirlamak,1583>. [Son Erişim Tarihi: 27.02.2018].
- Parlatır, İsmail, *Abdülhak Hâmit Tarhan*, Akçağ Yayınları, Ankara 2014
- Shiner, Larry, *Sanatın İcadı: Bir Kültür Tarihi*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Haz. Abdullah Uçman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007
- Wellek, René-Warren, Austin, *Theory of Literature*, HBC, New York 1949.

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
Cilt 7, Sayı 15 (Nisan 2018), s. 119-122.
DOI: 10.25068/dedekorkut165
ISSN: 2147-5490, Samsun- Türkiye

Kitap Tanıtımı/ Book Review

Geliş Tarihi: 29. 03. 2018
Kabul Tarihi: 26. 04. 2018

Ferruh Ağca: Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı

Ferruh Ağca (2016), Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı - Metin-Aktarma-NotlarDizin-Tıpkıbasım, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 317 s. ISBN 978-975-456-139-5.

Abdullah YILDIRIM*

Giriş

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün, dil araştırmaları serisinin dokuzuncu kitabı olan *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı*, Prof. Dr. Ferruh Ağca tarafından 2016 yılında bilim dünyasına kazandırılmıştır. Ağca'nın Eski Türkçe bilhassa da Eski Uygur Türkçesi üzerine birçok çalışması vardır. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

- Eski Uygur Türkçesiyle Yazılmış Eserlerin Ses ve Şekil Özelliklerine Göre Tarihlendirilmesi, Hacettepe Üniversitesi, 2006. (Doktora Tezi).
- Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2010.
- "Maniheist ve Budist Türkçe Metinlerin Tarihlendirilmesinde Kullanılan Ölçütler", H.Ü. Türkbilig Türkoloji Araştırmaları 2006/12, ss. 3-37, Ankara 2006.
- "Eski Türkçede {-A/-I/-(y)U} Ünlü Zarf-Fiil Eklerinin Farklı Bir İşlevi Üzerine", H.Ü. Türkbilig Türkoloji Araştırmaları 2006/13, ss. 3-37, Ankara 2007.
- "Maniheist ve Budist Türkçe Metinlerde Fiil + -mAk + İyl Ekl bol- Yapısı Üzerine", H.Ü. Türkbilig Türkoloji Araştırmaları 2006/114, ss. 1-21, Ankara 2007.

*Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Malatya-Türkiye. abdullahyildirim350@gmail.com

- “Eski Türkçe –gA(y)sUg Eki ve Ekin Tarihi Türk Dili Alanındaki Biçimleri Üzerine”, A. Ü. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 7 / 1 (Mart 2010), Ankara 2010: 231-250.
- “Eski Türkçe Metinlerde /ŋ/ ~ /g/ Değişkenliği Üzerine”, Türkbilig 2012/23: 69-82.
- “Eski Türkçede Varlık ve Yokluk İşaretleyicilerinin (ba:r, yo:k) Gramerleşme Süreçleri”, Dil Araştırmaları 16, Bahar 2015: 83-101.
- “Eski Uygurca Metinlerin Tarihlendirilişi ile İlgili Tespitler”, A.Ü. DTCF Türkoloji Dergisi 21, I (2014), 2015: 1-12.
- “Eski Türkçe kö:k teŋri ve kö:k kalık İkillemeleri Üzerine”, Türkbilig Türkoloji Araştırmaları Dergisi 2015/30:201-221.
- “Tarihsel Türk Dili Alanlarında Morfosentaktik Beklenti Kipliği: (b)ol(g)a(y) ki(m) ... fiil + -(g)A(y) + (ŞhsEkl)”, Türkbilig Türkoloji Araştırmaları Dergisi 2016/31: 79-95.
- “11-12. Yüzyıllara Ait Maniheizt-Budist ve İslamî Türkçe Metinlerin Ses ve Şekil Özelliklerine Göre Eski Türkçe Kavramı ve Sınırları”, Türk Kültürü, Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, Yıl 47, Yeni Seri Cilt II Sayı 1 2009/1: 1-47.
- (Doç. Dr. Bülent GÜL ile) “İbni Mühenna Lügati'nin Tarihi Türk Dili Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi”, Türk Kültürü, Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, Yıl 52, Yeni Seri Cilt VII, 2014/1: 21-29.
- “Göktürk Alfabeti”, Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü, C. III, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2004: 80-81.
- “Divanu Lügati't-Türk'te Ses-Yazım İlişkisi”, Kâşgarlı Mahmûd Kitabı (Editör: F. Sema BARUTCU ÖZÖNDER), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2008: 175-187.
- “Eski Türkçe Metinlerde Anlamsal ve Fonksiyonel Olarak idi ve ige/iye/ie Sözcükleri Üzerine”, Belâk Bitig, Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı (Ed. Bülent GÜL), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2013: 65-79.
- “Tarihsel Türk Dili Alanlarında dA Edatı ve Edatın Kökeni Üzerine”, Yalım Kaya Bitiği, Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya Armağanı (Ed. Hatice ŞİRİN USER, Bülent GÜL), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2013: 99-107.
- “Eski Uygurcada İştikaklı İkillemeler,” Alkış Bitiği Kemal Eraslan Armağanı (Ed. Bülent GÜL), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2015: 17-30.
- “Eski Uygur ve Eski Oğuz Türkçelerinde Yuvarlaklaşma Eğilimleri”, 5. Uluslar arası Türkiyat Araştırmaları sempozyumu, Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri, 21-23 Mayıs 2014 Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Türk tarihi, dili, edebiyatı ve kültürünün en önemli kaynaklarından biri olan Türklük Bilimi araştırmalarında Oğuz Kağan Destanı (OKD) ya da Oğuzname olarak adlandırılan metnin bugüne kadar eksiksiz bir nüshasına rastlanılmamıştır. (s. 1).

Paris'teki Biblioteque Nationale'de korunan Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı 42 varaktan oluşmaktadır. Kursiv yazı türü ile yazılmış olan OKD'nin her varığında 9 satır bulunmasına karşın son varakta 7 satır bulunmaktadır. Toplam 376 satırdan oluşan yazmanın bazı varakları nemden yıprandığı için okunamamaktadır.

OKD arkaik ve dillik özellikler barındırdığı için bugüne kadar birçok türkolog tarafından çalışılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

Rıza NUR, *Oughouz-namé-Épopé Turque*, Alexandrie, 1928.

Willi BANG, G. R. ARAT, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul Üniversitesi Yay.:18, İstanbul, 1936.

A. M. ŞÇERBAK, *Oğuz-name & Muhabbet-name*, Pamyatniki Drevneuygurskoy i Starouzbekskoy Pis'mennosti, Moskova, 1959.

Paul PELLIOT, *Uygur Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine* (Çev. Vedat KÖKEN), TDK Yay., Ankara, 2004.

Mehmet ÖLMEZ, "Commentary of Oghuz Nama", *Commentary Protect of the Centre for Eurasian, Civilisation Archive*, Seoul National University, Seoul, 2009.

Ağca çalışmasını **Giriş, Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanının Yazım ve Dillilik Özellikleri, Metin, Aktarma, Notlar, Dizin, Kaynaklar ve Tıpkıbasım** olmak üzere 8 ana başlıkta toplamıştır.

Giriş bölümünde, Türkologların Oğuz adının anlamı ve kökeni hakkındaki görüşleri, OKD'nin nüshaları, OKD'nin şekil yapısı, muhtevası ve OKD ile ilgili çalışmalar hakkında bilgiler yer alır. Daha sonra izlenen yol ve yöntem kısmına geçilmiştir. Burada metnin yazı ve harf çevirimi, Türkiye Türkçesine aktarması, notlar ve dizininde belirli esaslar doğrultusunda ele alındığı ifade edilmiştir. Genel olarak metne sadık kalınarak farklı yazımlar ile gösterilen sesbirim, biçimbirim ya da sözcükbirimler tekleştirilmemiştir. Mesela hem sözbaşı /y-/ ile yarlığ, hem de söz başı /c-/ ile carlıg şeklinde yazılmış sözcüğün yazı çevirimi, yazıma sadık kalınarak yapılmıştır. OKD'deki Uygur alfabesi, transliterasyon ve transkripsiyon işaretlerini gösteren bir tablo ve kısaltmalar listesiyle bu bölüm sonlandırılmıştır.

İkinci bölüm ise yazıldığı dönemin dil özelliklerini gösteren küçük bir gramer niteliği taşımaktadır. Bu bölümde OKD'de ünlülerin ve ünsüzlerin yazımı ile seslik ve biçimlik özellikleri verilerek fonolojik ve morfolojik açıdan incelenmiştir. Metinde ünlülerin gösteriminin problemlili ve düzensiz olduğunu dile getiren Ağca, Uygur alfabesinde ünlülerin yazımı ve ilgili sisteme uyulmadığını da eklemiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünü metnin transkripsiyonu ve transliterasyonu oluşturmaktadır. Bu bölümde her sayfa ve satır numaralandırıp önce taranskripsiyonu sonra da transliterasyonu verilmiştir. Ayrı yazılan ekler yazı çevriminde (-) işareti ile, yıprandığı için okunamayan kelimeler veya ifadeler harf çevriminde /// işareti ile, fakat yazı çevriminde herhangi bir öneride bulunulmamışsa [ ] işareti ile, yazılmayan ünlüler ya da ünsüzler ( ) işareti ile gösterilmiştir.

Daha sonraki bölümde ise Ağca, metne genel olarak bağlı kalarak metni Türkiye Türkçesine aktarmıştır. Bazı kısımların daha anlaşılır kılınabilmesi için metinden bağımsız hareket etme gereksinimi hissetmiştir.

Bizce metnin en değerli kısmını "Notlar" bölümü oluşturmaktadır. Bu bölümde metindeki kelimeler, kelime grupları ve cümleler bir kuyumcu titizliğiyle incelenmiştir. Kelimelerin hem tarihi Türk dillerinde hem de çağdaş Türk dillerinde tanıklandığı şekilleri verilmeye çalışılmıştır. Öte yandan dillilik özellikleri bakımından önemli görülen kelimelerin fonolojik ve morfolojik özellikleri gösterilmeye çalışılmıştır. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda okunamayan, tereddütlü olan ve Türkologlar

arasında ihtilafli olan kelimelere yeni okuma ve anlamdırma önerileri getirilmiştir. Bu yeni okuma ve anlamdırmalar şunlardır:

Anuñ anıju-su "onun resmi/sureti", *közü yarup bödüdi* "gözü parlayıp büyüdü", *öñ-lük* "yüz, sima", *söy(ü)rme* "pişmiş/haşlanmış et", *tili kile başladı* "konuşmaya başladı", *calbargu-da irdi* "yalvarmaktaydı", *kokulgu-luk-rak* "daha parlak", *alın-dan* "ön tarafta", *osugı* "şeklini, tarzını, yolunu", *carlıg carla-* "emir göndermek", *taluy* "deniz, umman", *tarıtu tart-* "ihanda bulunmak", *kas* "yeşim (değerli taş)", *çöñ* "batı", *kop kızıl* "tümüyle kırmızı", *tüşük boldı* "kaldı, ulaştı", *buçur-* "nasip etmek, ihanda bulunmak", *niçük* "nasıl", *siv(i)yor irdi* "seviyordu", *cörüğü-de sogur-gu-da oña ir irdi* "uzun yola ve soğuğa (karşı) dirençli bir kişiydi.", *kagar-luk* "Karluk", *açkuç* "anahtar", *Mısr* "Mısır", *uk-gu-luk* "akıllı", *te(g)gen irdi* "-a kadar uzamıştı", *tör(ü)lük bols[un]-gıl tözün* "töre tümüyle hakim olsun.", *külgürdüm* "güldürdüm."

Dizin bölümünde yazmada geçen kelimelerin cümle içinde kazandığı anlam verilmiştir. Daha sonra Kısaltma ve Kaynaklar bölümünün ardından metnin renkli tıpkıbasımı verilmiştir.

Her satırı emek dolu bu değerli çalışmayı Türkoloji dünyasına kazandırdığı için Prof. Dr. Ferruh Ağca'yı kutluyoruz. Türklük bilimine kazandıracığı daha nice çalışmalarını sabırsızlıkla bekliyoruz.

